

Johan Boucht

Polisens maktmedelsanvändning

En lärobok om finsk rätt

POLISYRKESHÖGSKOLANS PUBLIKATIONER – LÄROBÖCKER 28

POLISENS MAKTMEDELSANVÄNDNING

Johan Boucht

POLISENS MAKTMEDELSANVÄNDNING

En lärobok om finsk rätt

Johan Boucht

LÄROBÖCKER 28

Polisyrkeshögskolan
Tammerfors, 2018

Johan Boucht
POLISENS MAKTMEDELSANVÄNDNING
EN LÄROBOK OM FINSK RÄTT

Polisyrkeshögskolans publikationer – läroböcker 28

ISBN 978-951-815-353-8 (tryck)
ISBN 978-951-815-354-5 (pdf)
ISSN 1455-8270

Pärm, layout och tryck: PunaMusta, Tammerfors 2018

Till Hedvig och
Ellinor

FÖRORD

Föreliggande verk är en lärobok om den rättsliga grunden i finsk rätt för polisens användning av maktmedel. Boken är avsedd att användas i första hand som lärobok vid Polisyrkeshögskolan, men kan också vara av intresse för åklagare, domare eller andra som är intresserade av denna tematik. Boken är tänkt att kunna användas på alla nivåer i utbildningen, såväl på grundkurs som på befälskurs, och innehållet är därför stundtals mer detaljerat än vad en grundläggande lärobok normalt skulle göra anspråk på. Stundtals är framställningen också något teoretisk. Detta får emellertid anses ligga i linje med de krav som en kunskapsbaserad polisutbildning ställer. Boken förutsätter kunskaper i straffrätt.

Den mer övergripande ambitionen med läroboken är tudelad. För det första är den att tydliggöra de konstitutionella rättsstatsdimensioner som detta fält har, och då särskilt i förhållande till de mänskliga rättigheterna. För det andra är den att tydliggöra förhållandet mellan å ena sidan laga befogenhet enligt PolisL som rättsgrund för ett polisiärt ingripande med maktmedel, och, å andra sidan, nödvärn och nöd enligt SL. Jag har i tillägg valt att försöka problematisera och perspektivera vissa aspekter på problematiken för att därmed visa att frågorna kan lösas på olika sätt. Jag tillåter mig också att ibland föra fram vissa rättspolitiska synpunkter *de lege ferenda*.

Utgångspunkten i framställningen är straffrättslig. Samtidigt är ambitionen att integrera inte bara det offentlig-rättsliga perspektivet, men också det polisiära perspektivets olika aspekter i de rättsliga dryftningarna. Här har inte minst den insikt i den polisiära verkligheten som jag fick när jag deltog som elev i den månadslånga maktmedelskursen vid Polisyrkeshögskolan i Tammerfors inom ramen för Nordcop-programmet 2008 varit av värde. Också de samtal med studenter och kolleger, på olika professionsnivåer, som jag haft i anslutning till min mångåriga forskning och undervisning i ämnet i Finland, Norge och Sverige har berikat mig angående maktmedelsanvändningens olika aspekter.

Jag vill tacka professorn Dan Frände, överkommissarien Mika Jylhä, maktmedelsinstruktören, överkonstapel Marko Mäkelä och justitierådet Jussi Tapani för värdefulla synpunkter på tidigare utkast av manuskriptet. Boken har använts ”på prov” på polisbefälskursen HYH2018, vars deltagare också har gett flera nyttiga kommentarer.

Boken har skrivits som en del av min ställning som professor II i projektet ”Politi og påtalerett” vid Det juridiske fakultet, Universitetet i Bergen.

Johan Boucht

(johan.boucht@jus.uio.no)

MPICC, Freiburg i. Br. i juni 2018

INNEHÅLL

<i>Förord</i>	7
<i>Förkortningar</i>	13
1 Inledning	15
2 Den polisiära maktmedelsanvändningens konstitutionella och principiella utgångspunkter	19
2.1 Grundrättigheterna och polisens maktmedelsbruk	19
2.2 Övriga internationella rättsinstrument och polisens maktmedelsbruk	22
2.3 Legalitetsprincipen och polisrätten	24
2.3.1 Utgångspunkter	24
2.3.2 Närmare om legalitetsprincipens innehåll på den rättsstatliga polisrättens område	26
2.3.3 Kort om den straffrättsliga legalitetsprincipen	28
3 Offentligrättslig maktmedelsanvändning enligt PolisL 2:17–20	31
3.1 Inledning	31
3.2 Kort om befogenhetsbegreppet	31
3.3 Maktmedelsbrukets innebörd	33
3.3.1 Om maktmedelsbegreppet	33
3.3.2 Om de olika maktmedelsredskapen	35
3.4 Något om de funktionella ledningsförhållandena vid maktmedelsanvändning	40
3.5 Förutsättningarna för bruk av maktmedel enligt PolisL 2:17	43
3.5.1 Generella utgångspunkter	43
3.5.2 Rättsliga förutsättningar för att använda maktmedel	47
3.5.3 Användning av handfängsel	51
3.5.4 Särskilt om stoppande av forskaffningsmedel	52
3.5.5 Maktmedelsbefogenheter för kompletterande polispersonal och vid utomstående bistånd	55
3.6 Användning av skjutvapen (PolisL 2:19)	57
3.6.1 Inledning	57
3.6.2 Förutsättningar för skjutvapenbruk mot person	58
3.6.3 Vapenbruk i andra situationer	62
3.6.4 Skjutvapenbruk vid stoppande av fordon	62
3.6.5 Beslutsordningen vid skjutvapenbruk	65
3.6.6 Är s.k. dödliga polisskott tillåtna enligt finsk rätt?	68

3.7	Befogenhetsbegränsande normer i PolisL: De yttre gränserna för polisens bruk av maktmedel	71
3.7.1	Inledning.....	71
3.7.2	Krav på objektivitet	73
3.7.3	Nödvändighetskravet.....	73
3.7.4	Försvarlighetsbedömningen.....	78
3.7.5	Nödvändighets- och försvarlighetsbedömningen i ljus av två exempel.....	84
3.8	Försvarsmaktens bistånd till polisen	88
3.9	Gränsbevakningsväsendets bistånd till polisen	93
4	Nödvärn och nödtillstånd i SL 4 kap. som rättsgrund för polisens maktmedelsanvändning	95
4.1	Inledning.....	95
4.2	Den allmänna nödvärnsregeln i SL 4:4	96
4.2.1	Angreppskravet.....	96
4.2.2	Särskilt om nödvärn mot myndighetsåtgärder.....	98
4.2.3	Nödvärnshandlingens tillåtlighet.....	100
4.2.4	Viljeriktning med och kunskapskrav om nödvärnshandlingen.....	103
4.3	Särskilt om polismäns nödvärnsrätt.....	104
4.3.1	Inledning.....	104
4.3.2	Nödvärn och tjänsteansvar.....	106
4.3.3	Försvarlighetsbedömningen för polismän enligt SL 4:4	108
4.4	Nödtillstånd enligt SL 4:5.....	110
4.4.1	De allmänna reglerna om nödtillstånd	110
4.4.2	Polismäns nödrätt	112
4.5	Det rättsliga förhållandet mellan PolisL och SL som rättslig grund för användning av maktmedel	113
4.5.1	Inledning.....	113
4.5.2	Om det rättsliga förhållandet mellan PolisL 2:17 och SL 4:4.....	114
4.5.3	Läran om polismäns nödvärnsrätt i ett kritiskt perspektiv	119
4.5.4	Om det rättsliga förhållandet mellan PolisL 2:17 och SL 4:5.....	122
5	Villfarelse och polisens maktmedelsbruk.....	123
5.1	Inledning.....	123
5.2	Villfarelse om ansvarsfriande omständighet (SL 4:3).	123
5.3	Förbudsvillfarelse (SL 4:2)	127

6	Det rättsliga ansvaret för maktmedelsbruk som sker utanför den rättsliga grunden	129
6.1	Inledning	129
6.2	Handlande utanför den laga befogenheten enligt PolisL 2:17–20	129
6.2.1	Inledning	129
6.2.2	Excess vid bruket av maktmedel (SL 4:6,2)	130
6.2.3	Tjänsteansvar enligt SL 40:9–10	132
6.3	Handlande utanför gränserna för tillåtet nödvärn (SL 4:4) eller nödtillstånd (SL 4:5)	137
	Åberopad litteratur	141
	Sakregister	143

FÖRKORTNINGAR

EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (4.11.1950)
EDMR	Europeiska människorättsdomstolen
FAP 104-1	Polismyndighetens föreskrifter och allmänna råd om vilka hjälpmedel som får användas för att stoppa fordon enligt 10 § 5 polislagen (1984:387) PMFS 2016:10 (Sverige)
FSF	Inrikesministeriets förordning om stoppande av fortskaffningsmedel (1087/2001)
FöUL	Förundersökningslag (805/2011)
Gamla MaktmedelsF	Inrikesministeriets förordning om polisens användning av maktmedel (979/2004)
Gamla PolisL	PolisL (493/1995)
GL	Finlands grundlag (731/1999)
GränsbevakningsL	Gränsbevakningslag /578/2005)
HandräcknF	Förordning om försvarsmaktens handräckning till polisen (782/1980)
HandräcknL	Lag om försvarsmaktens handräckning till polisen (781/1980)
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätt
MaktmedelsF	Inrikesministeriets förordning om polisens maktmedel och stoppande av fordon (245/2015)
Nya VägtrafikL	Vägtrafiklagen (729/2018; träder ikraft 1.6.2020)
PolisL	Polislag (872/2011)
PolisF	Statsrådets förordning om polisen (1080/2013)
PrivSäkL	Lag om privata säkerhetstjänster (2015/1085)
SKunG	Kungörelse (1969:84) om polisens användning av skjutvapen (Sverige)
SL	Strafflag (39/1889)
TML	Tvångsmedelslag (806/2011)
TullBärF	Statsrådets förordning om Tullens maktmedelsredskap och om tullmäns rätt att bära maktmedelsredskap (602/2017)
TullMaktF	Finansministeriets förordning om Tullens maktmedel och om stoppande av fortskaffningsmedel (610/2017)
TullL	Tulllag (304/2016)
UtsökningsB	Utsökningsbalk (2007/705)
VägtrafikL	Vägtrafiklag (267/1981)

1 INLEDNING

För att utföra sina samhälleliga uppgifter har polisen tilldelats relativt omfattande befogenheter att vid behov kunna gripa in i enskildas individualsfär, dvs. i det område som omfattas av personens fysiska och psykiska integritet. Sådana befogenheter kan omfatta t.ex. rätten att frihetsberöva personer i olika situationer, t.ex. om de vägrar identifiera sig (PolisL 2:1), eller att under vissa förhållanden få tillträde till ett utrymme som omfattas av hemfriden för att företa genomsökning (PolisL 2:6). Den typ av befogenheter som är föremål för granskning i denna bok är polismannens befogenhet att använda maktmedel för att genomföra en tjänsteåtgärd.¹

Att använda maktmedel innebär att påtvingat ingripa med fysisk kraftanvändning för att påverka eller förhindra en persons förhållningssätt eller gärning, eller att på annat sätt ingripa i ett skeende som har sitt upphov i antingen en mänsklig gärning eller i någon annan orsak.² Den polisiära verksamheten, och särskilt den polisiära maktanvändningen, är en konkret manifestation av det statliga maktmonopolet som lätt kommer i ett spänningsförhållande till de grundläggande fri- och rättigheterna. Samtidigt som effektiva befogenheter är nödvändiga för att inte polisen skall stå handlingsförlamad i kritiska situationer är det därför viktigt att denna potentiellt omfattande maktutövning kontrolleras.³ Detta gäller både i ljus av de förväntningar på rättssäkerhet och på rättsskydd som enskilda bör kunna ställa i en demokratisk rättsstat, och den polisiära verksamhetens legitimitet (som direkt påverkar de polisiära verksamhetsförutsättningarna i samhället). Spänningen mellan behovet av både effektivitet och kontroll är därför en central utgångspunkt för den rättsliga reglering som gäller polisens befogenheter att utöva makt. Utmaningen är att hitta en rimlig balans mellan de två perspektiven.

En viktig förutsättning för kontroll är bl.a. att den befogenhetsreglering som maktutövningen bygger på är stadgad i lag och är tillräckligt tydlig och precis till sitt innehåll. Av GL § 2,3 framgår också explicit att "[a]ll utövning av offentlig makt skall bygga på lag" och att "[i] all offentlig verksamhet skall lag noggrant iakttas". En reglering som uppfyller dessa krav främjar även polismannens möjligheter att hålla sig inom de lagliga befogenheterna och är också ägnad att ge honom större trygghet när han utför sitt värv. Centrala förutsättningar för effektivitet är att regleringen är praktisk och samtidigt inte alltför detaljerad och komplicerad.

1 Maktmedelsläran är en del av polisrätten. Här uppfattas polisrätten som ett samlingsbegrepp för de rättsnormer som har med den polisiära verksamheten att göra. Om polisrätten betraktas på detta sätt kan man säga att den består av normer från olika rättsområden, t.ex. offentlig rätt, straffrätt, processrätt, civilrätt, socialrätt osv. och att den förenande länken är normernas relevans för den polisiära verksamheten. Samtidigt kan man behöva vara uppmärksam på att tillämpligheten av normer från olika rättsområden kan resultera i olika normspänningar när de får polisrättslig relevans. Senare i denna bok diskuteras t.ex. förhållandet mellan straffrättslig och offentligrättslig reglering på den polisiära maktmedelsanvändningens område.

2 Se Sinisalo 1971, s.

3 Boucht 2011a, s. 19–20. Med rättssäkerhet avses här i första hand en strävan att genom rättsnormer åstadkomma ordning, stadga och säkerhet i den sociala gemenskapen genom att dels skapa tillräckligt klara och informativa handlingsmönster, dels optimera förutsebarhet och motverka godtycke i den statliga maktutövningen. Man kan alltså säga att rättssäkerhet innebär att inte utsättas för godtycke med avseende på rätten.

Polisen är inte den enda myndighet som har offentligrättslig befogenhet att använda maktmedel. Till exempel tulltjänstemän har likartade befogenheter som polis att utöva makt för att genomföra tjänsteuppdrag (se TullL 4 kap. och TullF). Också gränsbevakare (se GränsbevakningsL 35 §) och vissa civila tjänstemän såsom utmätningsmän (UtsökningsB 83 §) har rätt att under vissa förutsättningar tillgripa maktmedel mot person. Detsamma gäller vissa övriga yrkesgrupper som kan möta på motstånd när de utför sina uppgifter, t.ex. väktare (PrivSäkL 2:17–21) och ordningsvakter (PrivSäkL 3:48–51).

I sammanhanget kan också nämnas den rätt till maktmedelsbruk som bestämmelsen i TML 1:1 om var och ens rätt att gripa den som anträffas på bar gärning efter att ha begått brott, om än detta maktmedelsbruk är av en annan karaktär än de vertikala ingripanden (i relationen stat–individ) som diskuteras här.

Här är emellertid framställningen begränsad till polisens rätt att använda maktmedel enligt PolisL och SL, som det mest centrala området för användning av maktmedel i praktiken.

I finsk rätt är den rättsliga grunden för polismans befogenhet att använda maktmedel dualistisk: dels i form av polisrättslig befogenhet att utöva makt i de situationer som anges närmare i PolisL 2 kap. (s.k. laga befogenhet), dels som rätt att använda makt med stöd av nödvärnsbestämmelsen i SL 4:4 för att avvärja ett orättmätigt angrepp i vissa situationer eller SL 4:5 om nödtillstånd. Denna dualistiska rättsgrund innebär också att vissa lagtolkningsproblem kan uppstå i parallella tillämpningssituationer, dvs. i fall där både PolisL:s och SL:s bestämmelser är tillämpliga.

I det följande kommer förutsättningarna för maktmedelsanvändning att diskuteras separat för de två olika rättsgrunderna. Framställningens fokus ligger emellertid på befogenheterna enligt PolisL. Strukturen är som följer. Först behandlas, som en sorts yttre ram runt ämnet, vissa konstitutionella och principiella aspekter på polisens maktutövning. Detta innefattar vid sidan av maktmedelsanvändningens relation till de konstitutionellt skyddade grundrättigheterna och mänskliga rättigheterna (kapitel 2.1), också legalitetsprincipens betydelse på området (kapitel 2.2). Efter denna mer teoretiska del, så konkretiseras efter hand framställningen till att dryfta innebörden av både befogenhetsbegreppet och maktmedelsbegreppet, liksom de olika konkreta maktmedel som normalt står till polismannens disposition (kapitel 3.2 och 3.3). Också de funktionella ledningsförhållanden som gäller i fält berörs (kapitel 3.4). Härfter diskuteras förutsättningarna för maktmedelsbefogenheten enligt PolisL 2:17,1, dvs. de regler som uppdrar det som här kallas laga befogenhet (kapitel 3.5). Detta inkluderar bl.a. de olika situationer i vilka maktmedel kan tillgripas, liksom de yttre gränserna för den makt som då får användas i ljus av kraven på nödvändighet och proportionalitet (kapitel 3.7). Frågan om stoppande av fordon (kapitel 3.5.3) och användning av skjutvapen (kapitel 3.6) behandlas separat.

Efter att polisens laga befogenhet enligt PolisL 2:17 och 2:19 har diskuterats, så dryftas polismäns nödvärnsrätt och nödtillståndsrätt i ett eget kapitel. Först ges en översikt av de generella reglerna om nödvärn och nödtillstånd (kapitel 4.2 och 4.4),

och därefter diskuteras vissa specifika polisrättsliga aspekter av reglerna (kapitel 4.2 och 4.4.2). Detta inkluderar problematiken kring förhållandet mellan PolisL 2:17 och SL 4:4 och 4:5 (kapitel 4.5). Också misstag (villfarelse) som gäller antingen den faktiska situation som ger rätt till maktmedel eller nödvärn/nöd avhandlas. Till sist behandlas de konsekvenser som kan uppstå som en följd av att polismannen handlar utanför befogenheten eller utanför reglerna om nödvärn och nödtillstånd (kapitel 5).

2 DEN POLISIÄRA MAKTMEDELS- ANVÄNDNINGENS KONSTITUTIONELLA OCH PRINCIPIELLA UTGÅNGSPUNKTER

2.1 Grundrättigheterna och polisens maktmedelsbruk

Man kan generellt säga att det råder ett spänningsfält mellan å ena sidan statens, och i förlängningen polisens, positiva skyldighet enligt GL 22 § att tillgodose medborgarnas grundläggande fri- och rättigheter samt mänskliga rättigheter och, å andra sidan, den befogenhet som polisen har att i vissa situationer göra intrång i enskildas skyddade rättighetssfär (individualsfär).⁴ Denna spänning följer av att polisens befogenhet att bruka maktmedel inkräktar på de fri- och rättigheter som polisen samtidigt förväntas trygga. Ur denna spänning kan härledas förutom bl.a. kraven på behov och proportionalitet också ett allmänt krav på restriktivitet i den offentligrättsliga maktmedelsanvändningen och på att inte orsaka större skada eller olägenhet än vad som är nödvändigt för att utföra uppdraget.

Polisen har en skyddsplikt (som konkretiseras som en handlingsplikt) i förhållande till samhällsmedlemmarna. Denna handlingsplikt definieras i PolisL 1:1: ”polisens uppgift är att trygga rätts- och samhällsordningen, upprätthålla allmän ordning och säkerhet samt att förebygga, avslöja och utreda brott och föra brott till åtalsprövning.” I en grundrättighetskontext innebär utförandet av polisens uppgifter ytterst att trygga samhällsmedlemmarnas personliga säkerhet. Detta anses samtidigt utgöra en acceptabel grund för att begränsa en annan individs grundläggande fri- eller rättighet, under förutsättning att de generella villkor som gäller för inskränkningar av grundrättigheterna uppfylls.

I PolisL har den konstitutionella grundrättighetsdimensionen fått särskild uppmärksamhet. Plikten att beakta grundrättigheterna inom ramen för utövandet av de polisiära befogenheterna framgår nu direkt av PolisL 1:2. Enligt denna bestämmelse skall polisen respektera de grundläggande fri- och rättigheterna och, när den utövar sina befogenheter, välja det motiverbara alternativ som bäst tillgodoser dessa. Stadgandet, som bl.a. kan läsas mot bakgrund av det ovan nämnda spänningsförhållandet som GL 22 § ger upphov i, framhäver tydligare än tidigare på att grundrättigheterna bör tillskrivas betydande relevans både vid bedömningen befogenhetens omfattning i PolisL och hur den används i en konkret situation. Uppgifterna, befogenheterna och förfarandena kan inte alltid tydligt särskiljas från varandra.⁵ Skyldigheten att tillgodose de grundläggande och mänskliga rättigheterna framgick förvisso redan tidigare av bl.a. JO:s och JK:s beslutspraxis och kunde även direkt härledas från grundlagen och internationella förpliktelser som är bindande för Finland. Bestämmelsens syfte är emellertid att tydligare styra polisens verksamhet i en riktning som tillgodoser

4 Också enligt EKMR Artikel 1 har staten en positiv plikt att trygga de mänskliga rättigheterna i konventionen.

5 RP 224/2010 rd, s. 69.

de grundläggande och mänskliga rättigheterna.⁶ Bestämmelsen avser alla former av polisverksamhet, också sådan verksamhet som regleras i annan lagstiftning, t.ex. i FöUL eller TML.

Eftersom ett ingripande med makt som regel innebär ingrepp i den enskildes integritet, och ytterst kan resultera i målpersonens död, så får den konstitutionella grundrättighetsdimensionen särskild betydelse på maktmedelsområdet. Här bör särskilt nämnas rätten till liv och personlig frihet, integritet samt trygghet enligt GL 7 §. Bestämmelsen anger att "[a]lla har rätt till liv och till personlig frihet, integritet och trygghet" och att "[i]ngen får dömas till döden eller torteras eller utsättas för någon annan behandling som kränker människovärdet". Också rätten till privatliv, heder och hemfrid i GL 10 § kan vara relevant.

Den Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (EKMR) är också av central betydelse för tolkningen av finsk rätt. Konventionen kan sägas uppställa en yttre ram för hurudana statliga ingripanden mot enskilda som kan anses tillåtna, och nationella myndigheter är skyldiga att beakta konventionen och EDMR:s avgöranden vid tolkningen av nationell rätt. Konventionens innehåll preciseras och utvecklas i hög grad i EDMR:s praxis. Särskilt artikel 2 (rätten till liv) och artikel 3 (förbudet mot tortyr och omänsklig behandling) är viktiga på maktmedelsområdet. Också artikel 8 om skyddet för privat- och familjeliv kan vara av relevans i vissa situationer (denna artikel granskas inte närmare här).

Artikel 2 lyder:

"1. Envars rätt till liv skall skyddas genom lag. Ingen skall avsiktligt berövas livet utom för att verkställa domstols dom i det fall då han dömts för ett brott som enligt lag är belagt med sådant straff.

2. Ingen skall anses ha berövats livet i strid med denna artikel, när detta är en följd av våld som var absolut nödvändigt

a) för att försvara någon mot olaglig våldsgärning,

b) för att verkställa en laglig arrestering eller för att hindra någon som lagligen är berövad friheten att undkomma,

c) för att i laglig ordning stävja upplopp eller uppror."

Artikeln skyddar rätten till liv inte bara i situationer där liv faktiskt berövas, men också där potentiellt dödligt våld används, t.ex. vid polisens skjutvapenanvändning. Artikel 2(1) uppställer (tillsammans med artikel 1) en positiv handlingsplikt för staten att skydda liv. Detta har en del konsekvenser i förhållande till polisiära operationer på nationell nivå. För det första uppställs en plikt att ha på plats ett adekvat rättsligt och administrativt regelverk, skapat i ljus av de internationella överenskommelser som finns, som reglerar och definierar polisens användning av maktmedel.⁷ För det

6 RP 224/2010 rd, s. 17.

7 Se Makaratzis v. Greece, no. 50385/99, 20.12.2004, para 58.

andra har nödvändigheten av adekvat planläggning och organisering av en viss polisiär operation tillmätts relevans i domstolens praxis. Det krävs att staten har vidtagit rimliga åtgärder vid sitt val av handlingsmodell för att undvika förlust av liv.⁸ Sådan planläggning kan innefatta bl.a. val av tillräckligt erfarna polismän för att delta i operation, bedömning av huruvida det finns en förutsebar risk för motstånd och eskalering av situationen, huruvida sambandet är adekvat organiserat och huruvida man har kapacitet att vid behov snabbt tillhandahålla vård för eventuella skadade. EDMR har, för det tredje, även pekat på nödvändigheten av att staten vidtar åtgärder för att förse polismän med effektiv träning inte bara i syfte att uppfylla de krav som ställs i de internationella instrumenten, men också utifrån bredare överväganden som beaktar respekten för människovärdet och polisens roll när detta tryggas.⁹ Sådan träning bör innefatta utvecklande av taktiska modeller och taktiskt tänkande, som i ljus av rätten till liv som ett fundamentalt värde minimerar nödvändigheten att tillgripa skjutvapen.¹⁰ Även behovet av effektiv officiell utredning i de fall när enskilda har avlidit till följd av ingripandet betonas.¹¹

Konventionen godtar emellertid att en person kan berövas livet i vissa begränsade situationer. Enligt artikel 2(2) kan ett statligt ingripande som kan resultera i förlust av liv likväl anses godtagbart i tre situationer: 1) för att försvara någon mot olaglig våldsgärning (närmast nödvärnssituationer), 2) för att verkställa ett lagligt frihetsberövande (antingen straff- eller förvaltningsprocessuellt), eller 3) för att stävja upplopp eller uppror. Avgörande enligt art. 2(2) för huruvida ett ingripande som resulterat i förlust av liv, eller som innefattat potentiellt dödligt våld, är motifierat är om ingripandet kan anses ha varit ”absolut nödvändigt” för att uppnå det lagliga syftet. Vid denna typ av ingripanden gäller alltså ett strikt proportionalitetskrav (”a stricter and more compelling test of necessity”¹²). I *Stewart v. United Kingdom* förklaras innebörden av kravet så här:

”Article 2 para. 2 permits the use of force for the purposes enumerated in subparagraphs (a), (b) and (c) subject to the requirement that the force used is strictly proportionate to the achievement of the permitted purpose. In assessing whether the use of force is strictly proportionate, regard must be had to the nature of the aim pursued, the dangers to life and limb inherent in the situation and the degree of the risk that the force employed might result in loss of life. The Commission’s examination must have due regard to all the relevant circumstances surrounding the deprivation of life.”¹³

Vid proportionalitetsbedömningen skall alltså fästas vikt vid tjänsteåtgärdens vikt, den fara för liv och hälsa som situationen innebär och hur stor risken är för att maktmedlet resulterar i förlust av liv. I tillägg kan de omständigheter som nämndes ovan i anslutning till den positiva handlingsplikten också få relevans vid proportionali-

8 Se *Giuliani and Gaggio v. Italy*, no. 23458/02, 24.3.2011, para 249.

9 Se *Nachova and others v. Bulgaria*, appl. 43577/98 and 43579/98, 6.7.2005, para. 97.

10 *Giuliani and Gaggio v. Italy*, no. 23458/02, 24.3.2011, para 250. Se också *Bought 2011*, s. 127–128.

11 Se t.ex. *Kelly v. The United Kingdom*, appl. 30054/96, 4.5.2001, para. 94.

12 *McCann et al. v. United Kingdom*, no. 18984/91, 17.9.1995, para 149.

13 *Stewart v. United Kingdom*, no. 1004482, 10.7.1984, para 19.

tetsbedömningen i det enskilda fallet. Detta innebära alltså att omständigheter som knyter an till regelverk, planläggning och utbildning får relevans inte bara under den handlingsplikt som konventionen uppställer för staten, men också vid proportionalitetsbedömningen.¹⁴

Artikel 3 lyder som följer:

”Ingen får utsättas för tortyr eller omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning.”

Denna artikel skyddar grundrättighetsinnehavarens fysiska och psykiska integritet. Bestämmelsen ger därmed, tillsammans med artikel 2, uttryck för de mest fundamentala värdena i de demokratiska stater som tillsammans utgör Europarådet.

Med tortyr avses en omänsklig behandling som innefattar ett avsiktligt förorsakande av mycket allvarligt och grymt lidande. I *Berlinski v. Poland* förklarar domstolen innebörden av omänsklig eller förnedrande behandling i följande termer:

”Treatment has been held by the Court to be ‘inhuman’ because, inter alia, it was premeditated, was applied for hours at a stretch and caused either actual bodily injury or intense physical and mental suffering, and also ‘degrading’ because it was such as to arouse in its victims feelings of fear, anguish and inferiority capable of humiliating and debasing them. In order for a punishment or treatment associated with it to be ‘inhuman’ or ‘degrading’, the suffering or humiliation involved must in any event go beyond that inevitable element of suffering or humiliation connected with a given form of legitimate treatment or punishment. The question whether the purpose of the treatment was to humiliate or debase the victim is a further factor to be taken into account, but the absence of any such purpose cannot conclusively rule out a finding of violation of Article 3.”¹⁵

Det finns ett antal avgöranden från domstolen som behandlar polisens användning av maktmedel. Även om en del av dessa kan gälla fall under förhållanden som avviker från de finska, så är avgörandena ändå viktiga bl.a. i ljus av de omständigheter som domstolen tillmäter relevans vid nödvändighets och proportionalitetsbedömningarna.

2.2 Övriga internationella rättsinstrument och polisens maktmedelsbruk

Det finns vid sidan av EKMR också ett antal andra internationella rättskällor som är av betydelse för tolkningen av finsk rätt. Här bör för det första nämnas FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna från 1948 (även om EKMR:s motsvarande bestämmelser i praktiken har större relevans). I konventionens art. 3 skyddas var och ens rätt till liv (”envar har rätt till liv, frihet och personlig säkerhet”) och i art. 6

¹⁴ Terenius 2013, s. 399.

¹⁵ *Berlinski v. Poland*, 27715/95; 30209/96, 20.6.2002, para. 59.

etableras förbudet mot omänsklig och förnedrande behandling ("ingen må utsättas för tortyr eller grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning").

Vad gäller polisiär verksamhet generellt antog FN:s generalförsamling 17.12.1979 en *Code of Conduct for Law Enforcement Officials* (34/169). Enligt dess art. 2 gäller att polismän vid fullföljandet av sina tjänsteuppdrag skall respektera och skydda mänsklig värdighet och upprätthålla alla människors mänskliga rättigheter. Maktmedel får enligt art. 3 användas endast när det är absolut nödvändigt ("strictly necessary") och endast i den utsträckning som behövs för fullgörandet av tjänsteuppdraget. Maktmedelsanvändning bör betraktas som ett undantag, som bör tillgripas endast för att förhindra brott eller för att verkställa gripande av misstänkta brottslingar. Användning av skjutvapen bör betraktas som en extrem åtgärd och varje ansträngning bör göras för att undvika det, särskilt mot barn. Generellt bör skjutvapen inte användas i andra fall än när misstänkta brottslingar bjuder väpnat motstånd eller annars äventyrar andras liv och mindre effektiva medel inte erbjuds.

Från Europarådet bör nämnas *Resolution 690/1979 on the declaration of the Police*. Deklarationen är indelad i tre delar: bestämmelser om etik (A), bestämmelser om polismäns status (B), och bestämmelser om krig och andra nödsituationer samt ockupation av en främmande makt (C). För maktmedelsbrukets vidkommande kan särskilt två bestämmelser omtalas:

A 13: "Police officers shall receive clear and precise instructions as to the manner and circumstances in which they should make use of arms."

B 3: "A police officer shall receive thorough general training, professional training and in-service training, as well as appropriate instruction in social problems, democratic freedoms, human rights and in particular the European Convention on Human Rights."

Också ett dokument från Amnesty International bör lyftas fram. Organisationen antog 1998 dokumentet *10 Basic Human Rights Standards for Law Enforcement Officials*,¹⁶ som baseras på FN:s ovan nämnda standarder för polismän och FN:s konvention om skyddet av mänskliga rättigheter. De tio standarderna, eller principerna, är avsedda att fungera som en snabb referens, men inte komplett kommentar till, tillämpligheten av internationella standarder för mänskliga rättigheter i polisiär verksamhet. Även i EDMR:s praxis har hänvisats till dessa standarder. Särskilt tre standarder är relevanta här:

"Basic Standard 3: Do not use force except when strictly necessary and to the minimum extent required under the circumstances."

"Basic Standard 4: Avoid using force when policing unlawful but non-violent assemblies. When dispersing violent assemblies, use force only to the minimum extent necessary."

16 AI Index POL 30/04/98.

”Basic Standard 5: Lethal force should not be used except when strictly unavoidable in order to protect your life and others.

Vad specifikt gäller polisiärt maktmedelsbruk är det viktigt att nämna *The United Nations Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials*, som antogs 1990 av den åttonde FN-kongressen om brottsprevention och behandling av brottslingar i Havanna, Kuba. Syftet med dessa principer, som delvis faller tillbaka på den ovan nämnda *Code of Conduct for Law Enforcement Officials*, är att bistå stater med att utveckla en korrekt roll för polisen med avseende på maktmedelsanvändning. Enligt artikel 4 skall polismän när de utför sina tjänsteuppgifter så långt som möjligt använda metoder som inte innefattar våldsutövning innan de tillgriper våld eller skjutvapen. Maktmedel och skjutvapen bör användas först sedan andra medel förblivit ineffektiva för att uppnå det avsedda resultatet. När oundgängliga maktmedel likväl tillgrips, skall polismannen bruka maktmedlen återhållsamt och agera på ett sätt som står i proportion till brottets allvarlighet och det legitima syfte som skall uppnås. Polismannen bör även minimera eventuell skada som uppstår, och skydda mänskligt liv (artiklarna 5 a–c). Enligt artikel 2 bör staten utrusta polismän med en maktmedelsarsenal som möjliggör en differentierad maktmedelsanvändning, inklusive icke-dödliga inkapaciterande vapen, så att potentiellt dödliga vapen kan användas mer återhållsamt.

2.3 Legalitetsprincipen och polisrätten

2.3.1 Utgångspunkter

Enligt GL 2,3 skall all utövning av offentlig makt bygga på lag och i all offentlig verksamhet lag noggrant iakttas. Detta ger uttryck för legalitetsprincipen på den offentliga rättens område. Med ”offentlig makt” förstås närmast summan av de befogenheter som tillkommer staten. Förvaltningens lagbundenhet, alltså att den rättsliga maktutövningen är rättsligt reglerad och att förvaltningsrättsliga ingrepp i enskildas individualsfär måste baseras på precis och tydlig lag, framgår därmed direkt av konstitutionen som en central rättsstatlig grundsats. Legalitetsprincipen syftar till att främja enskildas rättssäkerhet, dvs. förutsebarhet och undvikande av godtycke i den statliga maktutövningen. Men kravet på legalitet främjar också sådana grundläggande (förvaltningsrättsliga) principer som objektivitet, saklighet och opartiskhet. Legalitetsprincipen kommer, förutom i den nationella lagstiftningen, även direkt till uttryck i EKMR art. 8(2)–11(2), som anger att begränsningar i nämnda rättigheter bara kan ske i lag.

Även om legalitetsprincipen uppfattas som central på många rättsområden, så kan dess innebörd, och framförallt behovet för stringens i dess efterlevnad, variera från rättsområde till rättsområde. Det beror på att olika rättsområden materiellt kan träffa olika sidor av enskildas rättighetssfär i olik grad och med olika intensitet. För

att skilja mellan olika normer kan man göra en uppdelning mellan rättsstatliga rättsnormer, välfärdsstatliga rättsnormer och organisatoriska rättsnormer.¹⁷

Med rättsstatliga rättsnormer avses då i första hand normer som uppdrar befogenhet för staten att göra intrång i enskildas individualsfär, alltså s.k. betungande förvaltningsingrepp. Ett typexempel är statens beskattningsrätt eller möjlighet att tvångsomhänderta personer inom psykvården. I den rättsstatliga rätten är legalitetskravet normalt av stor betydelse för att förverkliga den enskildes rättssäkerhet.

Den välfärdsstatsrättsliga rätten, å andra sidan, handlar i första hand om normer som fördelar olika typer av offentliga förmåner (eller offentliga resurser) till enskilda utifrån de rättigheter som rättsordningen har definierat. Välfärdsstaten kännetecknas av målinriktning, så att endast förvaltningens allmänna ramar och mål bestäms via rättsnormer. Typexempel på sådana normer kan gälla förutsättningarna för att få barnbidrag eller hälsovård.

Den tredje normgruppen, s.k. organisatoriska normer, innefattar rättsregler som reglerar administrativa eller tekniska frågor, t.ex. indelning av administrativa distrikt, processen för utnämning till eller uppsägning från en tjänst osv. Från polisrättens sida kan som ett exempel nämnas reglerna om de funktionella ledningsförhållandena i PolisF 2–9 §§.

Frågan om till vilken normgrupp en viss typ av bestämmelser hör till bör gärna bestämmas utifrån ett funktionellt angreppssätt. Avgörande blir då 1) vilka syften en viss regel har, och 2) vilka konsekvenser tillämpningen av regeln har i relationen stat – individ. De regler vars syfte är att uppdraga gränserna för ensidig offentlig maktutövning i förhållande till enskilda, och vars tillämpning har betungande konsekvenser för enskildas grundläggande fri- och rättigheter och mänskliga rättigheter, bör anses utgöra en grundtyp av rättsstatliga rättsnormer.

Även rättsnormernas karaktär varierar inom dessa paradigm. Medan den rättsstatliga rättens normer förutsätts vara tydliga, precisa och väldefinierade, är de välfärdsstatsrättsliga normerna ofta öppnare och vagare till sin natur och har också många gånger ram- eller generalklausulskaraktär. Inom välfärdsstatsrätten fungerar samtidigt välfärdsstatens grundvärderingar, såsom jämställdhet, skälighet och rättvisa, som viktiga motvikt till de öppnare och mer flexibla rättsreglerna på detta område.¹⁸

På områden där statsmakten har befogenhet till (djupgående) påtvingade ingrepp i enskildas individualsfär är den enskildes behovs av rättssäkerhet och rättskydd följaktligen starkast. På dessa områden bör också legalitetsprincipen tolkas striktast och upprätthållas mest konsekvent.

Hur skall man då klassificera den del av polisrätten som reglerar polisens laga befogenhet? Den polisiära befogenhetsrätten uppdrar gränserna för den offentliga maktutövning som riktas mot enskildas individualsfär i syfte att upprätthålla allmän ordning och säkerhet i samhället. Maktmedelsanvändning är ett typexempel på ett betungande förvaltningsingrepp. Eftersom ingripande med makt ytterst kan resultera i målpersonens död, så blir spänningen med de grundläggande fri- och rättigheterna

17 Se Boucht 2011a, s. 49–56.

18 Mäenpää 2003, s. 39.

här som starkast. Mot denna bakgrund kan man anse att dessa typer av normer också utgör ett av kärnområdena för den s.k. rättsstatliga rätten. Det finns därför goda grunder att hävda att förståelsen av legalitetsprincipen på den polisiära befogenhetsrättens område bör vara relativt strikt och upprätthållas konsekvent.

2.3.2 Närmare om legalitetsprincipens innehåll på den rättsstatliga polisrättens område

Legalitetsprincipens mest centrala element är kravet på skriven lag (*lex scripta*), som alltså framgår explicit av GL 2,3. Detta krav, som innebär att maktutövning kräver att befogenheten är reglerad i lag, framgår också direkt av grundlagsutskottets betänkande om förutsättningarna för begränsningar av grundrättigheterna: ”Inskränkningar i grundläggande fri- och rättigheter bör bygga på lagar som stiftats av riksdagen.”¹⁹ Utan sådant lagstöd får ett visst ingripande inte heller göras.

Kravet på lagstöd innebär för det första att befogenheten måste framgå av en riksdagslag. Stöd i normer av lägre dignitet, t.ex. förordningar, är inte tillräckligt (en annan sak är att preciseringar sedan kan göras t.ex. i förordning).

Ibland kan frågan uppstå om sedvanerätt bör kunna ge maktmedelsbefogenhet i en viss situation där lagstöd saknas. Med sedvanerätt avses oskriven rätt som uppstått genom fast praxis över tid. Man kunde t.ex. tänka sig en att en sådan praxis utvecklats att när målpersonen tidigare har visat motstånd mot polisen, så används alltid maktmedel i preventivt syfte oberoende av den konkreta hotbilden. Man bör emellertid svara nekande på detta.²⁰ Som framgått ovan förutsätter inskränkningar i grundrättigheterna lagstöd enligt finsk rätt.²¹ Ingripanden som utgör ett led i uppfyllandet av polisens tjänsteplikt att upprätthålla allmän ordning och säkerhet och förhindra brott bör därför baseras på positiva befogenheter i lag.²² Detta är också en utgångspunkt som underliggjer PolisL.²³ Att maktbefogenheterna härigenom underställs demokratisk kontroll i Riksdagen är viktigt också för polisens legitimitet i samhället. Det är därför inte rättsstatligt tillfredsställande att en viss polisiär befogenhet vilar på sedvanerättslig grund. Ett ytterligare problem med sedvanerättslig reglering är dess vaghet, dvs. det är svårt att precisera gränserna för en sedvanerättslig regel, vilket i sin tur gör det svårt att kontrollera tillämpningen av regeln.

En viktig pendang till kravet på lagstöd för offentligrättslig maktutövning är kravet på tillräcklig precision i hur maktbefogenheten är formulerad. Det s.k. tydlighets- eller precisionskravet (*lex certa*) innebär att inskränkningar i de grundläggande rättigheterna måste vara formulerade på ett tillräckligt tydligt och precist sätt. Grundlagsutskottet har framhållit att inskränkningar av de grundläggande fri- och rättigheterna ”skall vara noga avgränsade och tillräckligt exakt definierade” och att ”[d]eras innehåll skall till väsentliga delar framgå av lagen.”²⁴ Klarhetskravet har

19 GrUB 25/1994 rd, s. 5.

20 Boucht 2011a, s. 64, Auglend/Mæland 2016, s. 608.

21 Se GrUB 25/1994 rd, s. 5.

22 Samtidigt kan noteras att i undantagsfall så kan maktbruk också ske med stöd av straffrättsliga rättfärdighetsgrunder, t.ex. bestämmelserna om nödvärn eller nödtillstånd

23 RP 224/2010 rd, s. 74–75

24 Se GrUB 25/1994 rd, s. 5.

också ofta betonats i EDMR:s praxis.²⁵ Att regleringen är tillräckligt tydlig och precis är även viktigt för de polismän som använder befogenheterna, så att de tydligt vet vilka befogenheter de har och inte har.

Vad menas då med att lagstodet skall vara tillräckligt tydligt, eftersom all lagstiftning i viss mån är otydlig? Utgångspunkten bör vara att kravet på precision och stringens blir starkare ju mer ingripande åtgärder i förhållande på den enskildes grundläggande fri- och rättigheter befogenheten möjliggör. På den polisiära befogenhetsrättens område kan man generellt säga att befogenhetsnormerna i tillräcklig grad bör konkretisera de faktiska situationer där befogenheterna får användas. Befogenhetsbestämmelser som har formen av generalklausuler ("polisen får använda de maktmedel som behövliga och försvarliga för att genomföra sina uppgifter") blir därför lätt problematiska ur ett legalitetsperspektiv.²⁶

Man kan förstås hävda att en allt för strikt förståelse av tydlighetskravet kan ha potentiellt negativa konsekvenser för den praktiska polisverksamheten. Men samtidigt är det så att polisverksamheten företas inom den ram som det allmänna har uppdragit, och den polisiära befogenheten sträcker sig inte längre än vad denna ram medger. Om lagstiftaren inte åstadkommer tillräckligt precisa regler för den polisiära verksamheten, så bör inte enskilda drabbas av att oklarhet råder om innehållet i en befogenhetsbestämmelse eller om det saknas en befogenhetsbestämmelse.²⁷ Det bör då vara upp till lagstiftaren att göra en bedömning av behovet av att ändra bestämmelsen eller skapa en ny bestämmelse. Det kan förstås då invändas att genomförandet av ett polisiärt uppdrag då skulle kunna äventyras. Detta kan möjligen vara tillfället, men det är som regel ändå viktigare att olagliga åtgärder inte vidtas än att ett ingripande i ett enskilt fall inte kan fullgöras helt ut.

Legalitetsprincipens tredje element är dess s.k. analogidimension. Denna aspekt knyter an till bundenheten till bestämmelsens ordalydelse när befogenheten tolkas. Frågan är viktig, eftersom rättstillämpning på det förvaltningsrättsliga området inte bara förekommer i domstol utan även av förvaltningsmyndigheterna, t.ex. av enskilda polismän på fältet när de agerar på ett visst sätt i en viss konkret situation med stöd av PolisL 2:17.

Som tidigare nämnt bör utgångspunkten vara att lagtolkningen är strikt. Till exempel ändamålssynpunkter inte bör därför inte kunna spränga den ram som man med en normal läsning kan lägga in i lagbestämmelsens ordalydelse. Legalitetsprincipen får t.ex. anses innefatta ett förbud mot utvidgningar av befogenheten utanför den normala ordalydelsen med stöd av uttalanden i förarbetena till lagen. Även om förarbetena ger uttryck för att en viss typ av ingripande bör omfattas av en lagstadgad befogenhet, men befogenheten inte framgår av en normal förståelse av lagtex-

25 Se t.ex. *The Sunday Times v. United Kingdom*, No. 6538/74, 26.04.1979, para. 49.

26 I den norska politiloven (1995-08-04-53) § 6 regleras jämförelsevis polisens rätt att använda maktmedel så kortfattat: "Politiet kan anvende makt under tjenesteutførelsen i den utstrekning det er nødvendig og forsvarlig." Reglerna har likafullt ansetts förenliga med kravet på precision (se Auglend/Mæland 2016, s. 609). I en finsk kontext vore emellertid detta knappast hållbart. Också i svenska polislagen 10 § 1 st. 7 p. finns en kompletterande öppet hållen befogenhetsnorm av generalklausulsnatur. För kritik av denna, se Boucht 2011a, s. 213–214.

27 Boucht 2011a, s. 79–80.

tens ordalydelse, så bör man som utgångspunkt anse att befogenhet att vidta åtgärden inte föreligger.²⁸

I ljus av den polisiära verksamhetens dynamiska karaktär kan emellertid ett absolut förbud mot analog tolkning (såsom på straffrättens område) däremot knappast hävdas ens på den rättsstatliga polisrättens område. Däremot torde det för den rättsstatliga polisrätten väl kunna hävdas krav på en strikt objektiv tolkning där analogi i befogenhetsvidgande syfte endast bör tillåtas i undantagsfall och i begränsad utsträckning. Dessutom torde böra gälla att ju mer långtgående ingripandet är i enskildas individualsfär desto striktare bör tolkningen vara. Detta bör alltså betyda att analogislut t.ex. vid användningen av skjutvapen inte bör kunna komma i fråga. Ju mindre långtgående ingripande är desto större kan utrymmet för analogi vara, dock fortfarande inom ramen för den principiellt snäva ram som alltid bör gälla vid denna typ av lagtolkning.

Som en fjärde dimension av legalitetsprincipen brukar ofta också nämnas den s.k. retroaktivitetsdimensionen. Denna aspekt gäller dels möjligheten att stifta lag med tillbakaverkande kraft, dels möjligheterna att tillämpa lag med tillbakaverkande effekt. Denna dimension torde inte vara någon vanligt förekommande frågeställning på polisrättens område. Man kan dock principiellt säga att retroaktivitet inom befogenhetsregleringens i huvudsak bör bestridas till den del det kommer upp.

2.3.3 Kort om den straffrättsliga legalitetsprincipen

Ovan har den förvaltningsrättsliga legalitetsprincipen på den rättsstatliga befogenhetsrättens område behandlats. Eftersom också straffrättsliga regler behandlas i denna framställning bör något sägas också om den straffrättsliga legalitetsprincipen.²⁹ Den straffrättsliga legalitetsprincipen är som utgångspunkt relativt lik den rättsstatliga legalitetsprincip som diskuterats ovan, men är ännu striktare. Detta motiveras primärt av kravet på förutsebarhet.

Den straffrättsliga legalitetsprincipen får sitt innehåll genom de samma fyra preciseringarna: krav på skriven lag (*lex scripta*), krav på tillräcklig tydlighet (*lex certa*), retroaktivitetsförbud och analogiförbud till den tilltalades nackdel. Kravet på skriven lag innebär att ingen får dömas till straff eller annan påföljd utan stöd av lag. Detta framgår direkt av GL 8 §:

”Ingen får betraktas som skyldig till ett brott eller dömas till straff på grund av en handling som inte enligt lag var straffbar när den utfördes. För brott får inte dömas till strängare straff än vad som var föreskrivet i lag när gärningen begicks.”

Detsamma gäller också enligt EKMR art. 7(1):

”Ingen får fällas till ansvar för någon gärning eller underlåtenhet som vid den tidpunkt då den begicks inte utgjorde ett brott enligt nationell eller internationell rätt”.

²⁸ Boucht 2011a, s. 70.

²⁹ För en mer omfattande framställning, se t.ex. Frände 2012, s. 31–54.

Legalitetsprincipens andra precisering, som förutsätter att bestämmelser på det straffrättsliga området måste vara tillräckligt preciserade och tydliga (*lex certa*), är en viktig pendang till kravet på lagstöd. Tydlighetskravet innebär att den straffrättsliga lagstiftningen måste vara tillräckligt precis i beskrivningen av det straffbara området och de straff som kan komma ifråga.

Retroaktivitetsförbudet innebär ett förbud dels mot att i efterhand belägga en gärning som vid gärningstidpunkten inte var kriminaliserad med straff, dels att ådöma straff eller annan brottspåföljd för en gärning som inte var belagd med brottspåföljd när den begicks. Samma gäller för ådömande av svårare brottspåföljd än vad som var föreskriven i lag vid gärningstillfället eller för förverkande och annan särskild rättsverkan av brott. Lagstöd för retroaktivitetsförbudet hittas i GL 8, men framgår också av SL 3:2,1: ”På ett brott tillämpas den lag som gällde när brottet begicks”. Detsamma framgår av EKMR art. 7(1), som också explicit anger att ett strängare straff inte får utmätas än som var tillämpligt vid den tidpunkt då brottet begicks.

I SL 3:2,2 ges dock, som ett undantag till retroaktivitetsförbudet, uttryck för den s.k. lindrigare lagens regel. Enligt denna bestämmelse gäller att om, när domen meddelas, en nyare lag gäller än den som gällde när brottet begicks, så skall den nya lagen tillämpas om den leder till ett lindrigare slutresultat. Ett undantag till retroaktivitetsförbudet bör alltså göras om en lindrigare regel gäller vid domstillfället. Retroaktivitetsförbudet gäller sålunda i första hand till den tilltalades nackdel.

Analogiförbudet är nära kopplat till den straffrättsliga tolkningsläran och innebär att domstolen i sin prövning av om en konkret gärning motsvarar ett visst straffbud inte klart får gå utöver bestämmelsens normalspråkliga ordalydelse. Utgångspunkten är att det inte finns några normativa luckor i straffrätten såvitt gäller det brottsliga området.³⁰ På motsvarande sätt innebär analogiförbudet att straffrättsliga tillåtande grunder, t.ex. nödvärnsbestämmelsen i SL 4:4, inte får tolkas inskränkande, dvs. snävare än vad en normal förståelse av ordalydelsen skulle anvisa. En sådan inskränkande tolkning av en objektiv straffriande grund innebär nämligen att det straffbara fältet utvidgas. Legalitetsprincipen tillåter inte en sådan utvidgning. Något hinder för analogi till den tilltalades fördel föreligger däremot inte, t.ex. så de allmänna rättfärdigande grunderna tolkas mer generöst.

30 Jareborg 2001, s. 123.

3 OFFENTLIGRÄTTSLIG MAKTMEDELS- ANVÄNDNING ENLIGT POLISL 2:17–20

3.1 Inledning

Den centrala polisrättsliga författningen i Finland avseende polisiära befogenheter är PolisL (872/2011), som trädde i kraft 1.1.2014. Genom denna lag upphävdes den gamla PolisL (493/1995). Polisens maktmedelsbruk regleras i PolisL 2:17–20. När PolisL trädde ikraft upphävdes samtidigt förordningarna om polisens användning av maktmedel (979/2004) och förordningen om stoppande av fortskaffningsmedel (1087/2001), som tidigare innehöll bl.a. reglerna om användning av maktmedel (inklusive skjutvapenbruk). En del av den gamla maktmedelsförordningens bestämmelser har dock kommit att leva vidare som tolkningsanvisningar i förarbetena till PolisL. Det har utfärdats en ny förordning om polisens maktmedel och stoppande av fordon (245/2015).

Den nya PolisL:s regler om maktmedelsanvändning liknar till många delar de som gällde enligt 1995 års lag, men innehåller även en del nyheter. Det framgår t.ex. nu explicit av PolisL 2:18 att en polisman som utför ett tjänsteuppdrag, och som har anledning att befara motstånd eller ett obehörigt angrepp enligt SL 4:4, på ett lämpligt och ändamålsenligt sätt bör bereda sig på användning av maktmedel. Av samma bestämmelse framgår även att polismannen skall varna en person som är föremål för ett tjänsteuppdrag för risken att bli utsatt för maktmedel, om detta är möjligt och ändamålsenligt. Reglerna om användning av handfängsel och skjutvapen regleras numera också i lag. Också vissa ändringar beträffande beslutsordningen vid skjutvapen användning har gjorts. Dessa behandlas mer ingående nedan.

3.2 Kort om befogenhetsbegreppet

Med befogenhet avses här makten att anknyta vissa rättsföljder till en viss uppsättning rättsfakta. Man gör ofta en uppdelning mellan s.k. primära befogenhetsnormer och sekundära befogenhetsnormer.³¹ Den primära befogenheten anger den tjänsteåtgärd som polismannen har befogenhet att utföra, medan den sekundära befogenheten utgör s.k. tilläggsbefogenhet som är kopplad till existensen av en primär befogenhetsnorm.

Bestämmelserna om maktmedelsanvändning i PolisL 2:17–20 utgör s.k. sekundära befogenhetsnormer. Maktmedel får användas för att bistå vid utförandet av en primär befogenhet, t.ex. ett gripande. Detta innebar att rättsgrunden för den åtgärd eller det ingripande vid vars verkställande maktmedelsbruk är nödvändigt först måste hittas på annat håll. Sekundära befogenhetsnormer ger däremot inte befogenhet att

31 Sinisalo 1971, s. 115–116, Helminen et al., 2000, s. 286.

utföra tjänsteåtgärder som det inte finns stöd för i en primär befogenhetsnorm. Primära befogenhetsnormer återfinns i ett antal författningar, t.ex. PolisL, TML, FöUL m.fl. När en maktmedelssituation bedöms rättsligt bör de primära och sekundära befogenhetsnormerna bedömas som en helhet, eftersom uppdragets karaktär påverkar de maktmedel som kan anses behövliga och försvarliga.

Befogenhetens faktiska omfattning, dvs. den konkreta ingreppsbefogenheten, bestäms av en samverkan mellan flera normer: å ena sidan av s.k. positiva befogenhetsnormer som direkt anger s.k. abstrakt befogenhet (t.ex. PolisL 2:17,1 eller 2:19,1), å andra sidan av negativa befogenhetsnormer, som anger vissa begränsningar av denna (t.ex. PolisL 1:4 och försvarlighetskravet i PolisL 2:17,1). Den s.k. abstrakta befogenhet som den positiva befogenhetsnormen uppdrar motsvarar därför inte nödvändigtvis den konkreta befogenhet som blir resultatet av att de begränsande normerna vägts in. De begränsande normerna påverkar själva befogenhetens omfattning (eller formulering) och inte endast det konkreta utövandet av makt. Den faktiska befogenheten att använda maktmedel t.ex. för att bryta motstånd erhålls först sedan man vägt den generella befogenheten i PolisL 2:17,1 mot kravet på proportionalitet och nödvändighet, men också mot t.ex. PolisL 2:6 om att polisen i första hand genom råd, uppmaningar och befallningar skall sträva efter att upprätthålla allmän ordning och säkerhet och PolisL 1:6 om principen om minsta olägenhet. Ett konkret ingripande kan endast baseras på den faktiska befogenheten.

I polisrätten bör befogenhetsnormer av rättsstatliga skäl åtskiljas från normer som reglerar polisens uppgifter. Medan en befogenhet innefattar makt att tillfoga rättsföljder till vissa rättsfakta, kan en uppgiftsbeskrivning (eller uppgiftsnorm) sägas uppdra polisens skyldigheter (eller plikter). Den norm som beskriver uppgifterna utgör alltså rättsgrunden för den polisiära handlingsplikten. I PolisL 1:1 anges polisens uppgifter enligt följande: "Polisens uppgift är att trygga rätts- och samhällsordningen, upprätthålla allmän ordning och säkerhet samt att förebygga, avslöja och utreda brott och föra brott till åtalsprövning." Man kan däremot inte säga att en uppgiftsbeskrivning i sig uppdrar befogenhet att agera eller ingripa i ett händelseförlopp. Det är därför viktigt att den i PolisL 1:1 definierade handlingsplikten (tjänsteplikten) understöds av korrelerande befogenhetsnormer. Sådana befogenhetsnormer återfinns alltså i första hand i PolisL, men också i annan lagstiftning.

Befogenhetsnormer är av rent offentligrättslig natur. Att använda maktmedel mot enskilda för fullgörande av ett tjänsteuppdrag konkretiseras ofta som ett ingrepp i dennes individualsfär, vilket i de flesta fall också omfattas av en straffrättslig brottsbeskrivning. Man kan alltså säga att det föreligger en intressekollision av motstående intressen som på ett allmänt plan har avgjorts av lagstiftaren. Vid bruk av polisiära maktmedel föreligger en s.k. positiv intressekollision: gärningen utgör ett led eller en del i en verksamhet som uppfattas som värdefull och därför är tillåten.³² Att ett agerande som omfattas av den laga befogenheten samtidigt vore straffrättsligt rättsstridigt vore därför inte ändamålsenligt. Straffrättsligt betraktas befogenhetsreg-

32 Detta kan jämföras med den s.k. negativa intressekollision som anses föreligga vid nödvärn och nöd: vissa värden på tillåtet sätt får offras för att skydda någon eller något.

leringen som s.k. rättfärdigande grunder som avlägsnar den straffrättsliga straffbarheten.³³

Enligt PolisförvaltningsL 15a § har en polisman när han utför sina uppgifter sådana befogenheter i hela landet som anges i polislagen eller i någon annan lag. Befogenhet att utöva maktmedel är inte graderad utifrån hierarkisk ställning i polisorganisationen, utan varje polisman, högsta befäl såväl som yngre konstapel, har samma befogenhet, under förutsättning att han har genomgått erforderlig utbildning.³⁴ Befogenhet att använda maktmedel kan också innehas tillfälligt av den som på begäran eller med samtycke av polisman tillfälligt bistår polisen i en viss situation. Sådant bistånd får förekomma endast vid synnerligen viktiga och brådskande polisiära tjänsteuppdrag, och maktmedelsbruket sker då under polismannens uppsikt och i den utsträckning som polismannen med stöd av sina befogenheter ger fullmakt till (PolisL 9:5 och 2:17,3). En privatperson har likväl ingen skyldighet att bistå polisen i andra situationer än de som avses i PolisL 9:3.

För att ha laga befogenhet enligt PolisL 2:17–20 måste polismannen befinna sig i tjänsteuppdrag, dvs. han skall verkställa ett tjänsteuppdrag.³⁵ Vad som menas med tjänsteuppdrag har inte närmare preciserats, men varje åtgärd som omfattas av polisens befogenhet kommer i fråga. Hit hör också handräckningsuppdrag som polisen utför inom ramen för sin biståndsplikt till andra myndigheter. Rimligtvis gäller dock ett krav på att åtgärden har konkreta och inte endast rättsliga konsekvenser, dvs. att det handlar om verkställighet av ett tjänsteåliggande. Maktmedel kan sålunda förekomma i samband med såväl vanligt ordningspolisuppdrag som vid användning av straffprocessuella tvångsmedel och allvarliga kravall- eller gisslansituationer. Begränsningens funktion är närmast att utesluta privat maktutövning av en polisman från stadgandenas tillämpningsområde.

3.3 Maktmedelsbrukets innebörd

3.3.1 Om maktmedelsbegreppet

Det finns två grunder som gör det viktigt att klarlägga vad som menas med maktmedelsanvändning. Dels aktiveras polismannens rapporteringsplikt endast vid den typen av ingripande som karaktäriseras som maktmedelsbruk. Dels förutsätter varje bruk av maktmedel en konkret bedömning av om villkoren för nödvändighet och proportionalitet (försvarlighet) är uppfyllda.

Enligt MaktmedelsF 2 § avses med maktmedel:

33 Se t.ex. Frände 2012, s. 147 och Boucht/Frände 2007, s. 81. Detta innebär att en handling i laga befogenhet förvisso uppfyller de positiva objektiva villkoren för brottsbeskrivningsenlighet, men att rättsstridigheten är utesluten på linje med nödvärn (SL 4:4) och nödtillstånd (4:5). Handlingen är därmed lagenlig och inte straffbar. Tapani/Tolvanen 2013 menar däremot att laga befogenhet avlägsnar handlingens brottsbeskrivningsenlighet.

34 Helminen et al. 2012, s. 775–776.

35 Enligt RP 224/2010 rd, s. 86 innebär regleringen i PolisL att en polisman under tjänstetid är i tjänsteutövning oberoende av om polismannen som bäst utför ett visst tjänsteuppdrag eller inte. En polisman i tjänsteutövning också när han blir tvungen att vidta åtgärder under sin fritid eller efter inställelse i tjänst.

”användning av maktmedelsredskap eller fysisk styrka så att avsikten är att aningen direkt eller indirekt påverka beteendet hos en person, som är föremål för en åtgärd, användning av maktmedelsredskap eller fysisk styrka för att avlägsna ett hinder på ett sådant sätt som avses i 2 kap. 17 § 1 mom. i polislagen samt användningen av metoder för att dirigera och stoppa ett fortskaffningsmedel (stoppande med tvång) som avses i 2 kap. 9—14 § i denna förordning.”

Fråga är alltså om påtvungen fysisk kraftanvändning mot person eller egendom. Detta innebär samtidigt att ingrepp mot person och egendom (t.ex. att bryta upp en dörr) är i princip likställda i PolisL: s terminologi. En annan sak är att kraven på nödvändighet och proportionalitet är mer restriktiva vid makt mot person än mot egendom.

Utgångspunkten är att all kraftanvändning mot person och egendom utgör maktmedelsbruk enligt PolisL 2:17, oavsett om det avser kroppskrafter eller redskap. Detta innebär också att ett lindrigt ingripande, t.ex. i form av att gripa tag i en person i armen, i princip utgör maktbruk. Detsamma bör också gälla vid ingrepp mot egendom som inte innebär att någon skada uppstår, t.ex. att med makt riva till sig en kapp från en demonstrant utan någon egentlig kroppskontakt.³⁶

Förutsätter då hot om maktmedelsanvändning att villkoren i PolisL 2:17 uppfylls? Med hot avses riktande av maktmedel så att det är fara för att den som maktmedlet riktas mot kan bli föremål för ingripande om inte den befallning efterföljs som förstärks med hotet. Man bör här göra en distinktion mellan hot om skjutvapen och övriga maktmedel. Beträffande skjutvapenbruk är frågan tämligen entydig: hot om vapenbruk jämföras enligt PolisL 2:19 med användning av skjutvapen. Följaktligen måste både de generella förutsättningarna i 2:17 och de speciella förutsättningarna i PolisL 2:19 måste vara uppfyllda innan någon kan hotas med skjutvapen.

Däremot är frågan om huruvida hot om annat maktmedel också utgör sådant maktmedel som måste omfattas av PolisL 2:17 mera oklar. Frågan om hotets förhållande till de sekundära befogenhetsreglerna i PolisL 2:17 är emellertid viktig, eftersom redan hot om maktmedelsbruk i vissa situationer kan vara tillräckligt för att få vederbörande att efterkomma polismannens befallning (se principen om minsta olägenhet i PolisL 4 §). Samtidigt kan hot innebära skrämmande situationer för den som utsätts för det. Polismans hot med redskap kan ofta falla under olaga hot i SL 25:7 eller olaga tvång i SL 25:8.

Det finns goda grunder att mena att hot om maktmedelsbruk, t.ex. att OC riktas mot gärningsmannen eller att teleskopbatongen fälls ut och hålls i slagposition, som innefattar ett sådant intrång i den fysiska integriteten att det uppfyller rekvisiten i SL 25:8 också rimligen bör karaktäriseras som maktmedelsbruk som förutsätter stöd i PolisL 2:17,1.³⁷ Nödvändighetskravet och att det valda ingripandet skall vara det lindrigaste effektiva tillgängliga maktmedlet är därmed särskilt relevanta överväganden.

Varning för maktmedelsbruk, dvs. att objektet för ett potentiellt ingripande muntligen varnas för att maktmedel kan komma att användas mot honom, däremot

36 Auglend/Mæland 2016, s. 679.

37 Jfr Terenius 2013, s. 480 för en annan mening.

bör inte anses förutsätta separat stöd i PolisL 2:17, eftersom gärningsmannen i detta fall inte konkret utsätts för fara. Varning för maktmedel (med undantag för varning för skjutvapen) skulle sålunda falla under den primära befogenheten.³⁸ Detta innebär att varning för bruk av maktmedel i PolisL 2:18 (med undantag av skjutvapen) kan göras innan faktisk befogenhet att använda maktmedel har uppstått. Detta synes också vara taktiskt ändamålsenligt.

Maktmedelsbruk kan generellt sägas ha en offensiv karaktär i det att polismannen då förväntas inneha initiativet. Utgångspunkten vid maktmedelsbruk är alltså att polisen har situationskontroll. Till den del polismannen eller -patrullen är på väg att förlora situationskontrollen är det därför viktigt att man snabbt vidtar åtgärder, t.ex. att öka avståndet, för att försöka återfå kontrollen. Om situationskontrollen förloras och situationen övergår i en okontrollerad och ofta panikartad nödvärnssituation, så ökar också risken för allvarligare skador hos alla parter.

3.3.2 *Om de olika maktmedelsredskapen*

Enligt PolisF 10 § förser staten en polisman med sådana maktmedels- och skyddsredskap som uppgifterna förutsätter. Bestämmelsen anger vidare att vid användningen av maktmedel mot en person med stöd av PolisL 2:17 får en polisman använda endast sådana maktmedelsredskap som Polisstyrelsen har godkänt och som polismannen har fått utbildning i att använda.³⁹ Detta innebär t.ex. att ficklampan inte är ett godkänt maktmedelsredskap.

I PolisF 10,2 § beskrivs polisens maktmedelsredskap så här:

- ”1) såsom personliga tjänstevapen magasinförsedda pistoler och revolverar eller pistoler och revolverar med självladdande enkelskott, med tillhörande patroner,
- 2) såsom stödvapen magasinförsedda skjutvapen eller skjutvapen med självladdande enkelskott vilkas kaliber motsvarar tjänstevapen, med tillhörande patroner,
- 3) såsom specialvapen som stöder polisverksamheten hagelgevär, maskinpistoler vilkas kaliber motsvarar tjänstevapen, gevär eller andra skjutvapen som avses i 6 § 2 mom. 12 punkten i skjutvapenlagen (1/1998) och skjutvapen som är avsedda för spridning av gas eller annat förlamande ämne, med tillhörande patroner, samt
- 4) övriga maktmedelsredskap vilkas egenskaper och verkningar då de används på behörigt sätt är lindrigare än skjutvapen.”

Maktmedelsredskapen klassificeras ofta antingen som s.k. farliga eller mindre farliga redskap. En sådan indelning bygger på hur ingripande de olika maktmedlen är eller kan vara i förhållande till föremålet för ingripandet. Bara skjutvapen anses

38 Boucht 2014, s. 295. Se också Kerttula 2010, s. 351.

39 I Helminen et al. 2012, s. 783 anges att eftersom PolisL 2:17 inte närmare begränsar de maktmedelsredskap som får användas så kan man därför undantagsvis också använda inofficiella redskap. Detta skrevs emellertid innan PolisF utfärdades 2013, och får därmed inte längre anses representera gällande rätt.

idag som ett farligt maktmedelsredskap, medan de övriga maktmedelsredskapen, dvs. fysiska krafftåg, batong, OC, tårgas, elchockvapen och hund, betecknas som mindre farliga. För farliga maktmedelsredskap gäller som regel att förutsättningarna för bruk är skärpta.

Användningen av *kroppskrafter* är ett viktigt sätt för att bryta motstånd. Kroppskrafter innebär att sådana kontroll- och transportgrepp används som det ges utbildning för på Polisyrkeshögskolan och som är ämnade för att nedkämpa och kontrollera en person som utövar motstånd. Användning av kroppskrafter som maktmedel kan variera i intensitet från att gripa tag i målpersonens arm för att leda honom iväg till att nedbryta aktivt fysiskt motstånd. Slag och sparkar är inte tillåtna. Vid maktmedelsbruk bör farliga och plågsamma eller förnedrande grepp, t.ex. grepp i håret eller öronen, undvikas så långt som möjligt.⁴⁰

Vissa tekniker kan innebära förhöjda risker för allvarliga skador. Följaktligen får enligt den polisrättsliga utgångspunkten sådana huvudgrepp ("strypgrepp") där händer eller armar stramas åt runt målpersonens hals inte användas annat än i yttersta fall ("sista utvägen") p.g.a. de risker som är förknippade med dessa grepp.⁴¹ Greppet kan innebära bl.a. nedsatt blodtillförsel till hjärnan och blockering av luftvägarna, och kan i yttersta fall medföra döden som följd p.g.a. bristande syretillförsel, om än detta normalt kräver ett längre pågående stryptag. Vid strypgrepp där press riktas mot framsidan av halsen finns också risk för ett s.k. reflexivt hjärtstillestånd som kan uppstå också efter kortvarigt våld mot struphuvudet, men som är svårt att förutse.⁴² Strypgrepp är också riskabelt, eftersom målpersonens fysiologiska respons på den minskade syretillförseln kan komma att missförstås som fortsatt motstånd. Mer ändamålsenligt är istället det s.k. huvud-halskontrollgreppet, där effekten inte uppnås av att syretillförseln minskas utan av att rörelsefriheten begränsas.

Också olika tekniker där målpersonen ligger på mage medan polismannen pressar med olik styrka på ryggen medan armarna samtidigt är låsta på ryggen, antingen med handfångsel eller med grepp, innefattar riskmoment. Bland annat kan syretillförseln reduceras (positionell asfyxi), vilket kan resultera i medvetslöshet och i värsta fall död. Dessa risker är direkt kopplade till den kraft med vilken press appliceras på personens rygg och till längden av ingripandet. I tillägg bör nämnas att riskerna gärna ökar när ingripande görs mot agiterade och utåtagerande personer som en följd av det ökade syrebehov som en sådan person kan ha.⁴³ Personen bör därför läggas över i sidoläge så fort som möjligt.

Batongen finns i två utföranden, antingen som s.k. teleskopbatong, som regelmässigt bärs av polismän i tjänst, eller som vinylbatong ("långbatong"). Teleskopbatongen är ca 15 cm lång i komprimerad form, tillverkad av metall och byggd med s.k. teleskopteknik. Den består av tre infällda segment som expanderas när batongen slås ut med ett kraftigt slag. Den batong som används av finsk polis har också en

40 Helminen et al. 2000, s. s. 304.

41 Till den del handlingen kan komma att bedömas som en nödvärnssituation enligt reglerna i SL 4:4, så kan också sådana grepp dock ytterst vara godtagbara.

42 Se HD 1998:1 där offret efter ett kort stryptag just fick ett sådant reflexivt hjärtstillestånd och avled. Rättsfrågan här gällde bedömningen av gärningsmannens uppsåt i förhållande till dödsföljden.

43 Auglend /Mæland 2016, s. 684.

solid rund metallända. På grund av batongens ringa storlek är den enkel att bära i redskapsbältet.

Batongens syfte är inte endast att förorsaka smärta hos motparten, men är att uppnå handlingsoduglighet genom att slagkraften koncentreras till ett begränsat område så att, när batongen används mot större muskelgrupper såsom lårmuskeln, muskeln låser sig, eller inkapaciteras. Batongen kan vara användbar också vid maktmedelsbruk som en förstärkning av kroppskrafterna. På grund av sin begränsade räckvidd är det emellertid ofta inte lämpligt att använda mot kniv eller andra liknande tillhyggen. Vid snabbt uppkomna lägen kan också tiden som krävs för att expandera batongen begränsa dess användarvänlighet. Batongen får inte användas mot omtåliga kroppsdelar som hals eller huvud.

Vinylbatongen är ca 80 cm lång och tillverkad av vinyl. Den kan t.ex. fortsatt vara att föredra vid kravaller av taktiska skäl (eftersom den bl.a. har längre räckvidd). Den långa batongen är tyngre och längre än teleskopbatongen. Den kan därför också komma att förmedla en högre grad av kinetisk energi när den träffar målytan.

Handfängsel är ett vanligt och relativt ofarligt maktmedelsredskap (se närmare nedan avsnitt 3.5.3). Handfängsel kan antingen användas som handbojor av stål, men också t.ex. med plastfängsel eller tejp. Bruk av handfängsel regleras numera särskilt i PolisL 2:20. Handfängsel är effektivt t.ex. för att betvinga våldsamt uppträdande eller för att förhindra rymning.

OC-spray är en kemisk substans i vätskeform som med hjälp av drivgas kan sprutas ut i form av en koncentrerad stråle eller som en konaktig dimma i avsikt att reta ögonen på och tillfälligt förblinda den som utsätts för strålen. OC-spray skapar en inflammatorisk effekt i ögonen med tårflöde, smärta och tillfällig blindhet som följd, som därmed har en viss inkapaciterande effekt på den person som exponeras.

Beteckningen OC står för *oleoresin capsicum* och syftar på den aktiva substansen capsaicin som hör till plantgruppen *capsicum*, dit också chiliplantan hör.⁴⁴ OC-spray finns både i vattenbaserad eller oljebaserad form. I Finland används den oljebaserade varianten. Fördelen med denna är att den inte fryser när det blir kallt, men samtidigt blir sanering svårare och mera tidskrävande. OC-spray kommer också i två olika sprayutföranden: antingen som riktad stråle eller som konaktig dimma. Fördelen med den förra är att risken för att kontaminera andra blir mindre, men samtidigt är precisionen och träffsäkerheten sämre. Fördelen med den senare är åter att träffsäkerheten är högre eftersom man applicerar en dimma som är mer omfattande, men samtidigt ökar risken för att andra kontamineras. Det finns också taktiska fördelar med denna variant, eftersom den gör det möjligt att lägga ut en dimma i korridorer eller andra utrymmen.⁴⁵

Vid användning är OC-spray är det viktigt att komma ihåg att effekten inträder först efter viss fördröjning. Efter att OC har applicerats, så bör man normalt vänta en till två minuter innan full effekt har uppnåtts. Det är sålunda inte taktiskt optimalt

44 Capsaicin är t.ex. orsaken till den upplevda hettan vid inmundigande av växtarter från chilipepparsläktet.

45 I Helsingfors HovR:s avgörande 17/132530, 30.8.2017 hade polispatrullen, som försökte stoppa en mopedist kört upp framför och på ca 10 meters avstånd från mopeden lagt ut en OC-dimma. När mopedisten såg dimman, stannade han och svängde om och blev därför inte kontaminerad. HovR ansåg att bruk av OC under dessa omständigheter inte var oförsvarligt i ljus av mopedistens farliga körsätt och trafiksäkerheten.

att tillgripa OC och förvänta en omedelbar effekt, och när denna inte inträder välja ett kraftigare maktmedel med större skadepotential. När OC har använts mot en person skall polismannen, om det är möjligt, snarast se till att personen saneras från sprayen. Sådan sanering sker normalt genom att spola med vatten. Det kan därför vara ändamålsenligt att polispatrullen har med sig vatten för denna funktion.

I tillägg till OC-spray finns också s.k. *tårgas*, eller CS-spray. Tårgas är en kemisk substans som snabbt förorsakar kraftigt rinnande och svidande ögon och hosta för de som exponeras.⁴⁶ Den inkapacitering som CS-gas medför är relativt kortvarig och övergår som regel inom tio minuter från att exponeringen har upphört. Också här finns emellertid risk för att utomstående personer kan bli exponerade. CS-gas kan användas vid demonstrationer och avfyras då med skjutvapen med särskilda gaspatroner efter beslut från anhållningsberättigad tjänsteman (PolisL 2:19). Användning av CS-gas kan medföra taktiska begränsningar, eftersom det kan innebära att polispersonalen måste utrustas med gasmasker.

Elchockvapen kan vara ett effektivt maktmedel i flera situationer och har sedan 2004 använts av finsk polis.⁴⁷ Från vapnet avfyras två elektroder som fäster sig i målpersonens kläder eller hud och avger en elektrisk ström med hög spänning (V) men låg strömeffekt (A). Den elektriska strömmen stör målpersonens muskelkontroll och förorsakar en tillfällig s.k. neuromuskulär inkapacitering och kraftig smärta under den tid som strömmen appliceras. Den neuromuskulära inkapaciteringen innebär att musklerna låser sig och att målpersonen paralyseras. Stoppeffekten av detta maktmedelsredskap är därmed som regel mycket hög. Elchockvapen kan vara ett viktigt substitut för skjutvapen. Eftersom elektroderna är fästade vid pistolen med tunna ledningar är det effektiva avståndet emellertid relativt kort, ca 5–7 meter.

Elchockvapnet kan även användas med en så kallad stun-effekt. Detta innebär att patronen tas bort och vapnet trycks emot målpersonen. När man då trycker av uppstår kraftig smärta hos målpersonen.

Elchockvapnet uppfattas generellt som relativt tryggt, men är också förknippat med en del risker. Dels finns en kardiorelaterad risk som en konsekvens av att målpersonen utsätts för elektrisk ström. Även om flera dödsfall (särskilt i USA) som har skett i samband med användningen av elchockvapen misstänks ha samband med just de strömförande egenskaperna, så har man uppenbarligen ändå inte lyckats påvisa något direkt orsakssammanhang. Men det går likaväl inte att se bort från dessa risker. En annan typ av risker förknippade med bruk av elchockvapen är kopplade till följderna av dess användning. Eftersom målpersonens muskler inkapaciteras, så är det också svårt att förutse hur personen faller. Som en följd av detta kan allvarliga skador uppstå om t.ex. huvudet slår i en vägg eller i asfalten då han faller. Detta är viktigt att beakta då användning av vapnet övervägs.

I Finland används elchockvapen ca 350 gånger i året, med vissa årliga variationer. Som nämnt är elchockvapen ett värdefullt substitut för skjutvapen, men statistik visar samtidigt att det inte används endast i situationer när skjutvapen hade

46 Den vanliga substansen är s.k. CS-gas, som fått sitt namn från kemisterna Corson och Stoughton, som 1928 syntetiserade substansen i pulverform.

47 I Finland används elchockvapen av märket Taser. Eftersom detta är ett produktnamn och inte ett artnamn, så används här beteckningen elchockvapen istället.

kunnat vara ett alternativ, utan också i rena motståndssituationer, t.o.m. vid passivt motstånd.⁴⁸ Det finns alltså en risk för att elchockvapen p.g.a. dess effektivitet blir ett sorts ”kungsvapen”. I ljus av de risker som likaväl är förknippade med användningen av elchockvapen är detta inte oproblematiskt. Det är därför möjligt att tilläggsanvisningar *de lege ferenda* borde utfärdas angående bruket av elchockvapen som maktmedelsredskap.

Polishundar har använts i polisverksamheten ända sedan det självständiga Finlands uppkomst. Polishundar används för många olika syften bl.a. som spår- och räddningshundar, narkotika- eller bombhundar och som patrullhundar. Det är närmast som patrullhund som hunden används som maktmedelsredskap. Hunden är ett effektivt maktmedelsredskap och kan användas för att bryta motstånd bl.a. om målpersonen är beväpnad, men också för att bistå vid gripande. Samtidigt är hund ett relativt allvarligt maktmedel, eftersom de skador som kan uppstå kan vara betydande. Vid hundanvändning bör man ta i beaktande att det när en tjänstehund används kan uppstå (betydande) personskador. Hänsyn bör också tas till vad den hundförande polisen kände till om hunden och dess egenskaper. Det finns i allmänhet anledning att iakttä ett betydande mått av återhållsamhet innan en tjänstehund används som maktmedel, också om situationen är sådan att visst maktmedelsbruk är befogat.

Skjutvapen förekommer både som personliga tjänstevapen, dvs. som magasin-försedda pistoler och revolverar (om än dessa är ovanliga i dag och håller på att fasas ut), och som stödvapen med en kaliber som motsvarar tjänstevapnets. I tillägg finns ett antal specialvapen som stöder polisverksamheten, såsom hagelgevär, maskinpistoler (med kaliber som motsvarar tjänstevapen), gevär eller andra skjutvapen, liksom skjutvapen som är avsedda för spridning av gas.

Som ammunition används, liksom i de övriga nordiska länderna, expanderande kulor (dvs. inte helmantlade kulor). Grunden för detta är tudelad. Dels reduceras risken för rikoschetter, eftersom den utholkade spetsen gör att kulan bättre stannar när den möter en hård yta, t.ex. en stenvägg. Dels är stoppeffekten högre när målpersonen träffas, eftersom kulan expanderar. Nackdelen är att de skador som uppstår, särskilt om kulan träffar centralt, kan bli mer omfattande än vid bruk av helmantlade kulor. Principen om minsta olägenhet i PolisL 1:4 får därmed särskild relevans här.

Även om skjutvapen ofta uppfattas som ett effektivt maktmedel för att stoppa en farlig gärningsman, så bör dess effekt inte överdrivas. Det är nämligen inte ovanligt att skjutvapnet kan ha bara en begränsad stoppeffekt, t.o.m. efter flera träffar. Det finns flera olika grunder till detta. Det kan t.ex. förekomma att personen helt enkelt inte känner att han blir träffad av kulor p.g.a. hög adrenalinhalt i blodet eller som följd av rus. Men även om personen inser att han är träffad, så kan det likaväl förekomma att han är operationsduglig i många minuter efteråt. När det gäller stoppande av fortskaffningsmedel så har tjänstevapen generellt sett ändå större begränsningar. I tillägg så upphör träffsäkerheten med den personliga tjänstepistolen ganska snabbt och på avstånd över tio meter klart ökar risken för felträff med allvarliga skador som följd. Här kan dock situationen vara en annan med stödvapen, som har hög träffsäkerhet också på längre avstånd.

48 Se Rikander 2017, s. 135–136.

3.4 Något om de funktionella ledningsförhållandena vid maktmedelsanvändning

De taktiska ledningsförhållandena vid olika polisingripanden har direkt inverkan på polismannens förutsättningar att använda maktmedel och bör därför redogöras för i korthet.

Polischefen är chef för personalen vid den lokala polisenheten. Verksamheten vid den lokala polisens och de riksomfattande enheternas verksamhetsenheter leds av de polismän som hör till befälet inom sitt uppgiftsområde.

Vid den lokala polisens läges- eller ledningscentral finns en allmän ledare som ansvarar för ledningen av den operativa fältverksamheten (PolisF 4 §). Verksamhetsområdet för den allmänna ledaren vid en ledningscentral kan bestå av flera polisinsrättningsområden. Den allmänna ledaren är förman för de som arbetar i operativ fältverksamhet inom verksamhetsområdet under deras tjänstgöringspass. För skötseln av brådskande polisuppgifter kan han ge order som gäller hela polispersonalen inom hans verksamhetsområde. Den allmänna ledaren, som ofta är kommissarie eller överkommissarie till graden, är förman för den personal som utför uppdraget efter att han tagit ledningsansvaret.

Fältchefen ansvarar för den operativa ledningen av fältverksamheten (dagligt ledande) inom sitt verksamhetsområde under den allmänna ledarens ledning. Fältchefen är, med undantag av befälet, förman för personal inom den operativa fältverksamheten under dess tjänstgöringspass. Fältchefen, som ofta är överkonstapel eller (mer undantagsvis) kommissarie till graden, har också arbetsledningsansvaret för att de polisuppgifter som hör till hans eller hennes verksamhetsområde utförs.

Situationsledaren bär ansvaret för utförandet av ett enskilt patrulluppdrag. Situationsledaren är första patrullens chef, dvs. chefen för den patrull som först tilldelas uppdraget, eller den som är utnämnd av fältchefen. Situationsledaren fungerar därefter som förman för den personal, dvs. eventuella övriga patruller, som deltar i utförandet av ett uppdrag till dess att fältchefen eller allmänna ledaren bestämmer något annat.

Enligt PolisF 9 § gäller att om en situation som är förknippad med polisverksamhet på grund av förföljande av en person eller av andra orsaker förflyttas från en polisinsrättningsområde till ett annat, så leds polisens åtgärder av den polisenhet som först inlett verksamheten till dess att något annat bestäms om ledningsförhållandena.

Vid maktmedelsbruk bör man skilja mellan dels patrullverksamhet, dels ledda situationer. En situation blir ledd när fler än en patrull deltar i uppdraget. Vid patrullverksamhet är det polismannen själv, möjligen i samråd med patrullchefen, som beslutar om användning av maktmedel under de förutsättningar som anges i PolisL. Utgångspunkten här är följaktligen personligt rättsligt ansvar för dessa beslut. Riktigheten av polismannens beslut att använda maktmedel prövas ytterst i domstol. Ett undantag gäller numera för användning av skjutvapen. Enligt PolisL 2:19,3 skall beslut om vapenhot och avlossande av skott fattas av en polisman som hör till befälet, om detta är möjligt med beaktande av hur brådskande situationen är (se närmare nedan i avsnitt 3.6.5).

Vid ledda situationer är förhållandet ett annat. Polis mannen har en tjänsterelaterad lydnadsplikt som innebär att han skall följa de order, föreskrifter och anvisningar som hans förmän ger honom inom gränserna för sina befogenheter.⁴⁹ Detta innebär följaktligen att den generella handlingsplikt som polis mannen (enligt PolisL 1:1) har kan komma att begränsas av denna typ av taktiska order.⁵⁰

Ett effektivt informationsutbyte mellan ledningen och de operativa polis männen är centralt under operationens gång. Behovet av tillräckligt informationsgång mellan de olika leden har också betonats i EDMR:s praxis i ljus av artikel 2 om rätten till liv.⁵¹ Detta innebär att alla led bör försäkra sig om att den information och/eller de direktiv som ges eller erhålls är riktigt uppfattade för att undvika att missförstånd uppstår.

Vid ledda situationer ger förmannen en taktisk order i form av ett s.k. maktmedelsdirektiv, som specificerar de situationer i vilka maktmedel brukas i den konkreta situationen. Ett maktmedelsdirektiv kan ha t.ex. följande innebörd:

”Gripande försöks verkställt genom muntliga befallningar. Gärnings mannen tillåts inte gå in i huset beväpnad från verandan där han uppehåller sig. Han tillåts inte heller avlägsna sig från husets omedelbara närhet. Stopptröskeln ligger fem meter från huset. Om stopptrösklarna överträds får skjutvapen användas för att stoppa honom. Om gärnings mannen avväpnar sig själv, så används det lindrigaste effektiva maktmedlet för att gripa honom. Maktmedel i nödvärn används enligt var och ens egen bedömning.”

Maktmedelsdirektivet ges ofta av situationsledaren eller fältchefen.⁵² Allmänna ledaren, som har det högsta ansvaret för hur uppdraget bör hanteras (PolisF 4 §), informeras av fältchefen om innebörden av givna maktmedelsdirektiv och om omständigheter som är relevanta för bedömningen av situationen. För att allmänna ledaren skall kunna bekräfta direktivet bör han, för det första, förvissa sig om att han har förstått innebörden av de direktiv som fältchefen har gett. Allmänna ledaren får också anses ha en viss inkvisitorisk plikt till att förhöra sig om omständigheter som enligt hans kunnande och erfarenhet kan vara relevanta om dessa inte har beaktats av fältchefen. Allmänna ledaren bör som förmän göra en självständig prövning av det maktmedelsdirektiv som fältchefen har utfärdat. Detta innefattar att självständigt göra en bedömning av om de rättsliga förutsättningarna att använda maktmedel föreligger. Om han är oenig på någon punkt, så bör fältchefen informeras om detta och maktmedelsdirektivet ändras i linje därmed.

Den polis man som är bunden av direktivet bör också försäkra sig om att han får kännedom om och förstår de direktiv som ges. Han bör omedelbart informera fältchefen om omständigheter som han får kännedom om och som kan påverka det

49 Detta framgick tidigare explicit av den gamla PolisF 7 §.

50 Om handlingspliktens innebörd kan generellt hänvisas till Auglend 2016.

51 Se *Finogenov and others v Russia*, no. 18299/03 27311/03, 20.12.2011, para 266.

52 I en operativ situationsorganisation benämns allmänna ledaren LedningI och fältchefen SituationsI.

maktmedelsdirektiv som har utfärdats.⁵³ Om han är osäker på innehållet av direktivet skall han vidta åtgärder för att få klarhet i dess innebörd. Bedömningen av maktmedels godtagbarhet görs i en ledd situation i första hand av fältchefen, och därefter av allmänna ledaren i samband med att denne bekräftar maktmedelsdirektivet. Om direktivet för vapenanvändaren framstår som lagstridigt har polismannen likväl en skyldighet att anmäla om detta, och ytterst vägra genomföra åtgärden (se nedan).

För de polismän som är bundna av maktmedelsdirektivet får i tillägg anses uppställas vissa krav för hur direktivet genomförs. Till exempel en vapenanvändare bör välja en plats som ger de bästa förutsättningarna för att använda maktmedel på ett sätt som innebär minst möjlig skada eller olägenhet för målpersonen (PolisL 1:4). Vid detta val bör emellertid också taktiska hänsyn som kan tala i en annan riktning beaktas.

Trots att situationen är ledd, så har den enskilde polismannen fortsatt rätt använda maktmedel i nödvärn enligt SL 4:4. Nödvärnsrätten är alltså inte underställd lydnadsplikten. Följaktligen kan fältchefen och allmänna ledaren inte heller ge närmare anvisningar om hur nödvärnsrätten bör utnyttjas. Från ett taktiskt perspektiv är emellertid detta inte nödvändigtvis optimalt.

För att en befallning skall vara giltig, så måste den, för det första, vara formellt riktig. Detta förutsätter att den som har givit befallningen är behörig att ge sådan befallning, att den åtgärd som skall vidtas hör till den verkställande tjänstemannens eget kompetensområde, och att befallningen har givits under lagliga former, dvs. är processuellt riktig.⁵⁴ I tillägg krävs att befallningen innehållsmässigt (materiellt) inte är uppenbart lagstridigt. Lydnadsplikten gäller endast giltiga befallningar.

I linje med detta gäller ett undantag om polismannen klart inser att direktivet är uppenbart lagstridigt. Han har då rätt att vägra utföra befallningen utan risk för tjänsteansvar. Det förekommer emellertid situationer där lagstridigheten inte är uppenbar. Om ordern lämnar rum för tolkning och polismannen misstänker att den är lagstridig, så bör polismannen för att undvika straffansvar kontrollera ordern med sin förman (i första hand fältchefen) eller dennes förman (i första hand allmänna ledaren). Om ordern lämnar rum för tolkning men polismannen underlåter att kontrollera lagligheten med sin förman eller dennes förman, så ansvarar han för följderna av att den lagstridiga ordern utförs.⁵⁵ I de tillfällen där ordern har bekräftats av förmannen, så får straffrihet för polismannen närmast motiveras med förekomsten av en ursäktande grund (förbudsvillfarelse).

Frågan om eventuellt straffrättsligt ansvar vid försummelse av lydnadsplikten vid lagstridiga order behöver kommenteras något ytterligare. För krigsmän finns en särskild bestämmelse om ordervägran i SL 45:26b, men denna bestämmelse är som utgångspunkt tillämplig endast på krigsmän. Enligt SL 45:26b gäller att för en gärning som en krigsman har begått på sin förmans befallning, så döms den underordnade till straff endast om krigsmannen antingen har insett att han genom att lyda be-

53 Av den gamla PolisF (1112/1995) framgick explicit av 8 § att polisman utan dröjsmål skall underrätta sin förman om sådant som är av vikt för polisverksamheten och som han lagt märke till eller fått kännedom om.

54 RP 44/2002 rd, s. 233.

55 Se RP 44/2002 rd, s. 233.

fallningen skulle handla i strid med lag eller med tjänste- eller tjänstgöringsplikten, eller om han borde ha förstått att befallningen och den gärning som förutsattes var rättsstridiga, med beaktande av hur uppenbart lagstridig gärningen i fråga är. I andra momentet anges dock att om gärningen har begåtts under sådana omständigheter där det inte skäligen kunde förutsättas att den underordnade underlät att lyda befallningen, är gärningsmannen dock fri från straffansvar.

Ibland kan det vid taktiska situationer som hanteras av polisen (men kanske också av gränsbevakningsväsendet) ske att de faktiska lydnadsförhållandena påminner om de militära, så att en underordnads polismans faktiska möjligheter att vägra utföra en order, eller att få ordern bekräftad av förman eller dennes förman, är begränsade. I sådana situationer kan det vara motiverat att godta de regler som gäller militärbefallningar i andra momentet av SL 45:26b också på polismän trots att de tillhör civilförvaltningen.⁵⁶ Detta skulle betyda att utförande av en lagstridig order i vissa undantagsfall kan behöva ses på som en ursäktande grund, dvs. att den underordnade är fri från ansvar, där omständigheterna var sådana att det inte skäligen kunde förutsättas att den underordnade polismannen underlät att lyda befallningen.

3.5 Förutsättningarna för bruk av maktmedel enligt PolisL 2:17

3.5.1 *Generella utgångspunkter*

Enligt PolisL 2:17,1 får de maktmedel som behövs och kan anses försvarliga användas i tjänsteuppdrag ”för att bryta motstånd, avlägsna en person från en plats, gripa en person, hindra att en frihetsberövad flyr, avlägsna ett hinder eller förhindra ett överhängande brott eller någon annan farlig gärning eller händelse.” I detta avsnitt kommer innebörden av dessa villkor att närmare diskuteras. Men först bör vissa centrala utgångspunkter som gäller maktmedelsbruk beröras.

För det första skall enligt PolisL 2:18,1 den som utför ett tjänsteuppdrag och har anledning att befara motstånd eller ett obehörigt angrepp på ett lämpligt och ändamålsenligt sätt bereda sig på användning av maktmedel. Sådan misstanke kan uppstå t.ex. om det p.g.a. allmänhetens tips eller på annan grund finns anledning att misstänka att föremålet för ingripandet kan vara beväpnat eller annars särskilt farligt. Målpersonen kan också vid tidigare tillfällen ha varit beväpnad eller ha uppträtt aggressivt. Däremot gör en sådan misstanke i sig inte maktmedelsbruk godtagbart.

Förberedelser av detta slag utgör en del av de taktiska överväganden som hör till varje tjänsteuppdrag med syfte att psykiskt förbereda polismannen och -patrullen för möjlig maktmedelsanvändning. Avsikten är alltså att skapa psykisk beredskap. Vid sidan av att skaffa information om platsen, målpersonen etc., kan denna typ av förberedelser också innefatta preliminära handlingsmodeller om saken tillspetsas, t.ex. vem som är förstahandsvapen användare. Härigenom kan bättre undvikas att

⁵⁶ Se även Boucht/Frände 2007, s. 123.

paniksituationer, med därtill hörande förlust av situationskontroll, uppstår. Följaktligen kan man också bättre undvika att nödvärnssituationen uppstår, eftersom dessa ofta medför högre risk för skada för alla parter. Men en föregående planläggning kan också innebära att man kan hantera situationen genom att använda mindre ingripande maktmedel.

Att förbereda sig på användning av maktmedel fyller också en viktig funktion ur ett arbetsskyddsperspektiv, dvs. för polismannens egen säkerhet.⁵⁷ Sådana överväganden kan t.ex. innebära att polispatrullen väljer att använda taktisk väst i ett uppdrag där målpersonen kan komma att utöva (kraftigt) motstånd. I gränstillfällen kan det därför vara motiverat att, om än utan excesser, ”ta det säkra före det osäkra”.⁵⁸

För det andra gäller enligt PolisL 2:18,2 att en person som är föremål för ett tjänsteuppdrag skall varnas för risken att bli utsatt för maktmedel om detta är möjligt och ändamålsenligt. Varningen ska ges på ett för ändamålet lämpligt och begripligt sätt. Tanken är att målpersonen skall ges en möjlighet att själv ändra sitt beteende innan polismannen antingen hotar med eller använder maktmedel. Det bör noteras att fråga är om en plikt, dvs. målpersonen skall som utgångspunkt varnas.

Samtidigt är plikten att varna inte absolut. I PolisL 2:18,2 nämns två grunder när varning kan underlåtas. Den första är att varning inte är möjlig. Med detta åsyftas närmast tidsmässiga omständigheter, dvs. att ingripandet sker så snabbt att det helt enkelt inte finns tid att varna. Den andra grunden är att varning inte är ändamålsenlig. Detta kan t.ex. vara fallet när det av taktiska grunder finns behov för ett överraskningsmoment som skulle förloras om personen varnades. Det kan också i vissa situationer vid användning av OC vara motiverat för att förhindra att målpersonen skyddar sig mot gasen t.ex. genom att täcka över ansiktet.

PolisL 2:17,1 anger att maktmedel användas får användas ”i tjänsteuppdrag ... för att bryta motstånd”. Detta pekar på att det har uppställts ett kunskapskrav (eller ”övertygelsekrav”) som är kopplat till de faktiska förutsättningarna för att använda maktmedel. Ingripandet måste alltså basera sig på viss insikt om tjänstesituationen och de situationsomständigheter som skapar behov för maktmedelsbruk.⁵⁹ Det kan vara rimligt att här kräva sannolikhetsövertikt, så att det skall framstå som mer sannolikt än osannolikt att situationen som grundar befogenhet att tillgripa maktmedel föreligger.⁶⁰ Det får alltså inte föreligga något nämnvärt tvivel om att situationen ger rätt att använda maktmedel.

En annan sak är polismannen felaktigt kan tro att det föreligger en befogenhetsgrundande situation (dvs. en putativsituation). Ett sådant misstag handlar emellertid inte om huruvida polismannen får använda maktmedel trots tvivel om att villkoren uppfylls, utan om att han misstar sig om det faktiska händelseförloppet

57 Se också ArbetarskyddsL (738/2002) 18 § som anger bl.a. att arbetstagare ”skall även i övrigt iaktta den ordning och renlighet samt omsorgsfullhet och försiktighet som arbetet och arbetsförhållandena förutsätter och som behövs för att upprätthålla säkerhet och hälsa....Varje arbetstagare skall även i sitt arbete i enlighet med sin erfarenhet, den undervisning och handledning som arbetsgivaren gett samt sin yrkesskicklighet med till buds stående medel sörja för såväl sin egen som övriga arbetstagares säkerhet och hälsa.”

58 Se också Helminen et al. 2013, s. 784.

59 Se också Terenius 2013, s. 490–491.

60 Boucht 2011a, s. 152.

(faktum), han tror t.ex. i skjutögonblicket att det föreligger allvarlig fara för liv eller hälsa även om det i verkligheten inte gör det, och att han därför får tillgripa skjutvapen. En felaktig uppfattning om innehållet i de rättsliga reglerna behandlas istället som förbudsvillfarelse (se avsnitt 5).

Det får också anses finnas krav på en viss viljeriktning, dvs. att maktmedlet skall användas med visst syfte. Maktmedelsbruket måste genomföras med syfte att genomföra tjänsteåtgärden.⁶¹ Detta kan också utläsas ur PolisL 1:5: ”Polisen får utöva sina befogenheter endast i föreskrivna syften”. Ett sådant krav kan motiveras med den rättsstatligt grundade utgångspunkten att ingripanden i enskildas individualsfärer förutsätter att befogenheten för ingripandet existerar när åtgärden vidtas, dvs. att en befogenhetsgrundande situationen föreligger före eller senast vid tidpunkten för ingripandet, och att polismannen är klar över detta.⁶² Användningen av maktmedel får alltså inte vara ett självändamål eller användas för säkerhets skull, utan syftet skall vara att trygga utförandet av tjänsteåtgärden i ljus av konkreta omständigheter.

Samhället ställer generellt relativt höga krav på polismäns uppträdande och självbehärskning, särskilt i spända situationer. Förmågan att behålla sitt lugn och uppträda sakligt kan emellertid komma under särskild press i maktmedelssituationer. Det finns emellertid goda grunder att mena att självbehärskning både är en yrkes-etisk plikt och en del av de polistaktiska kunskaper som polismän förväntas behärska.⁶³ Förutsättningarna är delvis avhängiga av personlighet, men i utbildningen fästs också vikt vid polismannens uppträdande för att skapa bättre förutsättningar för polismannen att agera lugnt och sakligt också i kritiska situationer.

I sammanhanget kan också nämnas de generella, och viktiga, anvisningarna PolisL 1:6 om hanteringen av olika uppdrag: ”Polisen ska i sin verksamhet vara saklig och opartisk samt främja likabehandling och försonlighet. Polisen ska i första hand genom råd, uppmaningar och befallningar sträva efter att upprätthålla allmän ordning och säkerhet.” Polisman skall alltså i första hand sträva efter att fullgöra sina uppgifter genom råd och uppmaningar eller, om dessa är verkningsslösa, genom befallningar (som enligt PolisL 1:11 har en annan och direkt normativ innebörd). Att målpersonen underlåter att efterkomma en befallning kan (se närmare avsnitt 3.5.2) ses som en form av passivt motstånd, som, inom ramen för vad som är nödvändigt och försvarligt, kan ge grund för att använda maktmedel.

Att använda den polisiära auktoriteten för att lugnt men bestämt uppmana till lydnad, den s.k. ”övertalningens makt”, är många gånger ett effektivt alternativ till användande av fysiska maktmedel, också i besvärligare situationer. Medborgarna följer som regel polismans direktiv. Detta har att göra med flera faktorer. Den uniformerade polismannen, utrustad med sin personliga utrustning, representerar den större statliga maktapparaten och får därmed som regel ett psykiskt övertag genom den auktoritet han utstrålar.⁶⁴ De allmänna polisrättsliga principerna gäller emellertid

61 Av annan mening Terenius 2013, s. 491 som menar att särskilt något syfte inte krävs förutsatt om att polismannen har kunskap om de omständigheter tjänstesituationen.

62 RP 57/1994 rd, detaljmotivering 27 §.

63 Se Auglend/Mæland 2016, s. 681.

64 Henriksen 2012, s. 275.

också i dessa sammanhang. Polismannen bör därför anpassa också sin kommunikation, dvs. sitt språk, kroppsspråk och sitt uppträdande, och efter de rådande förhållanden och efter det som anses nödvändigt och försvarligt i situationen. En offensiv framtoning mot en medborgare förutsätter därför också att det är nödvändigt i situationen. Polismannen bör därför också avhålla sig från att uppträda provocerande eller fräckt.

Endast om målet inte kan uppnås genom dessa två verksamhetsalternativ får maktmedel komma ifråga. Även enligt kommentaren till art. 3 i resolutionen 34/169 skall användning av maktmedel av polisman alltid utgöra ett undantag. Om maktmedel måste användas skall de brukas på ett sätt som gör att dess följder är förutsebara och att de kan användas på ett säkert sätt.⁶⁵ Om åtgärderna riktas mot flera skyddade intressen, så bör deras prioritetsordning beaktas. Polisens åtgärder får inte medföra större skada eller olägenhet än vad som är nödvändigt och försvarligt för fullgörande av en uppgift, och ingrepp i någons rättigheter får inte vara större än vad som är nödvändigt för utförande av uppgiften (PolisL 1:4). Förutom de direkta följderna av bruket av maktmedel skall också de sannolika eller möjliga risker eller följder som är förbundna med användningen av maktmedel med avseende på den person som blir föremål för dem och i synnerhet utomståendes säkerhet beaktas. Bedömningen av riskerna och effekterna bör vara fortgående.⁶⁶

I detta sammanhang kan också nämnas bestämmelsen om åtgärdseftergift i PolisL 1:9 uppmärksammas. Polisman har rätt att avstå från en åtgärd om slutförandet av den kunde medföra följder som är oskäligen med hänsyn till det resultat som eftersträvas. Ibland kan behovet av maktmedel undvikas genom att avvakta en lämpligare situation för att genomföra tjänsteuppdraget. Frågan om åtgärdseftergift har därför en koppling till bedömningen av ingripandets proportionalitet (se nedan i avsnitt 3.7.4).

Enligt PolisL 8:6,3 skall åt den som skadats i samband med en åtgärd utan dröjsmål ges vård och vid behov skall läkarhjälp ordnas. Om en person uppger sig ha fått skador på grund av en polisiär åtgärd skall denne så snart som möjligt ges tillfälle att bli undersökt av en läkare eller, om detta inte omedelbart är möjligt, av en ojävig person. Polisen har alltså skyldighet att ordna med nödvändig sjukvård i situationer där maktmedel, och särskilt skjutvapen, för att förhindra att förlust av liv eller allvarliga kroppsskada uppstår. Detta gäller redan i förväg om det finns grund att misstänka att skjutvapen kan komma att användas, men annars så fort som möjligt efter att maktmedel har använts. I Finland har inrikesministeriets polisavdelning utfärdat ett särskilt direktiv om s.k. taktisk sjukvård i krävande situationer och speciellsituationer.⁶⁷ Behovet av adekvat sjukvård på platsen för att förhindra förlust av liv och allvarligare skada har också betonats i EDMR:s praxis.⁶⁸

Till sist kan konstateras att polismannen generellt bör vara medveten om den polisiära maktanvändningens etiska dimensioner.⁶⁹ Polisen kan å ena sidan hamna

65 RP 57/1994 rd, detaljmotivering 27 §.

66 RP 224/2010 rd, s. 86.

67 Inrikesministeriets föreskrift om användning av taktisk prehospital akutsjukvård i polisuppdrag (20.12.2013, 2020/2013/5262).

68 Se *Finogenov and others v Russia*, no. 18299/03 27311/03, 20.12.2011, para 266.

69 Se *Glend/Mæland* 2017, s. 625–628.

in i farliga situationer, med begränsad information och med begränsade möjligheter att överväga sina handlingsalternativ. Å andra sidan hamnar polisen också gripa in i känsliga situationer som ställer stora krav på en balans mellan handlingskraft och omdömesgillhet och självkontroll. Den potens som ligger bak den statliga maktapparaten som polisen utgör en del gör att man också bör vara medveten om, och försöka motverka, risken för maktmissbruk och osund kåranda ("kamaraderi").

3.5.2 Rättsliga förutsättningar för att använda maktmedel

En polisman har alltså befogenhet enligt PolisL 2:17 att använda maktmedel för att bryta motstånd, avlägsna en person från en plats, gripa en person, hindra att en frihetsberövad flyr, avlägsna ett hinder eller förhindra ett överhängande brott eller någon annan farlig gärning eller händelse. I det följande kommer dessa olika situationer att närmare beskrivas.

1) *Brytande av motstånd.* Maktmedel får, för det första, användas för att bryta motstånd. Motstånd kan beskrivas som någon form av mänsklig verksamhet med fysiska konsekvenser, eller som ett förhållningssätt med karaktär av fysiskt hinder, som hindrar en polisman att fullgöra ett lagligt tjänsteuppdrag. Motstånd får anses innebära ett krav på viljeriktning hos den som utövar motstånd, så att det förutsätts att han försöker förhindra tjänsteuppdraget. Polisrättsligt bör inte innebörden av motstånd knytas till de straffrättsliga ansvarsförutsättningarna, utan bör bedömas objektivt. Detta innebär att motstånd kan utövas såväl av otillräkneliga personer som av små barn, men också av personer som har fått t.ex. epileptiska anfall. Däremot kan nödvändighets- och försvarlighetsgrundsatserna begränsa den tillåtna maktmedelsanvändningen i sådana fall. Grunden för att använda maktmedel i en situation där någon gör motstånd skall uttryckligen vara att personen försöker hindra polisens verksamhet.

Motståndet kan vara både aktivt och passivt, även om det inte alltid att skilja dem åt. Med aktivt motstånd avses närmast att föremålet för ingripandet utövar fysiskt våld mot polismannen eller att han rycker eller sliter i polismannen, eller aktivt spjärnar emot polismannens ingripande. Ordalydelsen i PolisL 2:17,1 anger inte i sig att motståndet måste riktas mot polismannen. Utgångspunkten är förvisso nog att våldet utövas mot polismannen, men man kan också tänka sig att det riktas mot någon annan. Också motstånd som alltså inte direkt riktas mot polismannen omfattas, t.ex. våld mot andra poliser, men även våld mot egendom om sådan egendom, t.ex. möbler eller liknande, skadas för att användas som fysiskt hinder för polismannens ämbetsutövning. Flykt är däremot inte att beteckna som motstånd. Inte heller det att göra polismans uppgift mer förtretlig innebär motstånd.

Passivt motstånd kan vara att personen använder sin kroppstyngd för att blockera en väg eller annat som försvårar eller omöjliggör att polismannen verkställer tjänsteuppdraget, t.ex. genom att sitta på ett föremål som polisen skall omhänderta eller att den som skall gripas genom sin kroppstyngd försvårar för eller omöjliggör att polismannen verkställer ett gripandet. Det kan också vara att personen t.ex. klamrar sig fast eller stretar emot med fötterna eller liknande när han skall ledas bort.

Hot nämns inte särskilt i PolisL 2:17,1.⁷⁰ Hot kan emellertid vara av olika karaktär och åtminstone vissa former bör rimligen anses utgöra motstånd. Verbalt, eller psykiskt, motstånd som inte tar sig uttryck i en fysisk gärning eller underlåtelse utgör inte sådant motstånd som avses i detta sammanhang.⁷¹ Följaktligen bör rent verbala hot eller andra otidigheter som yttras av målpersonen, men som inte konkretiseras i mer fysiska former, anses falla utanför motståndsbegreppet. Om hotet däremot tar sig uttryck i en fysisk gärning uppfylls gärna motståndskriteriet, t.ex. om det förstärks genom närvaro av skjutvapen, eggvapen eller andra livsfarliga redskap eller om personen uppträder på ett sätt som gör hotet mer konkret.

Hur bör då s.k. ren passivitet bedömas? Med detta avses närmast situationer där vederbörande genom att förhålla sig helt passiv, t.ex. att stå helt stilla, underlåter att följa en av polisman meddelad normativt bindande befallning. Till exempel: A, som polisen är bekant med från tidigare som av och till har kunnat vara våldsam, beordras av polismannen beordras att lägga sig ned för att han skall kunna gripas. A står dock stilla utan varje ansats att utföra det han befalls att göra. Får maktmedel användas?

Ibland anförs att maktmedel inte får användas mot sådan ren passivitet, men att detta i praktiken saknar större praktisk betydelse eftersom PolisL 2:17,1 tillåter maktmedelsbruk för att avlägsna en person från en plats.⁷² Polismannen får alltså i vilket fall gripa tag i personen och leda honom bort. Samtidigt finns det något konceptuellt otillfredsställande med att göra en åtskillnad mellan passivt motstånd och ren passivitet; också vid ren passivitet utövas ju strängt taget en form av motstånd.⁷³ Det finns därför goda grunder att mena att ren passivitet där gärningsmannen kan, dvs. är kapabel att, efterkomma polismannens befallning konceptuellt bör uppfattas som passivt motstånd enligt PolisL 2:17,1, men att omfattningen av de maktmedel som får användas begränsas av kraven på nödvändighet och proportionalitet.⁷⁴

Mot ren passivitet får som utgångspunkt andra maktmedel än krafttag knappast brukas, t.ex. för att avlägsna honom från platsen. En annan sak är emellertid om gärningsmannens misstänkta tidigare handlande medför en särskild risk, t.ex. att polisen i anmälan har mottagit information om att gärningsmannen kan vara beväpnad med kniv. Om gärningsmannen då uppvisar total passivitet, t.ex. genom att vägra ta ut händerna ur fickorna, så bör också kraftigare maktmedel kunna användas. Om han däremot i en sådan situation t.ex. håller händerna framför sig och därmed också visar att han inte är beväpnad, så är situationen en annan. Maktmedel får endast användas i ljus av den konkreta hotbilden, samtidigt som målpersonens tidigare verksamhet precis innan kan vara av betydelse vid bedömningen av polismannens maktmedelsrätt. Men också i detta fall bedöms ingripandets tillåtlighet likväl i ljus av kraven på nödvändighet och försvarlighet i ljus av alla relevanta omständigheter. Vid ren passivitet kan t.ex. tillgången på resurser och tjänsteåtgärdens natur få särskild relevans.

70 Jfr t.ex. den svenska PolisL 10,1.1 § där hot om våld uttryckligen omtalas.

71 RP 57/1994 rd, detaljmotivering 27 §.

72 Se Boucht/Frände 2007, s. 100. Synpunkten har kritiserats i litteraturen, se t.ex. Kerttula 2010 s. 367 och Terenius 2013, s. 480.

73 Jag har också själv på andra håll förespråkat en sådan tolkning att ren passivitet inte utgör motstånd, se Boucht 2011a, s. 168–169, men har nu ändrat mening (se Boucht 2014, s. 296).

74 Se också Terenius 2013, s. 496.

Ett synsätt som detta verkar också finna stöd i domstolspraxis. Som exempel kan nämnas ett avgörande från Kouvola HovR som handlade om en polishundspatrulls agerande efter att den påträffat A, som tidigare under kvällen misstänktes ha viftat med en kniv på allmän plats.⁷⁵ När patrullen påträffade A var han till synes obehärdad och befalldes av polispatrullen att hålla händerna synliga och lägga sig ned på marken. Han lydde polismännens befallning att hålla händerna synliga, men vägrade däremot att lägga sig ned eftersom han vidhöll att han inte hade gjort något. Den ena polismannen rörde sig då i en cirkel runt A och fällde honom till marken med fysiska krafter. Han lyckades emellertid inte säkra den ena handen som låg under A. Eftersom A inte heller tog fram handen trots uppmaning, så lät polismannen efter en stund polishunden angripa A. HovR fann, att eftersom A när han påträffades inte haft någon kniv eller försökt ta fram en eventuell sådan, och inte heller betett sig hotande eller utövat motstånd mot polismännen, så borde polismännen, i ljuset av kravet på nödvändighet och försvarlighet, genom fortsatta befallningar (att stå stilla och hålla händerna synliga) ha fått kontroll över A. Domstolen fokuserade på användningen av hund och berörde inte det initiala fysiska ingripandet, men motiveringarna kan läsas såsom signalerande att också kraftigare krafter bör undvikas i en sådan situation.

Också passivt motstånd bör anses innefatta ett krav på viljeriktning hos den som utövar motståndet, dvs. att personen har som syfte att förhindra polisens verksamhet.⁷⁶ Om sådan viljeriktning saknas och orörligheten mera påminner om en medvetlös persons tillstånd när personen inte förmår röra sig p.g.a. berusning eller annan medvetlöshet, så kan man inte gärna anse att motstånd förekommer.⁷⁷ Maktmedel för att bryta motstånd får då inte användas.

Det bör betonas att maktmedelsbruk skall baseras på den konkreta hotbilden i det enskilda fallet och får inte tillgripas för säkerhets skull med hänvisning till t.ex. målpersonens tidigare farlighet. Sådan tidigare farlighet kan ge grund för att höja beredskapen för maktmedel (PolisL 2:18,1), men ger inte i sig befogenhet till maktmedel om de konkreta omständigheterna i den aktuella situationen inte ger grund till det.

2) *Avlägsnande från en plats.* Maktmedelsbruk för att avlägsna en person från en plats skiljer sig från den förra punkten genom att personen i fråga i detta fall inte gör motstånd. Maktmedelsbruk för detta ändamål kan aktualiseras i olika situationer. Det kan t.ex. handla om att avlägsna en person från ett visst område eller plats enligt PolisL 2:10 om det utifrån hans hotelser eller övrigt uppträdande finns grundad anledning att anta att personen kommer att göra sig skyldig till brott mot liv, hälsa, frihet eller hemfrid eller kommer att orsaka betydande störning eller överhängande fara för allmän ordning och säkerhet. Men maktbruk för att avlägsna från en plats kan också komma ifråga t.ex. när någon har förskansat sig i en bostad och gaspistol används för att försöka tvinga personen att själv avlägsna sig från bostaden.⁷⁸

75 DNr. R 20/569 7.1.2011.

76 Av samma uppfattning synes också Kerttula 2010, s. 365 vara.

77 Se också Terenius 2013 s. 496.

78 RP 57/1994 rd, detaljmotivering 27 §.

3) *Gripande av en person eller förhindrande av att en friberövad person flyr.* Maktmedel får brukas för att gripa en person. Med gripande avses både straffprocessuella gripanden enligt TML 2:1 med anledning av misstanke om brott och förvaltningsrättsliga gripanden. Med det senare avses t.ex. att gripa en person PolisL 2:2 för att skydda honom från en allvarlig fara som utgör en överhängande risk för personens liv, fysiska integritet, säkerhet eller hälsa, om han är oförmögen att ta vara på sig själv och faran inte annars kan avvärjas. Polisman har också enligt PolisL 2:1 rätt att gripa en person för identifiering om denne vägrar lämna identifikationsuppgifter eller om han lämnar sannolikt falska sådana uppgifter, förutsatt att gripandet är nödvändigt för att klarlägga identiteten.

Maktmedel får också användas för att förhindra att någon som berövats sin frihet, antingen på straffprocessuell eller polisrättslig grund, försöker fly, dvs. försöker undkomma polisen utan att själv göra motstånd. Formuleringen får förstås som att personen inte heller har helt har försvunnit utan fortsatt i huvudsak befinner sig inom synhåll. Dessa situationer kan vara problematiska avseende vilken typ av maktmedel som får användas, och också risken för misstag gällande vem som skall gripas bör beaktas.⁷⁹ För att förhindra att någon flyr kan handfängsel vara ett adekvat maktmedel.

4) *Avlägsnande av hinder.* Ett hinder som skall avlägsnas består i allmänhet av ett föremål som hindrar polisen att få tillträde till den plats där ett uppdrag skall utföras. Typiska exempel kan vara att bryta upp en låst dörr eller flytta ett blockerande fordon eller djur.

5) *Förhindrande av överhängande brott eller någon annan farlig gärning eller händelse.* Maktmedel får vidare användas för att förhindra ett överhängande brott eller någon annan farlig gärning eller händelse. Det handlar här om s.k. preventivt maktmedelsbruk som syftar till att förhindra en ännu inte inträffad händelse. Bestämmelsen är därmed en form av nödbestämmelse (jfr SL 4:5).

Med brott avses en gärning för vilken i lagen har stadgats straff. En annan farlig gärning kan vara t.ex. ett förfarande på vilket inget straff skulle följa, eftersom gärningsmannen inte känner till följderna av sin handling eller inte är straffrättsligt ansvarig för den.

Det finns ingen explicit primär befogenhetsnorm i PolisL som svarar mot denna punkt, även om PolisL 2:10 om skydd mot brott och störande beteende delvis kan användas. Detta är inte oproblemiskt. Som nämnts ovan i avsnitt 3.2 är PolisL 2:17 en s.k. sekundär befogenhetsnorm. Maktmedelsbruk kräver i princip att det också finns en primär befogenhetsnorm som ger befogenhet till det aktuella tjänsteuppdraget för vars genomförande maktmedel kan behövas. PolisL 2:17,1 går emellertid längre än PolisL 2:10 (skydd mot brott och störande beteende) och för denna överstigande del synes det alltså saknas en primär befogenhetsnorm.⁸⁰ Bestämmelsen har alltså formen av en kombination av en primär och en sekundär befogenhetsnorm. Strikt taget skapar detta en viss osäkerhet på formellt grundlag både kring giltigheten av denna befogenhet och i förhållande till den allmänna nödtillståndsbestämmelsen i

⁷⁹ Helminen et al 2000, s. 298.

⁸⁰ Se också Helminen et al. 2012, s. 780.

SL 4:5. Frågan berörs heller inte i förarbetena. Eftersom avsikten är att ge polisen sådan befogenhet, vore *de lege ferenda* det formellt riktiga därför att befogenheten framgår av en primär befogenhetsbestämmelse i PolisL, som sedan kompletteras av den sekundära befogenheten i PolisL 2:17,1.

Till sist kan konstateras att det enligt allmänna polisrättsliga principerna i allmänhet inte är tillåtet att använda maktmedel enbart för att tvinga någon att göra något som rättsordningen förpliktar honom till.⁸¹ PolisL 2:17 ger därmed inte generell befogenhet att nyttja maktmedel för att tvinga någon att aktivt göra något, t.ex. att uppge personuppgifter, att yppa något under ett förhör, att flytta något föremål som han placerat som ett hinder på en väg eller att utföra någon annan liknande handling.⁸²

3.5.3 Användning av handfängsel

Användning av handfängsel regleras idag i PolisL 2:20. Grunden för att använda handfängsel ansågs behöva regleras i lag är att de i betydlig grad inkräktar på personen grundläggande fri- och rättigheter (närmast rörelse- och handlingsfriheten).⁸³ Enligt PolisL 2:20 får rörelse- och handlingsfriheten för en person som är föremål för tjänsteuppdrag begränsas med handbojor, plastfängsel eller på något annat motsvarande sätt om det är nödvändigt för att förhindra rymning, betvinga våldsamt uppträdande eller avvärja överhängande risk för våld. Med handfängsel avses också andra fängsel än handbojor, t.o.m. tejp. Begränsningen av rörelse- och handlingsfriheten får inte pågå längre än nödvändigt och får inte heller förorsaka målpersonen fara för hälsa eller onödig smärta.

Handfängsel får användas i tre olika situationer. För det första för att förhindra rymning. Med detta avses situationer där man bedömer att gärningsmannen kan komma att rymma. Av ordalydelsen framgår att man måste ha så konkreta omständigheter till grund för misstanke, att sannolikheten för personen kan försöka rymma bedöms som beaktansvärd. För det andra får handfängsel användas för att betvinga våldsamt uppträdande där målpersonen är kraftigt utåtagerande. Våldsamt uppträdande synes innebära en viss kvalificering av ”aktivt motstånd” (se ovan i avsnitt 3.5.2), och torde hänsyfta på aktivt handlande som innefattar utövande av våld. För det tredje får fängsel användas för att avvärja överhängande risk för våld. Denna punkt skiljer sig från den föregående i att våldet ännu inte har manifesterats. Det möjliga våldet behöver inte heller rikta sig mot polismannen. Handfängsel förutsätter i en sådan situation att både att våld med en relativt hög grad av sannolikhet kan förekomma, samt att sådant våld ligger nära i tiden.

Bedömningen av förutsättningarna för att använda handfängsel bör vara konkret och fortgående, och får inte vara slentrianmässig. Till exempel: polisen kallas till en restaurang där en kund har uppträtt våldsamt och då försetts med handfängsel

81 RP 57/1994 rd, detaljmotivering 27 §.

82 Se emellertid Terenius 2013, s. 492–493.

83 RP 224/2010 rd, s. 26.

av ordningsmannen. Om personen i fråga är lugn när polisen omhändertar honom finns det inte heller nödvändigtvis behov för att fortsätta använda handfängsel.

3.5.4 Särskilt om stoppande av fortskaffningsmedel

Att stoppa fordon med maktmedel är generellt förknippat med stora risker, såväl för de polismän som konkret genomför stoppandet och för föremålet för ingripandet, samt för utomstående. Utgångspunkten är att polismannen vid maktmedelsanvändning skall kontrollera hela händelseförloppet och då också förmå beakta de risker som är förknippade med ingripandet. En viktig orsak till den förhöjda risken vid stoppande av fortskaffningsmedel har att göra med att förutsättningarna för polismannens kontroll över den fortsatta händelseutvecklingen efter att ingripandet har utförts ofta är begränsat. Detta gäller särskilt som hög fart och hög rörelseenergi ofta förknippas med dessa situationer. Det kan därför vara svårt att förutse de risker, inte minst för utomstående, som är förknippade med ingripandet. I tillägg kan det vara förenat med svårigheter att använda maktmedel på ett tryggt sätt under sådana omständigheter. Stoppande av fordon med skjutvapen behandlas i avsnitt 3.6.4.

Vid stoppande av fordon med maktmedel krävs att de allmänna villkoren för användning av maktmedel för stoppande av fordon är uppfyllda. Den primära befohlenheten återfinns t.ex. i VägtrafikL 93 § (182 § i Nya VägtrafikL) och PolisL 2:11.

Fordonet bör stoppas på ett effektivt sätt som är tryggt för alla parter samtidigt som risken för flykt förhindras. Enligt PolisL 1:4 gäller generellt att polisen skall vidta försvarliga åtgärder utan att förorsaka större skada eller olägenhet än vad som är nödvändigt för utförande av uppgiften. Polisen bör inte heller genom sin egen verksamhet förorsaka onödig fara för trafiken eller för de som är involverade i operationen. Målpersonernas och utomståendes säkerhet, liksom polisens egen arbets-säkerhet, skall särskilt beaktas.

Enligt MaktmedelsF 2:8,2 gäller att man innan åtgärder vidtas bör försöka styra det fordon som skall stoppas till en trygg plats där dess hastighet kan sänkas och därefter stoppas. I mån av möjlighet skall alla som deltar i uppdraget informeras på förhand om åtgärder för stoppande med tvång. I MaktmedelsF 2:8,3 anges vidare att man inom polisenheterna i förväg genom förhandsplaner skall förbereda sig på situationer där fortskaffningsmedel stoppas med tvång. I planerna skall bl.a. beaktas samarbete med andra polisenheter, kartläggning och val av lämpliga platser för stoppande med tvång, samt olika verksamhetsmodeller som då kan tillämpas.

Då maktmedel används för att stoppa ett fordon är det viktigt att beakta de omständigheter som omger situationen. En första viktig punkt är trafikförhållandena. Detta innefattar bl.a. väglag, platsen för ingripandet, väderlek, belysning, trafikintensitet och tidpunkt på dygnet. Också förarens körsätt med det fordon som åtgärden riktas mot och dess hastighet bör beaktas, liksom i vilken grad han genom sin körning utsätter andra trafikanter för fara. Även vilken typ av fortskaffningsmedel det handlar om, inklusive dess vikt, liksom andra faktorer som inverkar på stoppandet skall beaktas. Särskild uppmärksamhet skall fästas vid utomståendes säkerhet.

När fortskaffningsmedel stoppas är den ovan nämnda bestämmelsen i PolisL 2:18,2 viktig. En person som är föremål för ett tjänsteuppdrag ska varnas för risken att bli utsatt för maktmedel, om det är möjligt och ändamålsenligt. Varningen skall ges på ett för ändamålet lämpligt och begripligt sätt. Vid stoppande av fordon kan detta t.ex. innebära att varningsskyltar används. Syftet är att personen skall ges möjlighet att självmant stanna fordonet.

Utgångspunkten är att fordonet stannar på polismans tecken. De stopptecken och -befallningar som en polisman ger skall vara entydiga samt lätta att observera och förstå (MaktmedelsF 2:7). Först om polismans tecken (trots upprepade signaler) inte följs, kan maktmedelsbruk komma ifråga. När ett fordon skall stoppas kan olika tekniker användas. Dessa innefattar körning framför fortskaffningsmedlet, hinder, kilande, ifattkörning, hot med fortskaffningsmedel, användning av spikmatta och spärrar. Dessa behandlas kort nedan.

Det kan, beroende på grunden för åtgärden, vara motiverat att *förfölja* fordonet (hot med fortskaffningsmedel). Förföljning innebär körning med polisfordon efter ett undflyende fordon med förhållandevis kort avstånd mellan fordonen i syfte att stoppa den undflyendes fortsatta färd. Förföljande fyller tre funktioner: 1) att få den undflyende föraren att stanna fordonet genom att medelst ljud- och/eller ljussignaler eller tecken på ett tydligt sätt uppmärksamma föraren på att han skall stanna, 2) att identifiera det undflyende fordonet och göra en helhetsbedömning av situationen, samt 3) att hålla kontakt med den undflyende bilen för att möjliggöra för andra polisenheter att använda tekniska hjälpmedel för att stoppa fordonet. Antalet patruller som förföljer objektet i omedelbar närhet bör i mån av möjlighet begränsas. De övriga disponibla patrullernas uppgift kan vara att försöka förutsäga vilken riktning den flyende väljer och förbereda sig på att eventuellt stoppa den flyende med tvång.

Förföljande kan innebära betydande risker för samtliga inblandade, särskilt eftersom förföljande kan innebära en gradvis ökning av hastigheten. Enligt MaktmedelsF 2:8,1 gäller därför att när ett fortskaffningsmedel som låtit bli att iakttas stopptecken förföljs, så bör man hela tiden göra en helhetsbedömning av situationen. Detta är särskilt fallet när ingripandet riktas mot tvåhjuliga fortskaffningsmedel. Förföljande som innebär risk för olycka är i allmänhet inte befogat. Ett viktigt bedömningskriterium är då den undflyendes farlighet. Under förutsättning att förföljandet inte framkallar fara, eller endast framkallar ringa fara för andra personer, kan förföljande vara motiverat om den flyende genom visad brottslighet eller av annan anledning är att anse som farlig för andra människors liv eller hälsa. Är den flyendes farlighet inte känd, eller om den är känd men inte är av svårartad beskaffenhet, så bör förföljandet avbrytas så snart det innebär fara för att någon skadas. Tröskeln för när detta är fallet bör inte sättas alltför hög. Förföljande bör därför som regel avbrytas så snart olycksrisken blir för stor, t.ex. för att förföljandet sker i tät trafik eller i stadskärna i högre hastighet, men också om den förföljda bilen som en följd av förföljandet skapar farliga situationer för andra trafikanter, t.ex. så att han kör på motkommande fil trots mötande trafik. Polisen bör då övergå till spaningsbaserad verksamhet. En svår avvägning kan uppstå om gärningsmannen är farlig med förföljandet samtidigt innebär hög risk för utomståendes säkerhet. Här bör nog ändå

utomståendes intressen prioriteras och förföljandet avbrytas. Den misstänkta kan ofta gripas vid ett senare tillfälle.

Att *köra framför ett fordon* (MaktmedelsF 2:10) innebär att den undflyende bilen dirigeras till en rutt där en eller två polispatruller väntar. Då den undflyende närmar sig kör polispatrullerna ut framför fordonet och då bl.a. försöker åstadkomma en reducering av situationshastigheten genom att sänka sin egen hastighet. Om det är uppenbart att den som ska stoppas avsiktligt kör fast i polisens fortskaffningsmedel får ett försök att stoppa fortskaffningsmedlet inte fortsättas (MaktmedelsF 2:10). Man skall också avstå från att köra framför ett fordon om den som skall stoppas börjar köra om polisens fortskaffningsmedel på en plats där sikten är otillräcklig, där det finns mötande trafik eller där en omkörning medför annan fara.

Med *hinder* (MaktmedelsF 2:11) avses föremål eller konstruktioner som placeras i det flyende fortskaffningsmedlets väg och med hjälp av vilka man försöker hindra dess framfart, t.ex. genom att sänka hastigheten eller för att styra fordonet i en viss riktning. Hinder kan utgöras av t.ex. träd, andra fordon eller balkar. Att använda hinder kan vara förknippat med betydande risker för den undflyende och dennes fordon, särskilt vid höga hastigheter. Det bör därför krävas att det är angeläget att omedelbart stoppa det motordrivna fordonet innan sådana kan användas. Enligt MaktmedelsF 2:11 får när ett fortskaffningsmedel skall stoppas med hjälp av hinder inte sådana hinder användas som kan medföra särskild fara. Med detta torde avses total avspärrning av väg med t.ex. betongblock eller fordon, på ett sätt som gör att fordonet måste stanna för att inte kollidera med hindret.

Det är viktigt att föraren på ett tydligt sätt varnas för användning av hinder och ges möjlighet att självständigt stanna. En möjlighet för sådan varning är ett stort plakat som lysas upp med patrullbils strålkastare. Det finns goda grunder att mena att hinder som utgångspunkt inte bör användas om man inte har lyckats varna föraren i förväg, särskilt om det är mörkt.

Med *kilande* (MaktmedelsF 2:12) är syftet att förhindra fortsatt flykt genom att det flyende fordonets körlinje påverkas i sidled. Om ett fordon stoppas med kilande skall den som kilar ges tillräcklig möjlighet att själv stanna sitt fortskaffningsmedel. Kilande får inte användas vid höga hastigheter. Dessutom bör man så långt det är möjligt undvika att fortskaffningsmedlen kommer i direkt beröring med varandra. Särskild varsamhet bör också uppvisas vid kilande mot hinder, t.ex. träd eller vägs skyltar, eftersom riskerna förknippade med detta är stora.

Genom *fastkörning* (MaktmedelsF 2:12) försöker man förhindra framfarten hos ett fortskaffningsmedel i rörelse genom att polisfordonet körs mot det undflyende fordonet så att kontakt mellan fordonen uppnås. Fastkörning får bara användas i situationer där körhastigheterna är relativt låga.

Enligt den gamla förordningen om stoppande av fortskaffningsmedel (1087/2001) fick man köra fast i en motorcykel (eller annat tvåhjuligt fordon) endast om dess förare kunde anses farlig för annans liv eller hälsa. I den nya MaktmedelsF 2:13 finns inte längre denna begränsning. Den tidigare begränsningen var emellertid sakligt motiverad i ljus av de risker som är förknippade med att stoppa tvåhjuliga

fortskaffningsmedel i rörelse. Det finns därför goda grunder att mena att de fortsatt bör gälla.

Syftet med användning av *spikmatta* (MaktmedelsF 2:13) är att stoppa det flyende fortskaffningsmedlet eller att sänka dess hastighet. Spikmatta används på en del av körbanan som gjorts smalare med hjälp av hinder eller spärrar. Den som stoppas skall i mån av möjlighet först varnas om att spikmatta kommer användas. Spikmattan bör vara så lätt att upptäcka som möjligt och den övriga trafiken skall i mån av möjlighet stannas på tillräckligt avstånd från spikmattan eller ledas in på en omfartsväg.

Enligt den gamla förordningen om stoppande av fortskaffningsmedel (1087/2001) fick spikmatta användas för att stoppa en motorcykel endast om motorcykelföraren kunde anses vara farlig för annans liv eller hälsa, om spikmattan med säkerhet var lätt att upptäcka och om den som skulle stannas kunde fås att köra in på spikmattan med låg hastighet. I den nya MaktmedelsF 2:13 finns inte längre denna begränsning. Den tidigare begränsningen var emellertid också här sakligt motiverad i ljus av de risker som är förknippade med stoppande av tvåhjuliga fordon i rörelse. Det finns därför goda grunder att mena att den fortsatt bör gälla.

Också andra maktmedelsredskap kan potentiellt användas. Man kan t.ex. tänka sig att använda OC mot en person som för antingen en personbil eller motorcykel/moped. Samtidigt gäller, särskilt vid maktmedelsbruk mot tvåhjuliga fordon, att den risken för förarens trafiksäkerhet som är förknippad med att använda OC kan vara hög, särskilt vid höga hastigheter, eftersom föraren potentiellt helt förlorar kontrollen över fordonet.⁸⁴

3.5.5 *Maktmedelsbefogenheter för kompletterande polispersonal och vid utomstående bistånd*

Enligt PolisförvaltnL 15b § kan statsrådet besluta att polisens personal ska utökas med särskild kompletterande polispersonal när sådan behövs med hänsyn till statens säkerhet eller vid exceptionella förhållanden. Detta kan vara fallet t.ex. vid större okontrollerade händelser vid landets gränser där polisens egna personalresurser är otillräckliga eller vid storolyckor inom eller utom landets gränser som medför allmän fara.⁸⁵ Men behov kan också finnas vid undantagsförhållanden, t.ex. om väpnat angrepp riktas mot Finland eller vid en allvarlig kränkning av Finlands territoriella integritet.

Som kompletterande polispersonal kan inkallas en person som till sina personliga egenskaper lämpar sig för uppgiften och som genom ett avtal med chefen för

84 I Helsingfors HovR:s avgörande 17/132530, 30.8.2017 hade polispatrullen, som försökte stoppa en mopedist kört upp parallellt med mopedisten och gett stopptecken. Sedan detta inte haft någon effekt körde patrullen förbi och sprutade på ca 10 meters avstånd från mopeden en OC-dimma. När mopedisten såg dimman, stannade han och svängde om och blev därför inte kontaminerad. Polismannen själv ansåg att handlingen närmast var en sorts varning för maktmedel enligt PolisL 2:18,1. HovR ansåg att bruk av OC under dessa omständigheter inte var oförsvarligt i ljus av dels mopedistens farliga körsätt, dels dennes trafiksäkerhet. Hade dimman riktats mot mopedisten finns det grund att mena att bedömningen hade varit en annan. Polismannens invändning att denna typ av maktmedelsbruk egentligen vore varning för maktmedelsbruk kan däremot inte anses riktig, fråga var närmast om hot med maktmedel.

85 RP 57/1994 rd, detaljmotivering 41 § .

polisdistriktet förbinder sig att sköta uppgiften. De uppgifter som sådan personal kan komma att skötas kan vara att avspärra farliga områden eller områden där olyckor inträffat, annan bevakning, att upprätthålla ordningen på vidsträckta områden, att dirigera trafiken i anslutning till evakuering samt olika stöduppgifter inom civilförsvaret.⁸⁶

Det kan förekomma att kompletterande polispersonal behöver använda maktmedel för att genomföra sitt uppdrag. Då gäller emellertid inte de vanliga reglerna om laga befogenhet. Enligt PolisförvaltningsL 15b,3 § tillämpas istället PolisL 2:17,3 i dessa situationer. Enligt denna bestämmelse har den som på begäran eller med samtycke av en polisman tillfälligt bistår en polisman i en situation där det är nödvändigt att anlita utomstående hjälp vid användning av maktmedel för att utföra ett synnerligen viktigt och brådskande polisiärt tjänsteuppdrag, rätt att under polismannens uppsikt använda maktmedel som polismannen med stöd av sina befogenheter bemyndigar honom att använda.

Den kompletterande polismannens maktbefogenhet är alltså beroende av den befogenhet som han tilldelas av polisman. Med polisman avses här varje polisman som deltar i operationen. Följaktligen kan maktbefogenheten också begränsas jämfört med den som gäller för ordinär polispersonal enligt PolisL 2:17. Däremot innebär bestämmelsen inte någon begränsning av den allmänna nödvärns- eller nödtillståndsrätten, som fortsatt tillkommer den kompletterande polismannen på samma sätt som andra medborgare.

PolisL 2:17.3 gäller följaktligen också för personer som bistår polisman vid utförande av tjänsteuppdrag, antingen med dennes samtycke eller på dennes begäran. För att en person som ger sådant utomstående bistånd skall kunna ges maktmedelsbefogenhet ställs emellertid vissa krav. Det krävs dels att det är nödvändigt att utomstående hjälp anlitas, dvs. att uppdraget inte kan utföras eller väsentligen försvåras utan biståndet, dels att uppdraget är synnerligen viktigt och brådskande. Det innebär att befogenhet att använda maktmedel bara kan ges i kvalificerade situationer. Man kan t.ex. tänka sig att bistånd kan behövas för att söka efter ett illa klätt barn som på vintern har kommit bort sig på landsbygden med risk för att det fryser ihjäl. För att söka efter barnet ges den som bistår polisen också möjlighet att använda maktmedel att bryta sig in i lador på området för att söka efter barnet, och också att använda maktmedel mot person som eventuellt försöker hindra honom att ta sig in utrymmet.

86 RP 57/1994 rd, detaljmotivering 41 §.

3.6 Användning av skjutvapen (PolisL 2:19)

3.6.1 Inledning

Skjutvapen är det allvarligaste av polisens tillgängliga maktmedel. De potentiellt omfattande skadeverkningarna för både föremålet för ingripandet och utomstående, som ytterst innefattar deras död, gör att särskild varsamhet vid skjutvapen användning generellt bör iakttas. Enligt kommentaren till art. 3 i resolutionen 34/169 bör skjutvapen alltid vara en yttersta utväg ("extreme measure") och varje ansträngning bör därför göras för att undvika skjutvapenbruk.

Tidigare återfanns bestämmelserna om polisens vapen användning i gamla MaktmedelsF 4 § och FSF 21 §.⁸⁷ En väsentlig formell förändring till detta gäller idag eftersom reglerna om användning av skjutvapen nu har upphöjts till lagnivå och finns i PolisL 2:19. Denna förändring motiverades med skjutvapen användningens allvarliga karaktär.⁸⁸ Överflyttningen av bestämmelserna till lagnivå framstår som väl grundad och kan ytterligare motiveras med hänvisning till behovet av demokratisk legitimitet som en följd av skjutvapen användningens potentiellt dödliga konsekvenser.

Som en följd av att skjutvapenbefogenheten upphävdes till lag uppstår samtidigt ett visst metodiskt problem. Man kan nämligen fråga sig om PolisL 2:19 i ljus av *lex specialis* tolkningsregeln bör uppfattas som en självständig regel om förutsättningarna för vapenbruk,⁸⁹ eller om bestämmelsen bör läsas tillsammans med PolisL 2:17,1 som anger de allmänna förutsättningarna för att använda maktmedel. Tidigare när skjutvapenbruk reglerades på förordningsnivå, så var det klart att skjutvapenbruk först måste uppfylla både kriterierna i dåvarande PolisL (493/1995) 27 § och kraven i gamla MaktmedelsF 4,2 § (979/2004). Förarbetena till nya PolisL 2:19 tiger emellertid om hur frågan skall lösas; där anges endast att bestämmelsen med vissa ändringar motsvarar de fyra sista meningarna i gamla MaktmedelsF 4,2 §.⁹⁰ Om än en *lex specialis* tolkning förvisso kan framstå som formellt riktig (skjutvapenbefogenheten uppfattas då som en specialbefogenhet jämfört med den allmänna befogenheten i PolisL 2:17), så är den inte oproblematisk. PolisL 2:19,1 uppställer t.ex. endast ett nödvändighetskrav, men tiger däremot om behovet av skjutvapen användningens försvarlighet. Enligt art. 2 EKMR krävs emellertid att skjutvapenbruket var både strikt nödvändigt och proportionerligt.⁹¹ Systematiska argument talar vidare emot en sådan tolkning. Det är svårt att se att reglerna om skjutvapenbruk, som är polisens kraftigaste maktmedelsform, kunde läsas utan hänsyn till de allmänna förutsättningar för maktmedelsbruk som anges i PolisL 2:17,1. Bestämmelserna i PolisL 2:17–20 utgör PolisL:s "maktmedelspaket" och bör därför läsas som en helhet. Den bästa lösningen är därmed att PolisL 2:19 läses som en kvalificering av de allmänna

87 För en översikt av den historiska utvecklingen kring regleringen av polisens skjutvapenbruk, se Helminen et al. 2013, s. 787–789.

88 RP 224/2011 rd, s. 26.

89 Av denna uppfattning är Helminen et al. 2012, s. 789.

90 RP 224/2010 rd, s. 88.

91 Förvisso kräver PolisL 1:3 att polisens åtgärder alltid skall vara proportionerliga, och ett proportionerlighetskrav kunde därmed inkluderas den vägen.

förutsättningarna i PolisL 2:17, så att vapenbruk kräver att kriterierna i både PolisL 2:17 och 2:19 är uppfyllda. Följaktligen bör skjutvapenbruket vara både (absolut) nödvändigt och försvarligt.⁹² I tillägg gäller också de allmänna polisrättsliga principerna i PolisL 1 kap. Denna utgångspunkt läggs till därför till grund här.

Specifikt för bruk av skjutvapen i förhållande till övriga polisiära maktmedel är följaktligen att de alltid förutsätter en särskild prövning utifrån förutsättningarna i PolisL 2:19,1. Denna prövning sker vid sidan av den prövning som görs av de allmänna förutsättningarna enligt PolisL 2:17,1. Följaktligen bör alltså både de generella villkoren för maktmedelsbruk och de speciella villkoren för skjutvapenbruk vara uppfyllda innan skjutvapen kan användas. Detta gäller förstås också när maktmedelsdirektiv uppgörs i ledda situationer.

Vad som avses med skjutvapenbruk regleras i PolisL 2:19,2.⁹³ Skjutvapenbruk innefattar tre olika situationer. För det första omfattas avlossande av skott, dvs. att skjutvapnet avfyras. För det andra omfattas varning för användning av ett skjutvapen. Med varning för användning avses att objektet för ett potentiellt ingripande muntligen per radio, telefon eller motsvarande (eller skriftligen) varnas för att skjutvapen i en viss situation kan komma att användas mot honom. För det tredje omfattas hot om användning av skjutvapen. Hot med skjutvapen innebär riktande av skjutvapen så att det föreligger fara för att den som vapnet riktas mot, med hänsyn till allmän livserfarenhet, kan bli föremål för användning av det allra kraftigaste maktmedelsredskapet, om inte den befallning efterföljs som förstärks med hjälp av hot med skjutvapen. Den centrala skillnaden mellan varning och hot är följaktligen att föremålet för ingripandet vid varning inte utsätts för direkt fara för att bli utsatt för skjutvapenbruk. Det betraktas inte som användning att ta fram och göra skjutvapnet skjutklart.

3.6.2 Förutsättningar för skjutvapenbruk mot person

Enligt PolisL 2:19,1 får skjutvapen användas endast när fråga är om att stoppa en persons verksamhet som orsakar direkt och allvarlig fara för någon annans liv eller hälsa och det inte finns något lindrigare effektivt medel att tillgå. Det primära syftet är alltså att stoppa en farlig persons farliga verksamhet.

Skjutvapenbruk mot person är en allvarlig åtgärd och varje ansträngning bör därför göras för att undvika detta. Också när förutsättningar för att använda skjutvapen föreligger, skall ingripandet utföras så att minsta möjliga skada uppstår (PolisL 1:3). Detta innebär t.ex. att skjutvapen i första hand bör riktas mot kroppens mer perifera delar (armar och ben) och inte centralt. Det vill säga, vid skottlossning mot person bör man eftersträva att endast tillfälligt oskadliggöra målpersonen.

De grundläggande fri- och rättigheterna har p.g.a. vapenanvändningens potentiellt allvarliga konsekvenserna för objektet för ingripandet stor betydelse vid tolk-

92 Hänvisningen i förarbetena till den gamla MaktmedelsF indikerar att detta de facto var baktanken. Mot denna bakgrund hade det varit önskvärt att i PolisL 2:19 inkludera en hänvisning till 2:17. En sådan hänvisning kunde t.ex. lyda som att "Skjutvapen får, inom de ramar som gäller enligt PolisL 2:17,1, användas endast när det är fråga om..."

93 Dessa regler vidarefördes oförändrade från den gamla MaktmedelsF 4 §.

ningen av förutsättningarna för skjutvapenbruk. Särskilt GL 7 § om rätten till liv, personlig integritet, frihet och trygghet får här relevans tillsammans med EKMR art. 2 om rätten till liv och art. 3 om förbudet mot tortyr (se ovan i avsnitt 2.1).

I finsk rätt har skjutvapenbruk inte knutits till vissa typer av brott (som är fallet t.ex. i den svenska SKunG 2 §), men däremot till konsekvenserna av gärningsmannens verksamhet.⁹⁴ Avgörande för vapenbruk är alltså att personen i fråga handlar på ett sätt som gör att direkt och allvarlig fara för annans liv eller hälsa uppstår.⁹⁵ Att personen t.ex. på sannolika skäl är misstänkt för grovt våldsbrott ger därmed inte i sig befogenhet att använda skjutvapen när han skall gripas, om inte hans handlande i gripandeögonblicket gör att villkoren i PolisL 2:17,1 och 2:19,1 uppfylls. Det innebär också att skjutvapen inte får användas t.ex. för att förhindra att någon flyr om inte det att gärningsmannen tillåts fly i sig innebär att villkoren i PolisL 2:17,1 och 2:19,1 samtidigt uppfylls.⁹⁶ Detta kan t.ex. vara fallet om en beväpnad gärningsman som kort tidigare utövat kraftigt våld mot person försöker undkomma i tättbebyggt område.

Att villkoren för vapenanvändning knyts till gärningsögonblicket och den fara som målpersonen därigenom förorsakar genom sitt handlande är ett ändamålsenligt och praktiskt sätt att reglera förutsättningarna för polisens skjutvapenbruk. Att det är gärningsmannens konkreta handlande som är avgörande för om skjutvapen får användas ger också bättre förutsättningar för polismannen att göra riktiga bedömningar än om villkoren för vapenbruk var knutna till sannolikhetsbedömningar relaterade till misstanke om en viss typ av brottslighet.

Villkoren för skjutvapenbruk är generellt höga. Det krävs att faran för annans liv eller hälsa är ”direkt och allvarlig”. Med fara avses polisrättslig konkret fara.⁹⁷ Den polisiära farebedömningen bör generellt baseras på sannolikheten för att ett visst iakttagbart riskfyllt sakförhållande, bedömt i ljus av de omständigheter som polismannen kunde iaktta vid handlingstidpunkten (*ex ante*), kan ge upphov i en viss skada eller oönskad följd om det inte förhindras genom ett polisiärt ingripande med skjutvapen.⁹⁸ Sannolikhetskravet ligger på ”skäl att misstänka” och utgår från den bedömning en genomsnittspolisman hade gjort i situationen.⁹⁹ Abstrakt fara, som mera tar sikte på de konsekvenser som handlingen som typ kan medföra, men där faran inte har konkretiserats i den konkreta situationen, är inte tillräcklig för skjutvapenbruk.

94 Om den svenska regleringen, se Boucht 2011a, s. 216–236.

95 Den fara som målpersonen orsakar som centralt kriterium vid skjutvapenanvändning betonas också i EDMR:s praxis. Se Putintseva v Russia, No. 33498/04, 10.5.2012, para. 64.

96 Detta ligger i linje med EMD:s ställningstaganden i Juozaitienė and Bikulčius v. Lithuania, No. 70659/01, 74371/01 24.7.2008, para. 72.

97 För en diskussion om det polisiära farebegreppet, se Boucht 2018, s. 327–347.

98 Helminen et al. 2000, s. 26, som definierar polisrättslig fara som en ”enligt allmän livserfarenhet beaktansvärd risk att den allmänna ordningen störs eller att intressen inom den allmänna ordningens och säkerhetens skyddskrets förorsakas skada eller sådan störning som överskrider det normala livets toleransgräns”.

99 Helminen et al. 2000, s. 27. Ett farebegrepp som bygger på den sannolikhetsbedömning som polismannen bör göra innan han ingriper ligger också i linje med det finns i övriga nordiska land. Se t.ex. Auglend 2016, s. 539–542, Henricson 2012, s. 129, Sjöholm 1978, s. 43–46. I tysk rätt föreligger fara ”wenn eine Sachlage oder ein Verhalten bei ungehinderten Ablauf des objektiven zu erwartenden Geschehens mit Wahrscheinlichkeit ein polizeilich geschütztes Rechtsgut schädigen wird” (se Liskén/Denninger 2006, s. 317 rdnr 39).

Tilläggsrekvisiten »direkt och allvarlig» i PolisL 2:19,1 får emellertid anses innebära en kvalificering av det ordinära farekravet. Faran måste vara både direkt och allvarlig.

Vid vanlig polisrättslig fara anses alltså sannolikhetströskeln ligga vid »skäl att misstänka» och ligger därmed tydligt under 50 %.¹⁰⁰ Kravet på direkthet får emellertid förstås som en skärpning av detta sannolikhetskrav. Rättsligt kan kravet förstås så, att för skjutvapenbruk åtminstone bör krävas att sannolikheten för att faran för liv eller hälsa realiserar sig som en följd av gärningsmannens riskfyllda aktivitet är övervägande, dvs. mer sannolik än osannolik. Men formuleringen »direkt och allvarlig» indikerar de facto att en ännu högre sannolikhet krävs när skjutvapenbruket riktas mot person. Sannolikheten för att faran realiserar sig i skada torde då närmast behöva beskrivas i termer av »sannolikhet som närmar sig säkerhet».¹⁰¹ Polismannen bör alltså vara i det närmaste säker på att faran realiserar sig, t.ex. att offret antingen avlider eller skadas allvarligt, om inte händelseförloppet avbryts med hjälp av skjutvapen.

Att faran bör vara »direkt» innebär också en precisering av farans temporära (tidsmässiga) dimension. Det krävs att farans möjliga realisering ligger nära i tid, dvs. att det föreligger en viss grad av akuthet. Också vid vanlig polisrättslig fara uppställs ett tidskrav som innebär att farans realisering måste vara förutsebar, dvs. ske inom en överskådlig framtid. Men vid skjutvapenbruk mot person får också tidskravet anses vara skärpt. Det bör alltså krävas att ett möjligt förverkligande av faran antingen redan har inletts (angreppet har påbörjats) eller ligger så nära i tid att följden kan komma att realiseras inom ett kort tidsrum. Det torde som utgångspunkt här handla om sekunder eller några få minuter. Det är därmed inte tillräckligt att det bara finns en mer oklar eller avlägsen möjlighet för att så kan ske (t.ex. om det möjliga offret befinner sig utanför farans verkningsområde men potentiellt kan komma att hamna inom det).

Allvarlighetskravet relaterar sig i första hand till farans art.¹⁰² Endast en fara som innebär att allvarliga skador kan uppstå kan berättiga till vapenbruk. Liv innebär alltid sådan allvarlig fara, men vad gäller fara för hälsa så torde bestämmelsen kräva fara för följd som svarar till allvarligare kroppsskada (närmast straffbudet om grov misshandel i SL 21:6). Syftet är därmed att förhindra att vapen används i andra än situationer som innefattar kraftigt våld.

När dessa villkor är uppfyllda måste avgöras utifrån en situationsbaserad bedömning. Typexempel på tillämpningssituationer enligt nya PolisL 2:17 kan vara att en gärningsman är beväpnad med skjutvapen, kniv eller sprängämnen och befinner sig på en gata eller spårvagnshållplats och då hotar antingen polismannen eller en person (eller personer) som uppehåller sig på platsen. Bara det att personen innehar t.ex. kniv eller skjutvapen, men är i övrigt passiv bör däremot inte automatiskt innebära att villkoren för skjutvapenbruk är uppfyllda. Det krävs att handlandet

100 Helminen et al. 2000, s. 27.

101 I tysk rätt har formuleringar av typen »umittelbar bevorstehende Gefahr» vedertaget blivit tolkade såsom innebärande särskilda krav inte bara på den tidsmässiga närheten, men också för sannolikhetens grad för att kränkelsen inträder. Kravet på sannolikheten för att skada realiserar beskrivs då ofta i termer av »an Sicherheit grenzende Wahrscheinlichkeit». Se f.eks. Entscheidungen des Bundesverwaltungsgericht 45 (26.2.1974, BVerwG I C 31.72), s. 58.

102 Se Frände 1994, s. 47–48.

försakar konkret ”direkt och allvarlig” fara. Samtidigt kan den tid som det tar för en person att lyfta ett vapen i en sådan situation göra att kriterierna för att hota med vapen är uppfyllda, om de skall stanna på polisens initiativ. Kraven på nödvändighet- och proportionalitet gör emellertid att det inte nödvändigtvis kan vara tillåtet att också avfira ett skott (se avsnitt 3.7).

Gärningsmannens tidigare handlande kan också vara av betydelse, t.ex. då en gärningsman håller ett skjutvapen i handen men är i övrigt passiv. Om han däremot kort innan skjutit personer, så kan situationen vara att bedöma annorlunda om han inte efterkommer polismannens befallning. Å andra sidan kan risken för utomståendes säkerhet tala mot vapenbruk, t.ex. om det är fråga om trafikerade gator i innerstaden.

Men det behöver inte nödvändigtvis vara så att gärningsmannen måste vara beväpnad med vapen för att skjutvapen skall kunna användas. Man kan också tänka sig t.ex. en situation där gärningsmannen utsätter en annan person för allvarligt våld med sparkar och slag mot huvudet, men personerna befinner sig innanför ett högt gärde som polisen inte kan komma över eller runt. Om det p.g.a. tidsdimensionen inte finns andra plausibla alternativ tillgängliga för att stoppa den farliga verksamheten, så bör i princip skjutvapen kunna användas i en situation som denna (förutsatt att villkoren om direkt och allvarlig fara för liv eller hälsa är uppfyllda).

Hur skall man då bedöma situationer med s.k. pågående fara där farans inträde är mer oviss, t.ex. i en gisselsituation där gärningsmannen riktar en pistol mot gisslans huvud under 20–30 minuter och kopplar an hotet till förverkligandet av ett antal krav som han har ställt (t.ex. fri lejd)? Här får man troligen anse att faran föreligger så länge som faretillståndet pågår och faran kan komma att realiseras av gärningsmannen utan egentligt mellanled (det återstår t.ex. bara att pressa avtryckaren). Samtidigt kan sannolikheten för farans realisering variera beroende på omständigheterna.

Fara för skada på egendom är däremot inte tillräckligt för att berättiga till skjutvapenbruk. Man kunde fråga sig om ett undantag gäller om gärningsmannen riktar direkt och allvarlig fara mot en polishund, eftersom hunden uppfattas som polismannens redskap. Samtidigt anges tydligt i PolisL 2:19,1 att det krävs att faran riktas mot ”någon annans liv eller hälsa” och detta får, i linje med vad som förespråkas ovan, tolkas strikt. Följaktligen får man nog anse att denna situation inte bör berättiga till vapenbruk.

Det krävs i tillägg att det inte finns något lindrigare medel att tillgå. Detta är en upprepning av det vanliga nödvändighetskravet i PolisL 2:17,1, som dock, i ljus av EMD:s praxis, måste tolkas strängt när det handlar om ett potentiellt dödligt ingripande. Som tidigare nämnt kräver EMD att den potentiellt dödliga handlingen är ”absolut nödvändig”. Vid denna bedömning skall fästas vikt vid tjänsteåtgärdens vikt, den fara för liv och hälsa som situationen innebär och hur stor risken är för att maktmedlet resulterar i förlust av liv. Det skärpta kravet får därmed också innebära att polismannen måste göra en konkret bedömning av om alternativa redskap, t.ex. hund, OC eller elchockvapen, kan användas för att uppnå syftet med tjänsteåtgärden innan han tillgriper vapen. Det måste då vara uppenbart att mindre ingripande redskap än skjutvapen är otillräckliga för att genomföra tjänsteuppdraget.

Att lagtexten kräver att faran riktas ”mot någon annans liv eller hälsa” får anses innebära att vapenbruk inte är möjligt när faran uteslutande riktas mot målpersonen själv, t.ex. vid självmordsförsök.

3.6.3 Vapenbruk i andra situationer

Skjutvapen får dessutom användas i brådskande och viktiga uppdrag för att avlägsna föremål, djur eller motsvarande hinder. Skjutvapenbruk för att avlägsna hinder kan t.ex. innebära avlivande av djur eller att använda skjutvapen för att få upp en dörr eller en port för att därigenom bereda sig till tillträde till en viss plats. Det krävs emellertid att det handlar om brådskande uppdrag där tidsramen är begränsad och där man inte har möjlighet att vänta på alternativa lösningar för att avlägsna hindret. Det har i tillägg uppställts ett kvalificerat krav beträffande uppdragets natur, eftersom uppdraget måste vara viktigt. Vad som är viktigt måste bedömas i ljus av den enskilda situationen, men motiveringen till begränsningen är att inte vilka uppdrag som helst, även om de är brådskande, bör kunna berättiga till skjutvapenbruk för att avlägsna hinder. Viktiga kan vara t.ex. uppdrag som syftar till att förhindra allvarligare våldsbrott eller förhindra verkningarna av sådana våldsbrott, eller andra uppdrag som syftar till att rädda någons liv. Här bör också uppställas krav gällande val av vapen med också medvetenhet om omgivningen, t.ex. vad som finns bakom dörren.

Skjutvapen får inte användas för att skingra folksamlingar, om inte gaspatroner eller andra motsvarande projektiler används i enlighet med särskilda föreskrifter. Den primära befogenhetsnormen för skingrande av folksamling återfinns i PolisL 2:9. Skjutvapen får därmed t.ex. inte användas för att avlossa varningsskott i samband med demonstrationer, eftersom villkoren för varningsskott är de samma som för riktade skott. I samband med demonstrationen får skjutvapen användas endast för att avlossa tårgasbehållare mot demonstranterna. Dessa avfyras med olika gasvapen.

3.6.4 Skjutvapenbruk vid stoppande av fordon

Reglerna om användande av maktmedel och skjutvapen mot fortskaffningsmedel återfanns tidigare i FSF 12–22 §§. Som en följd av att den nya PolisL trädde i kraft, så upphörde emellertid FSF att gälla. I nya PolisL 2:19 sägs däremot ingenting om användande av skjutvapen mot fortskaffningsmedel och också förarbetena tiger. I nya MaktmedelsF 2:8,4 anges kort att vid stoppande av fortskaffningsmedel med skjutvapen skall iakttas det som föreskrivs i PolisL 2:19 om användning av skjutvapen. Utgångspunkten är följaktligen att de allmänna principerna om skjutvapenbruk gäller också vid stoppande av fordon. Detta synes samtidigt till vissa delar innebära en skärpning av förutsättningarna för att använda skjutvapen mot fordon jämfört med tidigare. Samtidigt innebär avsaknaden av särskilda regler om vapenbruk mot fordon att vissa frågor är oreglerade, t.ex. huruvida villkoren för vapenbruk mot måste vara uppfyllda för alla passagerare i fordonet till den del det finns flera personer i fordonet.

Att använda skjutvapen mot fordon i rörelse är generellt mycket riskabelt, eftersom både föremålet för ingripandet och utomstående kan utsättas för allvarigare följder än vad som är planlagt. Detta gäller särskilt när skjutavståndet är långt eller när det råder dåliga siktförhållanden p.g.a. mörker, dimma, motljus eller regn. Föraren kan i tillägg förlora kontrollen över fordonet som kan innebära omfattande skaderisker för inte bara föraren, men också för utomstående, både övriga passagerare och personer som befinner sig i närheten av händelsen. Dessa risker förstärks ytterligare om hastigheten är hög och skjutvapenbruket sker i tätbebyggda områden. Dessutom är tjänstevapen inte nödvändigtvis ett särskilt effektivt redskap för att stoppa fordon i rörelse; fordon kan ofta stoppas mer effektivt med nyttjande av andra redskap.

Vid stoppande av fordon med skjutvapen krävs för det första en primär befogenhet att stoppa fordonet. Lagstöd återfinns t.ex. i VägtrafikL 93 § och PolisL 2:11. I tillägg bör man, liksom vid ordinärt maktmedelsbruk mot fordon, beakta trafikmiljön, hur livlig trafiken är samt de aktuella trafik-, väderleks-, väglags- och belysningsförhållandena. Också förarens sannolika tillstånd (t.ex. ruspåverkad eller inte, psykiskt stabil eller inte), det flyende fortskaffningsmedlets typ och hastighet, samt andra faktorer som inverkar på stoppandet bör beaktas. Särskild uppmärksamhet bör fästas vid utomståendes säkerhet.

Det krävs vidare att villkoren i PolisL 2:19 är uppfyllda. Den allmänna bestämmelsen i PolisL 2:19,1 anger att skjutvapen får användas endast när det är fråga om att stoppa en persons verksamhet som orsakar direkt och allvarig konkret fara för någon annans liv eller hälsa och det inte finns något lindrigare sätt att stoppa verksamheten. Detta innebär alltså att skjutvapen inte får användas mot fordon för att gripa en person, om inte underlåtenhet att agera innebär att direkt och allvarig fara mot någon annans liv och hälsa förorsakas. Också här handlar det alltså om att stoppa en farlig persons farliga verksamhet. Fara för t.ex. egendomsskada är inte heller tillräckligt. Inte heller abstrakt fara för skada är tillräckligt.

I avgörandet Rovaniemi HovR 14/143718, 17.10.2014 använde en polisman vapen för att stoppa ett fordon som körde på motsatt körfil där det inte körde några bilar. Personerna i fordonet var misstänkta för stöld. Han sköt mot bilens bakdäck men kulan träffade en passagerare i fordonet, som skadades. HovR ansåg att polismannen i sig hade befogenhet att använda skjutvapen, men problematiserade inte faresituationen närmare. Domstolen underkände däremot polismannens nödvärnsinvändning, eftersom det var ostridigt att det inte var någon trafik på den motkommande filen och sådan abstrakt fara inte var tillräckligt för att ge nödvärnsrätt (det borde ha kommit en eller flera bilar i motkommande riktning). Men såsom ovan konstaterats, är abstrakt fara inte heller tillräckligt för att ge maktmedelsbefogenhet och befogenhet att använda skjutvapen. I detta fall kunde alltså domstolen på samma grund som den förnekade nödvärnsrätten också ha förnekat skjutvapenbefogenheten.

Vid skjutvapenbruk mot fortskaffningsmedel bör personens eventuella beväpning eller andra motsvarande omständigheter, men också personens agerande omedelbart före situationen beaktas vid bedömningen av om förutsättningar för skjutvapenbruk finns. Om man t.ex. vet att personen är (tungt) beväpnad och precis innan har gjort sig skyldig till försök till grovt rån, kan förutsättningar för vapenbruk finnas.

Bilen kan också föras på ett sätt som förorsakar direkt och allvarlig fara för annans liv eller hälsa, t.ex. genom att köra på filen för motkommande trafik under längre sträckor i en livlig trafikbild. Om man utifrån personens tidigare körsätt kan dra slutsatsen att det inte bara handlar om en kortvarig farligt körsätt, utan att han kommer fortsätta så om han inte stoppas, kan befogenhet att använda skjutvapen uppstå förutsatt att det är absolut nödvändigt och försvarligt.

Det kan också förekomma att fordonet används som vapen t.ex. om en bil eller lastbil förs på en gångväg där många människor riskerar dö eller skadas allvarligt. Flera exempel på detta har under senare år kunnat ses i olika europeiska städer där effekterna har varit förödande. Denna typ av handlande bör kunna berättiga till skjutvapenanvändning. Här kan emellertid nödvändighetskravet uppställa vissa begränsningar. Som framgår närmare nedan kan vapenbruk inte vara nödvändigt om man finner det övervägande sannolikt att det inte har avsedd effekt. Att man lyckas stoppa ett fordon med skjutvapen genom att man tillfogar själva fordonet skador, särskilt med den begränsade eldstyrka som handeldvapen innebär. Att stoppa ett fordon kräver nog oftast att man oskadliggör föraren. Samtidigt är riktade offentlighetsrättsliga dödsskott inte tillåtna enligt finsk rätt idag (se avsnitt 3.6.6). Till den del sådant skott bedöms nödvändigt bör det ske med stöd av reglerna om nödvärn i SL 4:4.

Såsom nämndes inledningsvis är det idag oreglerat huruvida villkoren för skjutvapenbruk skall vara uppfyllda för allas del är det finns flera personer i fordonet. Denna fråga kan bli relevant t.ex. i gisslansituationer, men också annars när det finns flera passagerare i ett fordon som körs på ett sätt som förorsakar direkt och allvarlig fara för annans liv eller hälsa. I gamla FSF 21 § angavs explicit att om det fanns flera personer i fordonet, så skulle villkoren vara uppfyllda för allas del.¹⁰³ Både PolisL 2:19 och MaktmedelsF tiger däremot i detta hänseende. Utgångspunkten måste därför anses vara att det idag inte kan uppställas något explicit krav om att villkoren måste vara uppfyllda för allas del innan skjutvapen kan komma ifråga. Huruvida utomstående kan skadas av maktmedelsanvändningen är å andra sidan en omständighet som bör beaktas inom ramen för proportionalitetsbedömningen (se avsnitt 3.7.4).¹⁰⁴

Skjutvapen kan därför i princip komma att användas också i situationer där villkoren i PolisL 2:19 inte är uppfyllda för alla i fordonet om förarens handlande förorsakar en klar och omedelbar fara för andra om han inte stoppas. Denna position framstår som välmotiverad, eftersom ett strikt upprätthållande av den tidigare re-

103 Som ett exempel från rättspraxis på hur äldre rätt praktiserades kan nämnas avgörandet Rovaniemi HovR 14/143718, 17.10.2014. Polismannen dömdes, eftersom han inte hade beaktat att det kunde finnas andra personer i bilen (han hade tidigare fått besked om att tre personer hade rört sig vid den bil som de nu jagade) för vilka kriterierna att använda skjutvapen inte var uppfyllda.

104 Juozaitienė and Bikulčius v. Lithuania, No 70659/01; 74371/01, 24.4.2008 där domstolen inte uppställde något förbud mot att använda vapen om inte villkoren uppfylls för alla passagerares del; utomståendes säkerhet är däremot en viktig omständighet i försvarlighetsbedömningen.

geln kunde innebära att förutsättningarna att ingripa mot verksamhet som förorsakar direkt och allvarlig fara för liv eller hälsa förhindrades t.ex. när fordonet används som vapen. Den ligger också i linje med EDMR:s praxis. I ljus av de risker som är förknippade med vapenbruk mot fordon, i kombination med att stoppeffekten i många situationer är begränsad, bör villkoren för vapenbruk i dessa situationer likaväl tolkas restriktivt. Utgångspunkten bör därför fortsatt vara att villkoren för skjutvapenbruk skall vara uppfyllda för allas del i fordonet. Skjutvapenbruk i dessa tillfällen bör komma ifråga endast i kvalificerade färsituationer efter en stram nödvändighetsbedömning.

Det är också något oklart huruvida vapenbruk är tillåtet mot tvåhjuliga fordon, t.ex. motorcyklar, mopeder eller cyklar. Att stoppa sådana tvåhjuliga fordon med makt är särskilt riskabelt p.g.a. förarens (och eventuellt passagerarens) utsatthet, eftersom de inte skyddas av någon bilaross. Inte heller tidigare var denna sak explicit reglerad, men en motsatstolkning av gamla FSF 14 §, 20 § och 22 § indikerade att restriktivitet vid användning av maktmedel mot tvåhjuliga forskaffningsmedel skulle gälla. Överfört till vapenbruk kunde man följaktligen sluta sig till att en betydande restriktivitet skulle gälla, om än det knappast förelåg något absolut förbud mot vapenbruk mot tvåhjuliga fordon.

Som framgick ovan i avsnitt 3.5.4, så gäller enligt gällande MaktmedelsF inte liknande begränsningar när tvåhjuliga fordon stoppas med tvång. Utgångspunkten är de allmänna reglerna om vapenbruk i PolisL 2:19, vilket torde innebära att skjutvapen användning mot denna typ av fordon i princip är tillåtet. Men med hänvisning till de stora risker som föreligger vid vapen användning i dessa fall och den restriktivitet som bör följa som en följd av nödvändighets- och försvarlighetsbedömningarna, finns det skäl att mena att sådant vapenbruk bara kan användas mycket restriktivt. Det finns därför goda grunder också enligt gällande rätt att ta avstamp i de restriktioner som tidigare gällde tvåhjuliga fordon. Vapenbruk mot t.ex. motorcyklar och mopeder (eller cyklar) bör kunna godtas endast i undantagsläge när ett starkt behov talar för det, t.ex. om en gärningsman cyklar eller kör MC/moped samtidigt som han skjuter omkring sig. Ett sådant behov kan endast motiveras av den direkta och allvarliga fara som gärningsmannens flykt kan innebära för någon annan, efter att en sträng nödvändighets- och proportionalitetsbedömning, där också principen om minsta olägenhet beaktas (PolisL 1:4), har utförts.

3.6.5 Beslutsordningen vid skjutvapenbruk

Enligt PolisL 2:19,3 gäller att beslut om vapenhot och avlossande av skott skall fattas av en till befälet hörande polisman om detta är möjligt med beaktande av hur brådskande situationen är. I förarbetena påpekades att bestämmelsens formulering sammanhänger å ena sidan med den allvarlighet som generellt är förknippad med vapenbruk och en önskan om att ytterligare reducera polisens vapenbruk, å andra sidan med att situationer som gäller användning av maktmedel i praktiken uppkommer snabbt och att det inte tillnärmelsevis alltid är möjligt att få ett beslut av en

polisman som hör till befälet.¹⁰⁵ Om det efteråt visar sig att det fanns möjlighet att begära tillstånd, men polismannen underlät att göra det, torde grund kunna föreligga för tjänsteansvar enligt SL 40:9–10.

Denna ordning avviker från vad som gällde tidigare. Enligt tidigare rätt låg istället beslutet att använda skjutvapen hos den enskilde polismannen (med undantag av ledda situationer), som förväntades göra en bedömning av huruvida förutsättningarna för skjutvapenbruk uppnått i det enskilda fallet. Ytterst kom beslutets riktighet att prövas i domstol. Däremot gällde också efter den gamla MaktmedelsF 4,2 § att beslut om användning av skjutvapen för att skingra allmänna sammankomster skulle fattas av en polisman som hör till befälet.

Man bör här notera att PolisL 2:19,3 endast omfattar hot med skjutvapenbruk och avlossande av skott, men däremot inte varning för skjutvapenbruk. Detta följer av PolisL 2:18,2, som anger att den polisman som använder skjutvapen först bör varna; det ansågs därför inte vara möjligt att till denna del hänskjuta beslutsfattandet till en tjänsteman som hör till befälet.¹⁰⁶ Inte heller att ta fram och osäkra ett skjutvapen omfattas av bestämmelsen. För det andra är kravet om beslut av till befälet hörande tjänsteman inte absolut, utan gäller endast om det är möjligt med beaktande situationens karaktär. I praktiken torde möjligheten att erhålla en sådan polismans beslut om användning och hot om användning av skjutvapen ofta sammanhånga med ledda situationer som kanske redan har pågått en tid, exempelvis en belägringssituation. I en hastigt uppkommen situation i patrullverksamhet kan det däremot vara tveksamt om det alltid finns tid för att begära, och invänta, tillstånd. I dessa fall finns det skäl att tro att undantagsregeln kommer att tillämpas.

Den ambition som motiven till bestämmelsen ger uttryck för är i sig viktig. Polisärt skjutvapenbruk är ett allvarligt ingripande, som i yttersta fall kan resultera i förlust av liv. Att vidta åtgärder för att minimera bruket av skjutvapen framstår därför som angeläget. Fördelen med regeln är även att allmänna ledaren i situationer som sträcker sig över viss tid tar beslut och uppdaterar hanteringen av uppgiften beträffande vapenbruket, samtidigt som den enskilde polismannen då får stöd i sin verksamhet. Samtidigt är det så att många av de situationer i vilka skjutvapen kan komma att användas är så snabba att det inte finns tid eller möjlighet att efterfråga godkännande av en till befälet hörande polisman. Det är därför inte otänkbart att praktiska hänsyn innebär att tillstånd enligt PolisL 2:19,3 begärs endast i undantagsfall. Detta skulle åter innebära att undantaget i bestämmelsen blir en sorts huvudregel, medan den egentliga huvudregeln skulle sakna nämnvärd praktisk betydelse. Framtiden får utvisa hur bestämmelsen praktiseras.

En potentiell annan risk med denna beslutsordning är att polismän antingen kan komma att bruka vapenmakt utan att tillstånd begärs, trots att sådant borde ha begärts, eller att de väntar till dess att ett nödvärnsläge uppstått och då brukar vapen med stöd av SL 4:4 p.g.a. osäkerhet beträffande möjligheten att få tillstånd eller möjligheten att använda vapen utan tillstånd (med därpå följande risk för ansvar

105 RP 224/2010 rd, s. 89

106 RP 224/2010 rd, s. 89.

för brott mot tjänsteplikten).¹⁰⁷ I bägge fallen har då huvudregeln i PolisL 2:19,3 nedgraderats till ett undantag. Det är inte heller givet att reformen faktiskt förmår minska polisens skjutvapenbruk ytterligare. Tillgänglig statistik pekar på en generellt tämligen restriktiv polisiär skjutvapenanvändning i Finland.¹⁰⁸ Under åren 2000–2012 avlossades i snitt 12 skott per år på nationell basis, medan hot användes i snitt 28 gånger per år.¹⁰⁹ Under samma period avled tre personer (varav en polisman som följd av ett vådaskott under en övning) och 24 personer skadades. Samtidigt synes en viss tendens till ökning av antalet skjutvapenincidenter i Finland finnas, men om detta beror på farligare samhällsförhållanden eller ökad ”avtryckariver” hos polismännen är inte helt klart. Effekterna av denna beslutsordning får framtiden emellertid utvisa.

Vilka är då konsekvenserna av regeln i PolisL 2:19,3 avseende polismannens straffrättsliga ansvar? Svaret på detta är delvis beroende av vad som egentligen avses med termen »beslut». Man kan tänka sig olika betydelser. Ett beslut kan vara direkt imperativt (»skjut!»), så att underlåtelse att bruka vapen samtidigt innebär ett brott mot tjänsteplikten. Men beslutet kan också vara imperativt under vissa villkor (»om omständigheten NN föreligger, så skjut du!»). Beslutet är då förpliktande om den relevanta omständigheten uppstår, men bedömningen av när detta är fallet ligger då fortfarande hos den enskilde polismannen så att det fortsatt är han som tar det slutliga avgörandet om att skjuta. En tredje möjlighet är att beslutet är tillåtande i viss riktning (»om omständigheten X föreligger, så får du skjuta»). Det ligger då inom den enskilde polismannens skön att både avgöra om den relevanta omständigheten föreligger och, om detta är fallet, om han använder skjutvapen eller inte. Lagtexten synes möjliggöra alla tre typer av beslut. Också om lagtexten öppnar för direkt imperativa beslut, är det nog i praktiken främst alternativ två och tre som är vanligast förekommande (bl.a. för att allmänna ledaren sällan har tillräckligt med fakta för att kunna utfärda imperativa beslut). I dessa situationer ligger då fortsatt det avgörande beslutet om att använda vapen, och det rättsliga ansvaret härav, på den enskilda polismannen på fältet. Detta gäller även i s.k. ledda situationer. Till den delen verkar alltså bestämmelsen ge upphov i en styrning av skjutvapenbruk också i patrulluppdrag som liknar den som gäller (och också tidigare gällde) ledda situationer (med maktmedelsdirektiv).

Här aktualiseras då också frågan om polismannens lydnadsplikt och ansvar för följder som förorsakas av befallningen att använda skjutvapen. Till denna del kan därför också hänvisas till framställningen ovan i avsnitt 3.4. Av betydelse för om situationen är sådan torde bl.a. vara den befallde polismannens erfarenhet och position (bedömningen torde t.ex. variera om fråga är om en aspirant på praktik eller en erfaren överkonstapel), liksom situationens allvarlighet och akuta karaktär. Polismannen har fortsatt ett eget ansvar för att kontrollera lagligheten av en befallning om den är

107 Detta synes vara situationen i Sverige där en liknande bestämmelse finns i SKungG 3 §, om än denna inte har någon undantagsregel. Se Norée 2004, s. 61.

108 Statistik från Polisyrkeshögskolan.

109 Samtidigt bör här noteras att medelvärdet angående avlossade skott är något missvisande i att det år 2011 avlossades 48 skott, vilket klart översteg snittet de övriga åren. Det höra antalet detta år berodde på att det vid ett ingripande kom att avlossas ett större antal skott.

oklar eller tveksam. Som framgick ovan ligger beslutet att använda skjutvapen fortsatt hos den enskilda polismannen i de situationer som är mest vanliga.

Det är inte otänkbart att reglerna om förmans befallning i SL 45:26b i princip kan bli tillämpliga i situationer där underordnades faktiska möjligheter att kontrollera ordern, eller vägra utföra skjutordern, var begränsade. Polismannen skulle då kunna ursäktas från eventuellt påföljande straffrättsligt ansvar för konsekvenserna av vapenbruket. Eventuellt ansvar för förorsakandet av följden skulle då troligen istället förflyttas till den överordnade tjänsteman som beslutat om vapenanvändningen.

Även reglerna om förbudsvillfarelse i SL 4:2 kan aktualiseras (se härom avsnitt 5.3). Att skjutvapen används som en följd av att polismannen har feltolkat befogenhetsbestämmelserna i PolisL 2:19 kan t.ex. innebära att polismannen kunde ursäktas om beslutet tagits av en till befälet hörande polisman. Det kunde alltså då anses som ett slags »felaktigt råd». När detta bedöms blir bl.a. beslutets/rådets entydighet av betydelse.

3.6.6 *Är s.k. dödliga polisskott tillåtna enligt finsk rätt?*¹¹⁰

Frågeställningen här är huruvida en finsk polisman har laga befogenhet enligt PolisL att avlossa s.k. riktade dödliga skott eller polisiära dödsskott (från tyskans ”*polizeiliches Todesschuss*”). Med detta avses en polisiär vapeninsats där avsikten är att föremålet för ingripandet med till visshet gränsande sannolikhet avlider som en följd av vapenanvändningen.

Problemställningen kan exemplifieras genom följande fiktiva situation:

”Polisen i stad X erhåller på eftermiddagen lördagen den 20 juni 2018 anmälan om att en person utrustad med vad som förmodas vara ett jaktgevär sitter upp på ett tak och på måfå skjuter mot människor. Gärningsmannen har redan dödat två personer och skadat tre. Man har försökt etablera kontakt med honom, men han inlåter sig inte på kommunikation. Under tiden fortsätter gärningsmannen att skjuta människor på gatan nedanför. Beredskapsenheten (KARHU-gruppen) kallas in. Gärningsmannens position identifieras och en prickskytt befinner sig i läge för att ”ta honom ut”. Får prickskytten beordras att i laga befogenhet avlossa ett riktat dödligt skott mot gärningsmannen?”

Enligt finska GL 7,1 § har var och en rätt till liv. Denna rätt tillkommer alla, även misstänkta brottslingar. Samma rätt framgår också av EKMR Art. 2. Samtidigt som rätten till liv värderas högt, är det ostridigt att den inte är absolut, vare sig enligt GL eller enligt EKMR art. 2(2). Detsamma framgår av formen som GL 7,1 § är skriven på när den jämförs med det absoluta förbudet i GL § 7,2 mot dödsstraff och tortyr eller annan behandling som kränker människovärdet. Som framgår av HD 1997:182, så kan t.ex. dödligt nödvärn med skjutvapen undantagsvis vara tillåtet enligt finsk rätt.

¹¹⁰ Framställningen är baserad på Boucht 2017.

Som nämnt i avsnitt 2.6, så förutsätter inskränkningar i grundrättigheterna lagstöd. Följaktligen bör riktade polisiära dödsskott ha stöd i lag för att vara tillåtna. Det finns emellertid idag inte något direkt sådant lagstöd i PolisL. Man kan förvisso fråga sig om inte PolisL 2:19,1 som tillåter skjutvapenbruk ”när det är fråga om att stoppa en persons verksamhet som orsakar direkt och allvarlig fara för någon annans liv eller hälsa och det inte finns något lindrigare sätt att stoppa verksamheten”, läst tillsammans med PolisL 2:17,1 om förutsättningarna för polisens laga befogenhet, kunde tolkas så att den medger att i undantagslägen använda polisiära dödsskott om det inte finns något lindrigare sätt att stoppa verksamheten? Ordalydelsen synes i sig möjliggöra en sådan tolkning.

Dödsskott får emellertid anses utgöra den yttersta formen av påtvingade kroppsliga ingrepp. Enligt Grundlagsutskottets praxis krävs att inskränkningar i grundrättigheterna skall vara noga avgränsade och tillräckligt exakt definierade, samt att deras innehåll till väsentliga delar skall framgå av lagen.¹¹¹ Också EKMR uppställer vissa materiella krav för att dödligt våld skall få användas med stöd av art. 2(2), bl.a. att tillräckligt noggrann reglering föreligger om när våld med potentiellt dödlig utgång får tillgripas.

Det föreligger därför, för det första, starka skäl, både med hänvisning till GL, EKMR och på rättsstatliga grunder, att mena att befogenhet till riktade dödsskott förutsätter uttrycklig befogenhet i lag. Det kan därför hävdas att riktade dödsskott inte implicit, och utan särskilt stadgande, kan följa av befogenheterna i PolisL. Inte heller den statliga skyddsplikten kan anses ge grund till avhåll från dessa grundläggande krav. Skyddsplikten gäller endast det rättsliga förhållandet mellan offret och polisen, inte mellan polisen och angriparen. Om polisen i syfte att fullgöra sin skyddsplikt riktar ett angrepp mot angriparens rättigheter, så måste ingripandets tillåtlighet bedömas uteslutande utifrån den rättsliga relationen mellan polisen och angriparen. Utan sådan reglering bör inte existensen av den polisiära skyddsplikten i sig kunna anses justifiera riktade dödsskott. Eftersom det i PolisL 2:19 saknas bestämmelser om riktade dödsskott finns det därför goda grunder att hävda att befogenhet för denna form av skjutvapenbruk inte finns i finsk rätt.

En tillåtande tolkning av PolisL 2:19,1 får dock i vilket fall som helst anses utesluten i ljuset av Grundlagsutskottets praxis. I sitt yttrande från 2005 i samband med ändringen om lagen av försvarsmaktens handräckning till polisen, utgår utskottet tydligt från ett förbud mot att finsk polis avsiktligt använder maktmedel i dödligt syfte. Utskottet konstaterade:

”I det här sammanhanget är det klart att polisen inte kan använda maktmedel t.ex. för att döda utan att begå en gärning som är straffbar enligt strafflagen.”¹¹²

Sammantaget får alltså anses att avsiktligt dödligt våld av polismän i tjänst med stöd av sina offentlighetsrättsliga befogenheter i PolisL inte är förenligt med finsk rätt.

¹¹¹ Se GrUB 25/1994 rd, s. 5.

¹¹² GrUU 23/2005 rd, s. 4. Också Terenius 2013, s. 626 ser detta som en tydlig manifestation av förbudet mot avsiktligt dödligt polisivåld i Finland.

Däremot finns i princip inget hinder, som ovan nämnts, mot att använda riktade dödsskott med stöd av nödvärnsbestämmelsen i SL 4:4. Som framgår av Högsta domstolens avgörande HD 1997:182 kan uppsåtligt dödligt våld vara tillåtet i extrema nödvärnssituationer. Också polismän bör sålunda kunna ha rätt till i straffrättsligt hänseende uppsåtligt dödande med åberopande av nödvärnsreglerna om målpersonens agerande förorsakar omedelbar och tillräckligt allvarlig fara för annans liv eller hälsa och något lindrigare medel för att avvärja angreppet inte föreligger. Inte heller EKMR Art. 2 uppställer några hinder under förutsättning att kriterierna i art. 2 (a–c) är uppfyllda.¹¹³ Också ett riktat dödligt skott torde därför kunna vara tillåtet för att skydda liv i extrema situationer. Det framstår däremot tveksamt om ett riktat dödsskott också kan anses tillåtet för att skydda offret mot allvarligare kroppsskada. Den mening som förespråkas här är att detta vore att utvidga nödvärnsrätten för mycket.

En annan sak är att det kunde vara motiverat att lyfta diskussionen om huruvida det finns grunder för att i finsk rätt, med dess betoning av legalitetsprincipen, att *de lege ferenda* inta i PolisL en bestämmelse om s.k. riktade dödsskott på samma sätt som man gjort i vissa delstater i Tyskland för vissa Extremsituationer.¹¹⁴ Detta kunde t.ex. vara aktuellt i en pågående skolskjutning eller en krypskytt på ett tak som redan dödat flera personer som uppenbarligen inte har avsikt för att frivilligt avsluta sin verksamhet trots polisens varningar.

Ingripanden som utgör ett led i fullgörandet av polisens tjänsteplikt att upprätthålla allmän ordning och säkerhet och förhindra brott bör så långt som möjligt baseras på positiva befogenheter i polislagen, och inte ske med stöd av straffrättsliga rättfärdighetsgrunder. Inte minst med hänsyn till behovet av demokratisk legitimitet så kunde man hävda att det är klart bättre att tydlig positivrättslig befogenhet i lag tillhandahålls för åtgärder av sådan ingripande karaktär som dödliga polisskott, istället för att retrospektivt bedöma det med stöd av SL 4:4. Också utifrån polismannens perspektiv så vore direkt befogenhet troligen att föredra. I svåra situationer och i ljus av dödsskottets ingripande karaktär samt sådana situationers ofta pressade natur, så är det viktigt för de ingripande polismännen att det finns tydliga befogenhetsnormer som agerandet kan baseras på. I tillägg har fältchefen och allmänna ledaren inte möjlighet att utfärda närmare anvisningar om hur polismannen då bör agera. Vid nödvärn agerar polismannen istället, så att säga, ”på egen risk”. Om han alltså beslutar sig för att rikta ett dödligt skott mot gärningsmannen, så bedöms tillåtligheten av polismannens handlande i ljus av de allmänna reglerna om nödvärn.¹¹⁵

¹¹³ I konventionen görs inte någon distinktion mellan offentligrättsliga och straffrättsliga rättsgrunder.

¹¹⁴ För en närmare rättslig analys om de rättsliga förutsättningarna i finsk rätt för s.k. riktade dödsskott, se Boucht 2017, s. 616–624.

¹¹⁵ Man kunde i princip möjligen tänka sig att reglerna om förmans befallning i undantagsfall kunde bli tillämpliga också i en sådan situation, särskilt i ljus av att polismannen numera står under tjänsteansvar också i nödvärnssituationer (PolisL 2:17,2).

3.7 Befogenhetsbegränsande normer i PolisL: De yttre gränserna för polisens bruk av maktmedel

3.7.1 Inledning

Staten, och i förlängningen polisen, har en positiv skyldighet att tillgodose medborgarnas grundläggande fri- och rättigheter och mänskliga rättigheter (GL 22 §). Samtidigt har polisen getts befogenhet att i vissa situationer göra intrång på enskildas skyddade rättighetssfär (individualsfär). Som nämndes inledningsvis kan detta förhållande sägas skapa ett spänningsfält ur vilket kan härledas bl.a. kraven på behov, proportionalitet och principen om minsta ingripande.

Av detta följer, som tidigare nämnts (se avsnitt 3.2), att den konkreta polisiära befogenheten i normalfallet inte framgår endast av den positiva befogenhetsnormen, utan först sedan den positiva befogenheten har avvägts mot de negativa begränsande normer som gäller i situationen. Enligt PolisL 2:17,1 får en polisman endast använda de maktmedel som behövs och kan anses försvarliga för att fullgöra tjänsteuppgifterna. Frågan om maktmedlen kan försvaras ska bedömas utifrån hur viktigt och brådskande uppdraget är, motståndets farlighet, vilka resurser som står till förfogande samt övriga omständigheter som är relevanta för en helhetsbedömning av situationen.

För att åskådliggöra samspelet används här begreppen abstrakt och faktisk befogenhet. Den omfattning som befogenheten erhåller efter att den positiva befogenhetsnormen vägts mot de krav som de negativa rekvisiten uppställer utifrån i det enskilda fallet förekommande omständigheter utgör polismannens konkreta befogenhet att ingripa i ett enskilt fall.

Som exempel kan följande situation nämnas. Polismannen skall göra ett ingripande mot en ungdom som har kört moped utan att använda hjälm. Personen har tillfälligt stannat mopeden och när polismannen närmar sig, så startar han mopeden och försöker köra förbi polismannen för att komma undan. Polismannen ger tecken åt personen att stanna, men detta har ingen effekt. Den primära befogenheten att stoppa mopeden finner man i VägtrafikL 93 § som anger att fordon skall stannas på tecken av polisman, samt i PolisL 2:11. Den positiva sekundära befogenheten enligt PolisL 2:17,1 anger att polismannen får använda maktmedel för att stoppa mopeden. Polismannen överväger att använda batong för slå till föraren i sidan så att han faller. De begränsande nödvändighets- och proportionalitetsnormerna anger emellertid att man här bör beakta att det är fråga om en relativt ringa förseelse, att det är fråga om en ung person samt att de skador som kan uppstå, särskilt som personen i fråga inte har hjälm, kan vara betydande. Polismannen kan heller inte gärna kontrollera händelseförloppet efter att han slagit. Efter att dessa omständigheter vägts mot den positiva befogenheten blir troligen konsekvensen att den faktiska befogenheten inte omfattar att slå med batong i denna situation.

Polismannens handling måste vara både nödvändig och försvarlig. En åtgärd kan inte anses försvarlig om den inte också är nödvändig. Inte heller är i sig nödvändigt våld försvarligt, om det används i större omfattning än det som i rimlig grad

är proportionerligt i förhållande till syftet med åtgärden. Om ett ingripande befinns vara onödigt så är detta tillräckligt för att konstatera otillåtenhet; man behöver då inte längre separat pröva också försvarligheten.

Man kan kanske säga att medan föremålet för de två prövningarna är samma gärning (t.ex. sättet på vilket ett fordon stoppas) står vid behövlighetsprövningen *möjligheterna* att uppnå ett visst *syfte* i fokus (dvs. tjänsteuppdraget); föremålet för proportionalitetsbedömningen är däremot *medlen* i förhållande till *syftet med åtgärden och övriga relevanta omständigheter*. Man bör därför först pröva om maktmedelshandlingen var nödvändig. Om svaret på detta är nekande är handlingen otillåten. Detta innebär att polismannen kan ha gjort sig skyldig brott (möjligen som excess). Om svaret är jakande är nästa fråga om den nödvändiga handlingen också var försvarlig. Om svaret härpå är nekande är handlingen otillåten. Om svaret är jakande är handlingen tillåten.

Kriterierna kan synas överlappa varandra och man kan fråga sig om det är nödvändigt att skilja mellan dem. Enligt min mening är det motiverat hålla kriterierna åtskilda, inte minst om man godtar, vilket diskuteras närmare nedan, att bedömningsperspektiven för nödvändighet och försvarlighet skiljer sig från varandra. Åtskillnaden fyller även en viktig pedagogisk funktion och ökar möjligheterna till transparens och stringens i argumentationen. Samtidigt är det ofrånkomligt att viss överlappning föreligger.

I det följande diskuteras tämligen ingående först innehållet i behovs- eller nödvändighetskravet, och därefter i kravet på försvarlighet eller proportionalitet. Förståelse till en riktig bedömning av maktmedlens nödvändighet och försvarlighet, som två för maktmedelsanvändningens tillåtlighet mycket centrala kriterier, är en viktig del av polismannens taktiska färdigheter. Samtidigt ställer denna bedömning stora krav på polismannen. Det förutsätts att han i det konkreta fallet, många gånger i ett snabbt uppkommet läge med begränsad tillgänglig information, skall kunna välja det för situationen mest lämpade maktmedlet. Ytterst är det domstolen som i efterhand prövar huruvida polismannens bedömning varit korrekt. Det bör därför finnas viss generositet i denna bedömning i ljus av omständigheterna, men denna bör inte vara allt för vid.

Försvarshandlingens nödvändighet och försvarlighet bedöms utifrån en objektiv norm, dvs. det är inte gärningsmannens subjektiva måttstock om vad som utgör en nödvändig och försvarlig försvarshandling som läggs till grund för bedömningen.¹¹⁶

Innan behov- och försvarlighetskraven diskuteras kommer emellertid först några ord att sägas som kravet på objektivitet (PolisL 1:6), som även om det inte är en negativ begränsande norm på linje med kraven på nödvändighet och proportionalitet, likaväl är viktig i detta sammanhang.

116 Det är en rättslig bedömning och misstag om nödvärnsrättens omfattning bedöms som förbudsvillfarelse enligt SL 4:2. Om gärningsmannen däremot har misstagit sig om de fakta som ger grund till nödvärnssituationen, kan hans uppfattning och inte den objektivt riktiga komma att läggas till grund för bedömningen förutsatt att han hade fog för den. Se närmare nedan i avsnitt 5.

3.7.2 *Krav på objektivitet*

Kravet på objektivitet i polisverksamheten framgår av PolisL 1:6: ”Polisen ska i sin verksamhet vara saklig och opartisk samt främja likabehandling och försonlighet.” Kravet gäller vid all polisverksamhet och är följaktligen centralt också när maktmedel utövas.¹¹⁷

Objektivitetskravet aktualiserar dels ett krav på opartiskhet, dels ett krav på saklighet. Dessa två krav kan sägas skilja sig från varandra såtillvida att opartiskheten är objektiv till sin karaktär, dvs. avser den yttre relationen mellan den som utövar makt (beslutsfattaren) och objektet för maktutövningen. Det relevanta är här hur beslutsfattandet ter sig utåt och att det då framstår opartiskt. Saklighet, å andra sidan, åsyftar de faktorer som ligger till grund för maktutövningen och förutsätter att dessa skäl inte är ovidkommande för tjänsteåtgärden, t.ex. så att beslutsfattandet bygger på subjektiva överväganden. Polisen skall i sina uppgifter handla så, att ingen utan godtagbart skäl särbehandlas på grund av kön, ålder, ursprung, språk, religion, övertygelse, åsikt, hälsotillstånd eller handikapp eller av någon annan orsak som gäller hans eller hennes person.¹¹⁸ Likabehandling är en viktig utgångspunkt.

Kravet på objektivitet innebär alltså att polismannen när han utför sina tjänsteåligganden, i detta sammanhang bruk av maktmedel, inte får beakta irrelevanta och/eller osakliga hänsyn som antingen är oförenliga med bestämmelsens eller tjänsteuppdragets syfte (objektivt missbruk) eller som bygger på polismannens subjektiva preferenser (subjektivt missbruk). Sådana utanförliggande hänsyn kan t.ex. vara att tröskeln för att använda maktmedel mot representanter av vissa persongrupper är klart lägre än mot andra utan att detta motiveras av deras uppträdande i den enskilda situationen.

3.7.3 *Nödvändighetskravet*

Enligt PolisL 2:17,1 får endast sådana maktmedel användas som är behövliga, eller nödvändiga, för att effektivt utföra tjänsteuppdraget. Med att maktmedlet är nödvändigt menas närmast att det polisiära tjänsteuppdraget inte kan uppnås om det inte tillgrips. Man kan kanske säga att vid nödvändighetsbedömningen så antas polisens, eller kanske riktigare samhällets, perspektiv, dvs. det som behövs för att utföra tjänsteuppdraget. Bedömningen är objektiv.

Av PolisL 1:6,2 framgår att polisen skall utföra sina uppgifter effektivt och ändamålsenligt. Kravet på effektivitet, eller ändamålsenlighet, innebär att maktmedelsbruket bör vara avpassat tillräckligt precist, så att det leder till det önskade resultatet och därmed främjar uppnående av tjänsteuppdraget. Man kan därför säga att nödvändighetskravets effektivitetsdimension inte bara uppställer begränsningar för vilken typ av ingripande som polismannen kan göra i en viss situation (dvs. valet av ingreppsmetod), men också uppställer en plikt för polismannen att genomföra sitt

¹¹⁷ Se allmänt Boucht 2011b, s. 284–299.

¹¹⁸ RP 224/2010 rd, 76.

uppdrag effektivt.¹¹⁹ Nödvändighetskravet kan därför sägas ha två dimensioner: en begränsande och en uppfordrande.

För den individuella polismannen innebär den uppfordrande dimension att man med valet av maktmedel bör eftersträva att situationen inte eskalerar, med större skador som följd, genom ineffektiva ingripanden. En felaktig bedömning vid valet av maktmedel kan resultera i att konsekvenserna av ingripandet blir orimligt stora. Exempelvis kan för svaga maktmedel provocera fram ett kraftigare motstånd, med därpå följande mer långtgående konsekvenser för motparten bedömda som en helhet än om korrekt avvägda maktmedel omedelbart hade använts. Denna bedömning, som kan vara krävande, bör ske fortgående.

För polisen som institution innebär effektivitetsdimensionen att man vid ingripanden som utgångspunkt bör ställa med en så stor polisstyrka som utan tvivel kan hantera situationen effektivt. Att en tillräckligt stor polisstyrka infinner sig i en kritisk situation kan de facto innebära att konfrontation helt kan undgås. Man kan alltså i nödvändighetskravets läsa in ett generellt krav om att ingripanden bör ske med tillräckligt många patruller för att säkra ett tryggt genomförande och minimerande av skador. De praktiska förutsättningarna för detta påverkas dock bl.a. av resursrelaterade övervägningar, såsom hur många patruller som finns på jobb i ett visst distrikt vid en viss tid. Utgångspunkten borde vara att resursfrågor inte påverkar nödvändighetsbedömningen. Samtidigt är det så att denna aspekt i praktiken kan medföra utmaningar och innebära svåra prioriteringsfrågor, särskilt i områden med få tillgängliga polispatruller vid envar tidpunkt. Till exempel i den finska glesbygden är det inte ovanligt att det bara finns en patrull tillgänglig på ett större område. Att binda den patrullen vid ett enskilt uppdrag situation under längre tidsperioder kan därför vara förenat med utmaningar i förhållande till polisens allmänna samhällsuppdrag.

Den begränsande nödvändighetsdimensionen innefattar tre krav.¹²⁰ För det första innefattas ett krav på *minsta möjliga effektiva ingripande*. Detta innebär att den lindrigaste, men samtidigt i situationen mest effektiva maktmedelsnivå som behövs för att uppnå det eftersträfvade målet i det konkreta tjänsteuppdraget bör användas. Prövningsreferensen bör här vara kontrafaktisk: hade tjänsteuppdraget kunnat genomföras om ett lindrigare maktmedel hade tillgripits. De till buds stående alternativen är centrala vid denna bedömning. I kombination med principen om minsta möjliga olägenhet i PolisL 1:4, så krävs även att det lindrigaste effektiva maktmedlet också används på ett sätt som medför minst möjliga olägenhet och skada. Medan nödvändighetskravet ställer krav på valet av ingreppsmetod, så syftar kravet på minsta olägenhet istället på det sätt som ingreppsmetoden verkställs på. Vid skjutvapenbruk bör t.ex. i första hand siktas på ben och armar och inte centralt.

Nödvändighetskravet kan sägas innebära att muntlig kommunikation bör komma i första hand. Av PolisL 1:6 framgår också att polisen skall i första hand genom råd, uppmaningar och befallningar sträva efter att upprätthålla allmän ordning och säkerhet. Vid råd och uppmaningar har föremålet för uppmaningen fortsatt valfrihet

119 Henricsen 2012, s. 221.

120 Nödvändighetskravets innehåll kan beskrivas något olika i olika framställningar, men slutresultatet blir oavsett ofta likartat oberoende av vilken framställningsmodell som används. Framställningen här är baserad på Boucht 2011a, s. 257–265.

att handla på det sätt om han själv finner mest lämpligt (vilket kan skilja sig från polismannens uppfattning). Befallningar, däremot, är normativt bindande vilket innebär att polisens handlingsanvisning skall följas; valfrihet föreligger då inte längre. Av PolisL 1:11 framgår explicit att av polisman meddelad befallning är förpliktande. Underlåtenhet att följa befallning är straffbart enligt SL 16:4 som tredska mot polisman och bör närmast bedömas som s.k. passivt motstånd, som behandlas närmare ovan i avsnitt 3.5.2. Råd och uppmaning bör komma i första hand och befallning i andra hand. Om polismannen sålunda skall gripa en person, så bör han först befallas att frivilligt överlämna sig istället för att omedelbart utan förvarning med användning av makt fälla honom till marken och belägga med handfängsel.

Polismannens val av nödvändig och effektiv maktmedelsnivå bör baseras på den konkreta hotbilden, dvs. den risk som den potentiella målpersonens handlande utgör. Om av två lika effektiva (eller i situationen fungerande) maktmedel det ena är lindrigare, så skall detta brukas. Om ett maktmedel är ineffektivt för att uppnå målet, så kan det heller inte vara nödvändigt. Om å andra sidan ett lindrigare alternativ, t.ex. fysiska krafftåg, bedöms såsom ineffektiva, skall detta vika undan till förmån för det maktmedel som bedöms utgöra det lindrigaste effektiva alternativet, t.ex. OC eller hund. Och vidare: kan någon gripas genom att polismannen springer efter får polishund inte användas; kan situationen neutraliseras med fysiska maktmedel får batong inte brukas osv.¹²¹

Detta innebär emellertid inte något trapptänkande, så att man först bör pröva ett lindrigare maktmedel innan man kan använda ett kraftigare. Avgörande är det maktmedel som direkt bedöms som mest effektivt men samtidigt lindrigast i ljus av situationen. En annan sak är att polismannen kan behöva göra redskapsbyten vartefter som situationen utvecklar sig. Om alltså polismannen under ingripandet märker att en lägre intensitetsnivå än den han begagnar är effektiv, bör han (omedelbart) justera kraftanvändningen till en adekvat nivå.

Denna typ av tillnärmning underliggert den s.k. maktmedelscirkel som används i undervisningen på finska Polisyrkeshögskolan. Cirkeln illustrerar den dynamiska karaktär som polisens maktmedelsanvändning bör ha. Först sedan råd, uppmaning och befallning har använts utan framgång kan maktmedel komma ifråga. Polismannen bör då välja det för situationen lindrigaste effektiva maktmedlet utifrån de godkända maktmedel som polismannen har till sitt förfogande. Vilket maktmedel detta är avhängigt av situationen. Skjutvapenbruk måste däremot alltid kunna motiveras separat.

Kravet på minsta möjliga ingripande avser såväl ingripandets art och intensitet, som dess följder och riktning. Det sista gäller särskilt i situationer där våldsanvändningen kan träffa flera personer eller föremål; ingreppet bör då inriktas dit som totalt sett

¹²¹ Här kan nämnas t.ex. avgörande från Östra Finlands HovR nr. 16/118835, 10.5.2016, där polismannen hade knuffat en person kraftigt, så att hans ansikte träffade plexiglasets när denne hade motsatt sig säkerhetsgranskningen på polisstationen. Tingsrätten (HovR beviljade inte prövningstillstånd) ansåg att det inte var fråga om nödvändig maktmedelsanvändning. Det hade varit tillräckligt att gripa tag i personen och trycka honom mot plexiglasets.

innebär minst skada eller olägenhet för att uppnå tjänstesyftet (PolisL 1:4). Kravet på minsta möjliga intrång bör omfatta både direkta verkningar, både mot person och mot egendom, och indirekta verkningar. Detta gäller i princip oberoende av vem det riktar sig mot, utomstående eller föremålet för ingripandet. Sådana indirekta verkningar kan omfatta t.ex. ekonomiska konsekvenser för föremålet för ingripandet, skadande av tredje persons egendom eller utsättande av föremålet för ingripandet för onödig allmän uppmärksamhet.

Polismannen bör följaktligen företa en objektiv dubbelvärdering som innefattar dels vad som utgör det minsta möjliga effektiva ingripandet, dels vad effekterna av detta maktmedel är. Provokativa polisiära ingripanden kan inte betraktas som effektiva och bör därmed anses otillåtna. Inte heller bör ett ingripande som görs endast i syfte att underlätta polismannens arbete eller göra det mindre förtretfullt bör inte heller anses vara nödvändiga. Ett ingrepp som väsentligen underlättar polisens arbete i en viss situation bör däremot kunna falla innanför nödvändighetskravet.

Relevanta bedömningsomständigheter för vad som är nödvändigt är i första hand vara arten och omfattningen av den föreliggande faran eller störningen, samt graden av det motstånd eller hot om våld som polismannen möter. Ju allvarigare motstånd, desto kraftigare makt bör kunna anses nödvändigt. Bedömningen beror t.ex. på hur många personer som gör motstånd, hur motståndet gestaltar sig osv. Om motståndet innefattar t.ex. vapen kan därför kraftigare maktmedel vara tillåtliga jämfört med att motståndet består av att målpersoner bara stretar emot. Det som är nödvändigt för en enskild polisman kan avvika märkbart från vad som är nödvändigt för t.ex. en grupp polismän med särskild utrustning. En enskild polisman som har enbart basutrustning till hjälp i en situation som förutsätter omedelbara åtgärder kan därför bli tvungen att använda strängare maktmedel än vad en grupp polismän med adekvat utrustning hade behövt göra. En annan sak är att ett sådant enskilt ingripande som kräver omfattande maktbruk likväl kan vara oförsvarligt (se nedan avsnitt 3.7.4).

De resurser som är tillgängliga i den konkreta situationen och vilka möjligheter till förstärkning som föreligger är centrala omständigheter i nödvändighetsbedömningen, som också betonas i EDMR:s praxis.¹²² Det handlar här om vilka handlingsalternativ som finns. Ju större polisresurser, desto större återhållsamhet bör som utgångspunkt förväntas. Om flera polismän varit involverade i en (mindre) operation, så kan därför som regel större krav ställas på polismännens agerande och förmåga att hålla situationen under kontroll. Man kan t.ex. tänka sig att tre polismän skall gripa en person som misstänks för att ha kört drogpåverkad. I ljus av de resurser som är tillgängliga, och om personen inte heller utövat motstånd, kan det knappast anses nödvändigt att två av polismännen med kraft drar ut personen från bilen för att omedelbart beläggas med handfängsel av den tredje. Eller: om en polisman som frenetiskt försöker få kontroll på en person som skall gripas och som utövar kraftigt fysiskt motstånd, väljer att slå målpersonen i bakhuvudet med knytnäve trots att han är klar över att förstärkning är på väg och väntas ankomma inom kort tid, så finns det goda grunder att anse att handlingen inte är tillåten. Om däremot förstärkning inte är på ankommande så kan situationen behöva bedömas annorlunda. Också om

122 Se t.ex. Rehbock v. Slovenia, appl. 29462/95, 28.11.2000, para. 72.

bedömningen generellt är objektiv, så går det vid bedömningen av en sådan situation inte att se bort från den kunskap som polismannen har om de förstärkningar som är på väg. Det vill säga, huruvida polismannen känner till att förstärkning är på väg och beräknas ankomma inom kort tid behöver tillmätas relevans vid bedömningen.

Som nämnt i avsnittet om vapenanvändning gäller enligt EKMR art. 2 ett förstärkt nödvändighetskrav vid skjutvapenbruk (se ovan avsnitt 3.6.2). Det krävs då att vapen är absolut nödvändigt, vilket bl.a. får anses innebära att det är uppenbart att andra mindre ingripande redskap är otillräckliga för att genomföra tjänsteuppdraget.

Hot om maktmedelbruk, t.ex. att OC riktas mot gärningsmannen eller teleskopbatongen fälls ut och hålls i slagposition, kan vara ett effektivt sätt att inte behöva bruka konkreta maktmedel. Hot innebär att maktmedlet riktas så att det föreligger fara för att föremålet för ingripandet, med hänsyn till allmän livserfarenhet, kan bli föremål för maktmedelsbruk om inte den befallning efterföljs som förstärks med hotet.

Om hot kan anses tillräckligt i en viss situation måste avgöras i ljus av behovskravet. Hot avseende maktmedelsanvändning från polismannens sida måste dock hålla sig innanför den laga befogenheten, även om polismannen de facto aldrig skulle ha kommit att realisera hotet. Befogenheten kan därmed inte anses omfatta hot med kraftigare maktmedel än vad den konkreta befogenheten faktiskt medger.¹²³ Gränserna för tillåtet agerande beträffande t.ex. hot med hund och användning av hund ser därmed i princip se likadana ut. Hot är emellertid klart mindre ingripande än faktiskt bruk av maktmedel och kan därför i ljus av PolisL 1:4 vara att prioritera. Varning för maktmedel (med undantag för varning för skjutvapen) kan däremot anses falla under den generella befogenheten i PolisL 2:18, eftersom föremålet för ingripandet här inte utsätts för någon fara för användning. För både hot med och varning för användning av skjutvapen måste dock enligt PolisL 2:19 alltid separat prövas huruvida förutsättningarna för bruk av skjutvapen också är uppfyllda.

Hur bör man då bedöma den situationen att en polisman som med fysiska maktmedel försöker få en person under kontroll som utövar kraftigt motstånd håller på att tappa sina krafter och väljer att tillgripa ett kraftigare maktmedel för att han inte orkar mer? Här bör nog utgångspunkten vara att polismannen kan använda alla de maktmedel som är tillgängliga för att uppnå tjänsteuppdraget, dvs. genomföra gripandet. I den situation han befinner sig i är det tydligt att fysiska krafttag inte är effektiva och han bör därför avstå från dem och tillgripa maktmedel som är effektiva, t.ex. OC eller elektrochockvapen. En annan sak är att det generellt är viktigt att polisman håller sig i så god fysisk form att han kan möta också mer krävande motstånd utan att vara nödgad att åstadkomma allvarligare skada.

Nödvändighetskravet innefattar, för det andra, *ett tidskrav* (nödvändighetskravets temporära dimension). När maktmedel tillgrips, så bör förutsättningarna för maktmedelsbruk vara för handen eller vara omedelbart förestående.¹²⁴ Ett ingripande, både i förhållande till person och till egendom, får alltså inte inledas för tidigt, t.ex. om faresituationen eller störningen ännu kan undvikas eller avvärjas på annat

¹²³ Jfr Terenius 2013, s. 480, som verkar vara av annan mening.

¹²⁴ RP 57/1994 rd, detaljmotivering 27 §.

sätt. Åtgärderna måste basera sig på godtagbara slutsatser som dragits av den information man har om den aktuella situationen. Uppgifter som bygger på tidigare erfarenheter som polismannen har i fråga om en viss person eller situation ger därför inte rätt till att t.ex. i en situation där personen skall gripas använda maktmedel om han inte utövar motstånd. Sådana erfarenheter ger istället en grund för att höja beredskapen enligt PolisL 2:18, så att man bereder sig för ett agerande som en eventuell utveckling av situationen förutsätter.

Maktmedel får inte heller användas för länge. Denna del av den temporära dimensionen aktualiseras när tjänsteuppdraget är fullföljt, t.ex. motståndet har brutits, tillträde till platsen har erhållits, den flyende har gripits, brottet är förhindrat osv. Kravet innebär att ett ingripande, både i förhållande till person och till egendom, skall upphöra omedelbart efter att det inte längre behövs.

Till den del som gränserna för maktmedelsbruk har överskridits kan bestämmelsen om excess i SL 4:6,2 bli tillämplig (se närmare nedan i kapitel 6).

För det tredje kan nödvändighetskravet anses innefatta ett *kunskapskrav* (nödvändighetskravets kognitiva dimension) som relaterar sig till polismannens insikt om den situationen.¹²⁵ Ett sådant krav är mest ändamålsenligt att formulera negativt. Om det utifrån en objektiv lägesbedömning baserad på tillgänglig information och tillgängliga observationer framstår som övervägande sannolikt att åtgärden inte främjar uppnående av tjänsteuppdraget, så kan maktmedelsbruket inte längre anses nödvändigt.¹²⁶ Ingripandet får då heller inte vidtas eller fortsättas, utan bör avbrytas. Med andra ord: om maktmedlet med övervägande sannolikhet bedöms som onödigt, så är det inte heller nödvändigt och får därför inte användas.¹²⁷ I detta fall bör antingen väljas en mer adekvat och ändamålsenlig ingreppsmetod, varvid redskapsbyte kan komma ifråga, eller så underlåts ingripandet helt och hållet.

3.7.4 Försvarlighetsbedömningen

Vid sidan av att vara nödvändiga, så måste de använda maktmedlen också vara försvarliga, eller proportionerliga (nedan jämföras försvarlighet med proportionalitet). Båge kraven måste uppfyllas. I jämförelse med kravet på nödvändighet kan proportionalitetskravet betecknas som en sorts skälighetsbedömning utifrån bl.a. från föremålet för ingripandet liksom situationen bedömd som en helhet i ljus av tjänsteuppdragets natur. Som nämnt ovan är det emellertid svårt att helt hålla de två kriterierna åtskilda från varandra och viss överlappning föreligger därför. Frågan här är huruvida ett visst i sig nödvändigt ingripande också är försvarligt i förhållande till ett visst syfte. Detta innebär att alltför kraftiga maktmedel inte får användas i förhållande till syften av mindre betydelse även om de i sig är nödvändiga för att uppnå målet.

125 Detta bör inte sammanblandas med en felaktig uppfattning om faktiska förhållanden, dvs. den s.k. putativbedömningen, se nedan kapitel 5.

126 Det framgår av förarbetena (RP 224/2010 rd, s. 86) att polismannen vid valet av maktmedel fortgående bör beakta de sannolika effekterna och följderna av maktmedelsbruket på målpersonen. Detta framgick tidigare direkt av gamla MaktmedelsF 4,2 §.

127 Boucht 2013, s. 265, Auglend/Mæland 2016, s. 630.

Kärnan i kravet på proportionalitet är en avvägning mellan det offentliga intresset av att ett polisingripande genomförs och ingripandets svårhet i förhållande till adressaten, dvs. relationen medel – mål. På ett allmänt plan svarar tjänsteuppdraget mot samhällets förväntan om ordning och trygghet. Det förutsätts emellertid att en rimlig relation råder mellan den olägenhet/skada som ingripandet medför eller kan medföra och tjänsteuppdragets vikt. Proportionalitetskravet ger därmed uttryck för ett i relationen stat och medborgare nödvändigt skälighetstänkande. Syftet för åtgärden uppställer alltså begränsningar för de i sig nödvändiga medel som får användas. En central utgångspunkt vid bedömningen är tjänsteåtgärdens betydelse/vikt, dvs. det eftersträfvade målet för insatsen.

Man kan säga att proportionalitetskravet har både en materiell och en processuell dimension. Med det förstnämnda avses vilka intressen som kan kränkas för att kunna uppfylla tjänsteåtgärden, medan det senare avser sättet på vilket ingripandet görs. Båda måste anses försvarliga. Också försvarlighetsbedömningen har därmed en koppling till PolisL 1:4 om principen om minsta olägenhet.

Vad som utgör ett försvarligt ingripande måste baseras på en helhetsbedömning i ljus av den konkreta situationen. Man måste då beakta att många situationer där maktmedel aktualiseras är överraskande och sker mot bakgrund av begränsad information. Vad som anses försvarligt varierar sålunda från situation till situation. I PolisL 2:17,1 anges att maktmedlens försvarlighet skall bedömas utifrån hur viktigt och brådskande uppdraget är, motståndets farlighet, vilka resurser som står till förfogande samt övriga omständigheter som är relevanta för en helhetsbedömning av situationen vid ingripandetögonblicket. Dessa kriterier kan indelas i två grupper.

För det första kan man tala om omständigheter relaterade till handlingssituationen (*situationsrelaterade omständigheter*). Även om situationsrelaterade omständigheter har störst betydelse vid nödvändighetsbedömningen, så kan man inte gärna se bort från dem vid försvarlighetsbedömningen. I PolisL 2:17,1 framhålls hur viktigt och brådskande uppdraget är som en viktig bedömningsgrund. Tjänsteuppdragets syfte är därför en viktig utgångspunkt i proportionalitetsbedömningen. Handlar det om att gripa en person som är misstänkt för ett brott men som inte annars är farlig eller för att avvärja en pågående farlig situation. Eller handlar det om att gripa en person som är beväpnad med skjutvapen och som kort tidigare allvarligt har skadat en annan person och där det finns fara för att också andras liv eller hälsa kan äventyras, eller handlar det om att stoppa en förare, vars identitet är känd, för en mindre trafikförseelse.

Ett beskrivande exempel är det svenska avgörandet NJA 2017 s. 491 där en polisman hade använt hund för att gripa en person som klottrat i en gångtunnel med den följd att personen hade skadats. Högsta domstolen hade att ta ställning till om polismannen hade gjort sig skyldig till tjänstefel. HD fann att polismannen av oakt-samhet handlat oförsvarligt och därmed brutit mot vad som gällde för uppgiften. Klottret utgjorde brottslighet av mindre allvarligt slag och omständigheterna gav inte anledning att misstänka annan och allvarligare brottslighet än skadegörelsen eller att det annars fanns anledning till ett ingripande. HD konkluderade, enligt min

mening helt riktigt, att ett ingripande som endast hade som syfte att möjliggöra lagföring för den skadegörelse som klottret i gångtunneln innebar inte motiverade ett ingripande som medförde beaktansvärd fara för personskada. Överträdelsen skedde av oaksamhet. Polismannen ansågs ha goda förutsättningar att bedöma om det var befogat att släppa hunden. HD framhöll att han därför redan efter en ytlig besiktning av tunnelväggarna och ett snabbt övervägande av hur viktigt det skulle vara med ett gripande borde ha insett att det var oförsvarligt att hunden släpptes.

En viktig följdfråga är hur länge man kan vänta: måste ingripandet ske omedelbart eller kan man avvakta, t.ex. till dess att fler polismän kommer till platsen. Denna aspekt har en koppling mot möjligheten till åtgärdseftergift eller -fördröjning. Enligt PolisL 1:9 har polisen rätt att avstå från en åtgärd om slutförandet av den kunde leda till ett oskäligt slutresultat i förhållande till det mål som eftersträvas.¹²⁸ Ibland kan det vara motiverat att försöka frysa situationen och avvakta med ingripandet till dess att läget ”svalnat” och situationen bättre kan styras och därmed lösas med andra mindre ingripande medel, t.ex. efter att fler patruller kommit till platsen. Om exempelvis en förare, vars identitet är känd, som misstänks för bruksstöld av motordrivet fordon (SL 28:9a) kör på ett sätt som orsakar direkt och allvarlig fara för annan är det inte givet att skjutvapen får användas om det farliga körsättet orsakas av polisens förföljande; att avbryta förföljandet därmed kunde bara vara tillräckligt för att avvärja faran.

Som en del den av situationsrelaterade bedömningen uppstår också frågan om ingripandet var planlagt eller om behovet för ingripande uppstod plötsligt. Detta har också betonats av EMD i flera avgöranden.¹²⁹ Om händelseförloppet är plötsligt och oväntat, eller om händelseutvecklingen tar en oväntad snabb och dramatisk utveckling, torde något lägre krav på återhållsamheten i en polismans agerande kunna ställas. Om det däremot har funnits möjlighet att planlägga ingripandet långt i förväg kan situationen vara den motsatta. Här sker alltså en återkoppling till PolisL 2:18 om plikten att förbereda sig på användningen av maktmedel, men också till kravet på att planlägga ingripandet så att risken för skada minimeras (se avsnitt 2.1).

I anslutning till skjutvapen användning kan det efter omständigheterna också vara relevant att beakta i försvarlighetsbedömning huruvida man hade kunnat förhindra att en skjutvapensituation uppstod genom ett tidigare ingripande mot t.ex. kriminell verksamhet under utveckling med beväpnade gärningsmän.¹³⁰

Den andra typen bedömningsgrunder utgörs av omständigheter som är relaterade till objektet för ingripandet (*objektsrelaterade omständigheter*). Denna grupp utgör en viktig pendang till den förra gruppen och syftar bl.a. till den grundläggande fri- och rättighet som ingreppet gör intrång i eller riskerar att göra intrång i. Proportionalitetskravet uppfordrar alltså till att träffa en rimlig balans mellan tjänsteåtgärdens vikt och omfattningen av grundrättighetskränkningen (eller den poten-

128 T.ex. i svensk rätt behandlas frågan om åtgärdseftergift eller -fördröjning som en aspekt av proportionalitetsbedömningen. Se Boucht 2011a, s. 274–277.

129 Se *Berlinski v. Poland*, no. 27715/95; 30209/96, 20.6.2002, para. 62 och *Rehbock v. Slovenia*, no. 29462/95, 28.11.2000, para. 72. Se också *Huohvanainen v. Finland*, no. 57389/00, 13.4.2007.

130 Se t.ex. *McCann et al. v. United Kingdom*, no. 18984/91, 17.9.1995, para 203–205. För diskussion om denna fråga, se Myhrer 2016, s. 36–39.

tiella grundrättighetskränkningen). Det föreligger en betydande skillnad mellan ett ingripande som riktar sig mot enskilds självbestämmanderätt (EKMR art. 8) eller rätt till egendom (GL 15 §) och ett som riktar sig mot liv (GL 7 §). För att komma till rätta med endast en ringa överträdelse av t.ex. ordningsföreskrift bör inte ett kraftigt maktmedel brukas; ett ingripande som äventyrar rätten till liv förutsätter en (mycket) hög angelägenhet att uppfylla tjänsteåtgärden, osv. När ingreppet riktar sig mot egendom i syfte att skydda eller rädda liv bör mera långt gående ingripanden (dvs. större skada) kunna anses försvarligt. Kravet på proportionalitet kan innebära att polisen bör stanna vid att endast delvis avlägsna faran även om medlet i sig hade varit kapabelt att avlägsna faran i sin helhet.

”Olägenhet” och ”skada” bör i proportionalitetsbedömningen ges en vid tolkning som omfattar ingripandets konsekvenser för såväl offentliga och privata intressen som för materiella och immateriella intressen. Även direkta och indirekta (samt ekonomiska) konsekvenser, både tillhöriga föremålet för ingripandet eller tredje person bör innefattas.¹³¹ Menlig uppmärksamhet (”publicitetsskada”) för föremålet för ingripandet som en följd av maktmedelsbruket bör också tillmätas betydelse.

Försvarlighetsbedömningen omfattar inte bara själva maktmedelshandlingen utan också de konsekvenser som uppstår. Förvisso talar PolisL 2:17 om att ”maktmedlet” måste vara försvarligt, vilket kunde antyda att utgångspunkten här skulle vara själva handlingen. Vid offentligrättslig maktutövning är försvarlighetsbedömning tämligen stram, och den normativa tröskeln för otillåtet handlande följaktligen relativt låg. Ur den spänning som råder mellan å ena sidan statens positiva skyldighet att trygga enskildas mänskliga rättigheter (GL 22 §), och å andra sidan befogenheten att göra ingripanden i dessa rättigheter kan generellt härledas ett strängare krav på restriktivitet i offentligrättslig maktanvändning. Mot denna bakgrund framstår det rimligt att utgå från att försvarligheten vid maktmedelsbruk bör bedömas inte bara utifrån den konsekvens som maktmedelsbruket har (och inte endast utifrån gärningen), men också utifrån risken för att skada uppstår.

Att viss typ av maktmedelsbruk, t.ex. bruk av elchockvapen, är förknippat med hög risk, t.ex. för att det i situationen finns betydande risk för att målpersonen faller och slår huvudet i en stenvägg med risk för allvarliga skador som följd, kan därför göra handlingen oförsvarlig om risken var förutsebar i situationen. Vid bruk av elchockvapen kan t.ex. viss återhållsamhet också vara motiverad som en följd av de generella kardiorelaterade risker som är förknippade med dess användning, särskilt vid ingripanden mot personer som är agiterade eller påverkade av rusmedel eftersom riskerna då kan vara högre, trots att maktmedlet är effektivt. De potentiella risker som är förknippade med elchockvapnet gör alltså att det i första hand bör ses som ett substitut för kraftigare maktmedel. Samtidigt är det förstås så att om alternativet är fysiska krafftåg med brutna ben som följd kan användning av elchockvapen likaväl vara ett rimligt alternativ i ljus av nödvändighets- och försvarlighetsbedömningen. Men som alltid måste detta bedömas i det enskilda fallet.

Här blir förstås också polismannens insikt om särskilda riskfaktorer relevant. Man kan t.ex. tänka sig att föremålet för ingripandet, som befinner sig en bil och

131 Boucht 2011a, s. 271.

som polisen hotar med OC om han inte kommer ut, upplyser om att han är extremt allergisk mot chili och kan dö av kvävning vid exponering. Eller att en person som varnats för elchockvapenbruk upplyser att han är utrustad med pacemaker eller lider av allvarligare hjärtfel. Här kan svåra avvägningssituationer uppstå. Å ena sidan har man valet att utföra åtgärden med den risken att personen i fråga skadas eller i värsta fall avlider, å andra sidan att tjänsteåtgärdens genomförande lider. Här är det nog i ljus av GL 22 § så, att om en trovärdig misstanke om särskilda risker förknippade med visst maktmedelsbruk föreligger, så bör detta som utgångspunkt innebära att maktmedlet inte får användas och att polismannen bör välja ett alternativt redskap.

Också andra objektsrelaterade omständigheter kan vara av relevans. I PolisL 1:3 om proportionalitetsprincipen nämns t.ex. att ålder, hälsa och andra motsvarande omständigheter som gäller den person som är föremål för åtgärden (dvs. den person vars rättssfär en polisman ingriper igenom sina åtgärder) bör beaktas. Till exempel kan det mot barn eller äldre personer som utgångspunkt behöva utvisas större smidighet även om de utövar motstånd vid ett ingripande.

Viss smidighet kan också förväntas när målpersonen saknar förståndets fulla bruk. Ingripanden mot personer med nedsatt psykisk förmåga kan ställa särskilda krav på den taktiska tillnärmningen och motivera viss återhållsamhet, eftersom en sådan person inte nödvändigtvis förstår världen på samma sätt som personer med fullt utvecklat tankegods. Det kan t.ex. ske att personen inte förstår innebörden av muntliga befallningar, att auktoritativa befallningar missförstås som aggressivitet, eller att närvaron av vissa polisiära maktmedel, t.ex. hund, kan verka skrämmande på personen vilket i sin tur kan utlösa aggressivt beteende. I avgörandet HD 2004:75 lyftes frågan om gärningsmannen när han lyfte lövskäran och började gå mot polismännen egentligen var rädd för hunden och att hans agerande därför mera handlade om att försöka skydda sig mot hunden, som han uppfattade skrämmande, än att motsätta sig gripande från polisens sida. Frågan dryftades emellertid inte närmare i avgörandet. I en sådan situation kan det t.ex. vara motiverat att avlägsna hunden innan man vidtar ytterligare åtgärder.

Målpersonens förmodade avsikter med motståndet kan behöva beaktas. Det kan t.ex. vara rimligt att förvänta viss smidighet mot en person som uppvisar aktivt motstånd om det framgår av omständigheterna att han t.ex. försvarar sina rättigheter i god tro. Han kan alltså av misstag tro att han kan motsätta sig tjänsteåtgärden som han (oriktigt) menar är lagstridig.¹³² Man kan säga att det finns en socialtisk skillnad mellan att bryta motstånd som utövas av en sådan person jämfört med när motståndet utövas av en person som är fullt på det klara med vad han gör och vars avsikt är att försöka förhindra utövandet av en tjänsteåtgärd, som han också är klar över att har goda grunder för sig.

Också utomståendes intressen är viktiga att beakta vid alla former av maktanvändning. Detta omfattar framför allt utomståendes personliga säkerhet, men också deras egendomsintressen. Det är en central utgångspunkt att polisens maktmedelsbruk endast, eller åtminstone i så hög grad som möjligt, bör träffa endast den person som framkallat faran eller motiverar ingripandet.

132 RP 44/2002 rd, s. 123.

Ett exempel kan vara ett fall där polisen överväger använda OC i ett rum med en knivbeväpnad person. Rummet är emellertid kopplat till en central ventilationsanläggning, som skapar en risk för att gasen kontaminerar också andra delar av byggnaden. Här bör kontaminationsrisken vägas in när ingreppet planeras förutsatt är polisen inser att en sådan risk förekommer. Också vid stoppande av fortskaffningsmedel skall särskild uppmärksamhet riktas mot utomståendes säkerhet (MaktmedelsF 2:8). De risker, också för utomstående, som är förknippade med stoppande av fordon är som regel omfattande, eftersom det finns en betydlig risk för att föraren tappar kontrollen över fordonet. Vid skjutvapenbruk, och speciellt i tätbefolkade områden, blir hänsynen till utomstående särskilt relevanta, eftersom det föreligger risk för vilsegångna kulor som istället kan träffa utomstående. Skjutvapenbruk på öppen gata i en stadskärna när det är mycket folk i rörelse är sålunda som utgångspunkt högst tveksamt i ljus av proportionalitetskravet.

Denna omständighet aktualiseras också i förhållande till skjutvapenbruk mot fordon till den del som det finns personer i fordonet för vilka villkoren att använda skjutvapen inte är uppfyllda. Av EDMR:s avgörande *Juozaityienė and Bikulčius v. Lithuania* framgår tydligt att övriga passagerare måste beaktas vid polisiärt vapenbruk mot fordon.¹³³ Enligt domstolen är därmed en viktig omständighet i försvarlighetsbedömningen och vid bedömningen av om gärningen är förenlig med EKMR artikel 2, huruvida passagerarna i fordonet har utsatts för livsfara som en följd av polisens vapenbruk.¹³⁴ Skjutvapenbruk som utsätter passagerarna för allvarlig risk för liv kan godtas bara om vapen användningen används som sista utväg för att förhindra att föraren flyr om detta skulle förorsaka en klar och omedelbar fara i ljus av den fara som han representerade och det brott han hade begått. Däremot uppställde domstolen inte något explicit förbud mot att använda vapen om inte villkoren uppfylls för alla passagerares del.

I avgörandet *Rovaniemi HovR 14/143718*, 17.10.2014 använde en polisman vapen för att stoppa ett fordon. Han sköt mot bilens bakdäck men kulan träffade en passagerare i fordonet, som skadades. Polis mannen dömdes för vållande av personskada (SL 21:10), eftersom han inte hade beaktat att det kunde finnas andra personer i bilen för vilka kriterierna att använda skjutvapen inte var uppfyllda. Detta fall avgjordes enligt den gamla regeln i FSF 21 § som angav att villkoren för vapenbruk måste vara uppfyllda för alla passagerares del. I dag hade detta avgjorts som ett led i proportionalitetsbedömningen. I detta fall hade emellertid utgången troligtvis varit densamma.

Samtidigt är det givetvis så att det i den polisiära verksamheten inte alltid är möjligt att förhindra att utomståendes intressen kränks. Men vid uppgörandet av handlings-taktiken bör polisledningen, liksom den enskilde polismannen, beakta risken för

¹³³ *Juozaityienė and Bikulčius v. Lithuania* No. 70659/01; 74371/01, 24.4.2008.

¹³⁴ I detta fall hade polismännen skjutit sammanlagt 11 skott mot bilen. Domstolen konstaterade: "Such a high degree of risk to life can only be justified if the firepower was used as a measure of last resort intended to avert the very clear and imminent danger posed by the car driver in the event of his being allowed to escape."

tredjeman och planera ingripanden så att utomståendes intressen inte äventyras eller, om sådant äventyrande är ofrånkomligt, så att de utsätts för minsta möjliga negativa påverkan.¹³⁵ Detta kan innebära att polismannen bör avstå från ett ingripande om risken för att utomståendes rättigheter kränks bedöms vara för stor. Ju viktigare de hotade utomstående intressena är (t.ex. liv), desto starkare är skälen att ändra ingripandeplanen eller helt avstå från ingripandet.

3.7.5 Nödvändighets- och försvarlighetsbedömningen i ljus av två exempel

Ovan har nödvändighets- och försvarlighetsbedömningarna beskrivits relativt noggrant. I det följande kommer bedömningarna att konkretiseras i ljus av det faktiska händelseförloppet i två rättsfall som behandlats i domstolarna.

Det första exemplet bygger på händelseförloppet vid dödsskjutningen i Humppila 2009.¹³⁶ Faktum i fallet var som följer. Nödcentralen i Tavastland fick anmälan om att en person hade blivit skjuten på en viss adress. När polisen anlände till platsen framgick att gärningsmannen, A, hade gått in i en annan bostad i samma radhus och att han innehade ett olovligt vapen. Polisen hade fått kontakt med honom på gårdsplanen till bostaden, befallt honom flera gånger att lämna ifrån sig vapnet och begränsat hans område att röra sig på gårdsplanen till bostaden. Trots befallningar hade A gått in i bostaden. Fältchefen hade på väg till händelseplatsen gett patrullerna ett maktmedelsdirektiv, som bekräftades av allmänna ledaren för uppdraget, med följande innebörd: A bör befallas att lämna ifrån sig sitt vapen. Han får inte avlägsna sig beväpnad från bostadens omedelbara närhet. Om han lyfter vapen mot utomstående eller polisen får maktmedel användas.

Polisen visste inte i detta skede om att det i bostaden fanns någon annan person, och A tilläts därför gå tillbaka in i bostaden. Situationen förändrades emellertid då en främmande person, B, plötsligt uppenbarade sig vid ytterdörren till bostaden. A gick in lägenheten trots att han har befallts att komma ut från bostaden. Efter detta kom A tillbaka till ytterdörren med vapnet och fortsatte där att bete sig hotfullt, hotade skjuta poliserna och hotade gå in i bostaden och skjuta B som befann sig där, samt sig själv. Då situationen plötsligt ändrades och A:s beteende i tillägg blev mera aggressivt, så gav fältchefen ett nytt maktmedelsdirektiv. Enligt detta fick A inte gå beväpnad in i bostaden. Allmänna ledaren bekräftade detta direktiv. Förstahandsvapenansvändaren X (stödvapen) meddelade fältchefen att han inte med säkerhet kunde skjuta i benen p.g.a. ett staket och fältchefen informerade allmänna ledaren om detta. X hade då han såg att A vände om och var på väg in i bostaden, med stödvapen skjutit A med ett skott då han befann sig i höjd med tröskeln. Skottet träffade A i bröstet och han avled på platsen.

Vapenansvändaren kom att misstänkas för dödsvållande (SL 21:8). Fältchefen misstänktes för dödsvållande (SL 21:8) och brott mot tjänsteplikten av oaktsamhet (SL 40:10). Allmänna ledaren misstänktes för dödsvållande (SL 21:8) och brott

¹³⁵ Helminen et al. 2000, s. 80.

¹³⁶ Kanta-Hämeen syyttäjäviraoston päätös syyttämättä jättämisestä R 09/1508 24.2.2010.

mot tjänsteplikten av oaktsamhet (SL 40:10). I samtliga fall lades förundersökningen ned. Fallet är rättsligt och pedagogiskt intressant bl.a. för att det innefattar en ledd situation och ansvarsbedömningar för andra än den direkta vapenanvändaren.¹³⁷

Fältchefens initiala maktmedelsdirektiv innebar att A befalldes att lämna ifrån sig vapnet, att A varnades för skjutvapenbruk, och att A inte fick lämna lägenhetens omedelbara närhet beväpnad, men att han däremot fick gå tillbaka in i lägenheten beväpnad. Om A lyfte vapen mot polisen eller utomstående, så kunde polisen använda maktmedel. Det uppdaterade direktivet angav att A inte fick gå in i lägenheten beväpnad.

Fältchefen gjorde bedömningen, och meddelade denna till allmänna ledaren, att skjutvapen var det lindrigaste effektiva maktmedlet. Följande överväganden låg till grund. På grund av avståndet, men också för att A stod vid lägenhetens dörr, så var gasvapen inte aktuella för att stoppa A:s verksamhet. Elchockvapen var inte tillgängliga vid tidpunkten, men även om de hade varit det så hade inte heller de varit ändamålsenliga p.g.a. att avståndet mellan polismannen och A var för stort. Hund var ett möjligt alternativ, men eftersom det fanns ett staket som hinder och A i tillägg inte hade kommit så nära bostadens dörr att hunden skulle ha fått synkontakt med honom, så bedömdes inte detta som plausibelt. Det fanns bl.a. risk för att hunden skulle fokusera sin uppmärksamhet på en helt annan person än A. Inte heller sköld ansågs kunna användas för att närma sig A, eftersom man då skulle ha blockerat skottlinjen för vapenanvändaren, vilket kunde ha förorsakat en farosituation för de polismän som närmade sig målpersonen. Alternativ till skjutvapen ansågs därför inte föreligga.

En bedömning som denna om alternativa maktmedelsredskap ligger i linje med de principer som gäller enligt PolisL 2:17 och 2:19. Polismannen bör dryfta de sannolika effekterna och riskerna med olika maktmedel och fatta ett beslut i ljus av detta. Det kan alltid förekomma oönskade effekter, men det centrala är att de riktiga övervägandena har gjorts i ljus av de gällande rättsliga premisserna. Det krävs emellertid i tillägg att polismannen i en situation som denna också gör en bedömning av om gärningsmannen i enlighet med PolisL 2:19 förorsakar en allvarlig och direkt fara för liv eller hälsa för någon annan. Om sådan fara inte föreligger, så får skjutvapen inte användas. Det är alltså inte tillräckligt att slå fast att alternativa lindrigare men samtidigt effektiva maktmedel inte är tillgängliga. Det krävs också en separat bedömning av de övriga normativa kriterierna för skjutvapenbruk är uppfyllda.

I detta sammanhang är A beväpnad med ett skjutvapen, han har redan allvarligt skadat en annan person, och han har hotat döda inte bara polismännen på plats men också B som befann sig i samma lägenhet som A. Mycket talar alltså för att kriterierna både i PolisL 2:17 och 2:19, i ljus av alla omständigheter, är uppfyllda. Det bör påpekas att det faktum att han tidigare allvarligt har skadat en annan person, dvs. kan misstänkas för dråpförsök (SL 21:1), inte i sig ger befogenhet att använda skjutvapen. Det krävs alltså att hans konkreta handlande innebär en direkt och allvarlig fara för annan, som i detta tillfälle närmast är polismännen på plats eller B. Men perso-

137 Om ledningsförhållanden i ledda situationer hänvisas till framställningen i avsnitt 3.4.

nens tidigare handlande blir likaväl ett viktigt element i farebedömningen liksom vid försvarlighetsbedömningen.

För den allmänna ledaren, som har det högsta ansvaret för hur situationen hanteras, gäller för det första att han bör förvissa sig om att han har förstått innebörden av de direktiv som fältchefen har gett. Han får anses ha en viss inkvisitorisk plikt att förhöra sig om omständigheter som enligt hans kunskande kan vara relevanta, men som inte beaktats av fältchefen. Allmänna ledaren bör också som förman självständigt göra en bedömning av om de rättsliga förutsättningarna att använda maktmedel. Om han är oenig på någon punkt, så bör fältchefen informeras om detta och maktmedelsdirektivet ändras i linje med detta.

För vapenanvändaren gäller vissa andra överväganden. I en situation som denna där det finns fler än en patrull på plats, så blir polismännen underställda taktisk ledning. Detta innebär att maktmedelsbruk bör ske endast med stöd av det maktmedelsdirektiv som fältchefen utfärdar. Den enskilda polismannen kan dock fortsatt besluta om att använda maktmedel, inklusive skjutvapen, i nödvärn.

Den som agerar som vapenanvändare bör försäkra sig om att han får kännedom om och förstår de direktiv som ges. Om han är osäker på innehållet av direktivet skall han vidta åtgärder för att få klarhet i dess innebörd. I Humppila-fallet hade oklarheter om förståelsen av direktivet uppenbarligen inte förelegat. X hade vidare meddelat fältchefen om relevanta omständigheter. I detta fall var detta t.ex. att han inte med säkerhet kunde skjuta A i benen, eftersom det finns ett staket mellan dem som hinder. Han hade eftersträvat en plats som gav goda förutsättningarna för att använda maktmedel på ett sätt som innebär minst möjliga skada eller olägenhet för målpersonen. I detta tillfälle gjorde han bedömningen att den valda platsen var bäst ägnad för uppdraget, trots det hinder som staketet utgjorde och som hindrade att skottet riktades mot benen, eftersom man där hade den bästa synkontakten till bostadens dörr och det var den närmast belägna trygga platsen. Det fanns i tillägg möjlighet att använda den andra byggnadens hörn som stöd. Sett från andra hållet skulle bostadens ytterdörr ha utgjort ett sikthinder som skulle ha förhindrat att man kunde se målpersonens rörelser. Det finns goda grunder att mena att de övervägningar som vapenanvändaren gjorde var i linje med de krav som gäller enligt PolisL.

Som ett andra exempel används händelseförloppet i ett avgörande från Mellersta Finlands tingsrätt från 2012.¹³⁸ Nödvändighets och försvarlighetsbedömningen är i detta fall förvisso relativt trivial, men fallet aktualiserar en del intressanta aspekter som likväl gör det motiverat att dryfta det.

I fallet dömdes polismannen C för oaktsamt tjänstefel och vållande av personskada. Bakgrunden var följande. Polismännen A och B fick som första patrull en anmälan från en representant för ett bostadsaktiebolag att en kvinnlig person, X, som bodde i huset hade stulit bolagets möbler som uppbevarades i trapphuset. Polismännen C och D sändes som stödpatrull. A och B uppsökte X på sjätte våningen i huset och kunde då observera möblerna i hennes lägenhet. X medgav att möblerna var bolagets och hon upplystes då av polismännen om vilket brott hon var misstänkt för, att hon var gripen och att hon skulle föras till polisstationen.

138 R 12/1955, 19.12.2012.

C och D fick i uppdrag att omhänderha transporten. De övervägde om de skulle använda hiss eller ta trapporna, men valde det senare. De bestämde marschordningen så att X gick först och därefter C och sedan D. Efter en kort stund ökade X takten och sprang skrattande nedför trapporna. C uppmanade X med hög röst att stanna, men hon lydde inte. C gjorde bedömningen att de inte kunde låta X avlägsna sig från huset, eftersom det var kallt ute och hon därmed kunde förfrysa sig eftersom hon saknade ytterkläder. Det fanns dessutom en risk för att X kunde falla i trafiken utanför och skada sig. Han beslöt därför använda elchockvapen för att stoppa X. Eftersom X ofta försvann ur synfältet hann C inte varna henne om maktmedelsbruk utan använde elektrovapnet i trappan mellan andra och tredje våningen. Som en konsekvens föll X i trappan, slog huvudet i väggen med omfattande skador som följd och förlorade medvetandet.

För det första måste handlingens nödvändighet bedömas. Som framgick ovan är en central utgångspunkt vilka alternativ som föreligger. I detta fall användes maktmedel mellan andra och tredje våningen och följaktligen relativt kort tid efter att polismännen inledde förflyttningen, men också före X avlägsnade sig från byggnaden. Det fanns fortsatt en möjlighet att påträffa X innan hon avlägsnade sig. I ljus av att användning av elchockvapen kräver relativt nära avstånd mellan C och X, så framstår det tveksamt att X inte hade kunnat gripas genom att C hade sprungit efter henne.

Försvarlighetsbedömningen tar sin utgångspunkt i uppdragets natur: hur viktigt och brådskande var det. I detta fall var X misstänkt för stöld (SL 28:1). Stöld är inte ett brott som i sig innebär t.ex. fara för annans säkerhet. I tillägg var X:s identitet känd från tidigare, och man visste var hon bodde. Generellt får därmed anses att uppdraget inte var av en särskilt brådskande natur.

De risker som är förknippade med maktmedelsbruket bör beaktas. Även om elchockvapen generellt är tämligen tryggt att använda, så finns det en betydande risk för skador när målpersonen faller och t.ex. slår huvudet i marken som en följd av att han helt tappar sin kontrollförmåga. Eftersom det kan vara svårt att förutse hur personen kommer att falla, så ställs särskilda krav inte bara på val av plats för bruk av elchockvapen men också på hur fallrisken hanteras av patrullen. I tillägg kan man inte bortse från de kardiorelaterade riskerna vid bruk av elchockvapen. Försvarlighetsbedömningen påverkas följaktligen av hur dessa risker hanteras. I detta fall användes elektrovapnet i ett trängt utrymme med stor fallrisk, och därmed påföljande skaderisk, och utan att personen i fråga hade varnats om att maktmedel kunde brukas. Det finns därför goda grunder att vara enig i domstolens bedömning i att maktmedelsbruket var oförsvarligt.

Maktmedelsåtgärdens tillåtlighet behöver också bedömas i ljus av de uppställda syftena med tjänsteåtgärden. I detta fall angav C som grund att X inte fick avlägsna sig från huset eftersom hon kunde förfrysa sig och att det fanns en risk för att X kunde falla i trafiken. X var förvisso gripen, vilket kan anses skapa en skyddsplikt för polismännen för X:s välbefinnande, men att använda elchockvapen, med de risker som är förknippade därmed, kan knappast anses försvarligt för att gripa en person på grunder som primärt relateras till hennes eget välbefinnande och inte andras säker-

het. Tjänsteuppdraget var att gripa X för att möjliggöra lagföring. Hade X varit farlig hade situationen dock kunnat bedömas på annat sätt.

Fallet visar också hur taktiska felbedömningar kan förorsaka ett senare behov för att använda maktmedel. Man kan då fråga sig huruvida föregående taktiska felbedömningar eventuellt bör påverka nödvändighets- eller försvarlighetsbedömningen. I detta tillfälle valde C och D att transportera X genom att ta trappan ned och låta X gå först. Detta val var sannolikt medverkande till att man senare ansåg sig nödgad till att använda maktmedel. Hade man istället använt den hiss som fanns tillgänglig, eller en ordningsföljd med X mellan C och D, så hade situationen förmodligen kunnat undvikas. Hur bör detta bedömas?

Det finns två möjligheter. En är att utsträcka nödvändighets- eller försvarlighetsbedömningen utanför den konkreta maktmedelshandlingen till att också omfatta den föregående situation, som ger upphov i maktmedelssituationen. En felaktig taktisk bedömning kunde då göra det försvarligt att använda maktmedel senare. En annan möjlighet är att begränsa nödvändighets- eller försvarlighetsbedömningen till den konkreta maktmedelshandlingen, och därefter göra en separat ansvarsbedömning av den föregående handlingen (det taktiska valet). Det synes som att övervägningar avseende sådana taktiska bedömningar inte hör hemma vare sig i nödvändighets- eller i försvarlighetsbedömningen. Utgångspunkten torde snarare böra vara att den rättsliga prövningen av denna typ av taktiska felbedömningar bör baseras på en egen rättsstridighetsbedömning i ljus av de krav som ställs på polisens agerande och reglerna om tjänsteansvar i SL 40:9–10 (se närmare om detta nedan i avsnitt 6.2.3).

3.8 Försvarsmaktens bistånd till polisen

En tematik som också bör beröras är försvarets bistånd till polisen i vissa situationer. Den centrala utgångspunkten är att polisen har det primära ansvaret för att upprätthålla den nationella interna ordningen och säkerheten, medan försvarets ansvar är att beskydda rikets suveränitet och yttre gränser.¹³⁹ Likaväl kan i det i vissa situationer vara så att polisen saknar nödvändiga resurser för att genomföra sitt samhällsuppdrag, resurser som försvarsmakten kan tillhandahålla. Detta kan t.ex. vara fallet i samband med större terrorangrepp på finskt territorium.¹⁴⁰ Förutsättningarna för försvarsmaktens bistånd till polisen regleras främst i HandräckningsL, men vad gäller militärt bistånd vid maktmedelsbruk i vissa situationer också i PolisL 2:17,4.

Vid tolkningen av förutsättningarna för när försvarsmakten kan lämna bistånd till polisen uppstår följande frågor: 1) i anslutning till *vilka* uppdrag kan bistånd lämnas, 2) *när* kan sådant bistånd lämnas, 3) *hurudant* bistånd kan då lämnas, och 4) *hur* lämnas begäran om bistånd.

Svaret på den första frågan framgår av HandräckningsL 1 §, som anger att försvarsmakten skall ge bistånd till polisen för efterspaning och gripande av person, för

¹³⁹ Se TerritorialövervakningsL (755/2000).

¹⁴⁰ I samband med det omfattande angrepp som Anders Behring Breiviks (numera Fjotolf Hansen) utförde i Oslo den 22 juli 2012 förekom t.ex. ett nära samarbete mellan den norska polisen och militären.

avstängning och undersökning av en plats eller ett område, för trafikdirigering, för tillfälligt skyddande av personer och egendom, för röjning av sprängladdningar och för annat sådant uppdrag för vars utförande försvarsmaktens specialpersonal eller specialmateriel behövs. Detta innebär i princip att försvarsmakten kan ge handräckning till polisen för upprätthållande av allmän ordning och säkerhet.

I tillägg kan enligt PolisL 2:17,4 bistånd ges vid användningen av maktmedel med militär vapenmakt för att förhindra och avbryta vissa terroristbrott. De terroristrelaterade brott som kan ge upphov i maktmedelsbistånd från försvarsmakten återfinns i SL 34a:1,1 punkterna 2–7. Här uppräknas ett antal allmänna brott som får sin terroristprägel av att de begås i terroristiskt syfte och på ett sätt som gör att gärningen är ägnad att allvarligt skada en stat eller en internationell organisation. Dessa brott är:

1) uppsåtligt framkallande av fara, uppsåtligt sprängämnesbrott, brott mot bestämmelserna om farliga föremål eller offentlig uppmaning till brott,

2) grov stöld eller grov bruksstöld av motordrivet fortkärfningsmedel som lämpar sig för kollektivtrafik eller godstransport, sabotage, trafiksabotage, äventyrande av andras hälsa, grov skadegörelse, grovt skjutvapenbrott eller exportbrott som avser försvarsmateriel;

3) brott mot förbudet mot kemiska vapen, brott mot förbudet mot biologiska vapen eller uppsåtlig grov miljöförstöring som har begåtts på det sätt som avses i SL 48:1,1.1,

4) grov misshandel, grov människohandel, tagande av gisslan, grovt sabotage, grovt äventyrande av andras hälsa, kärnladdningsbrott eller kapning,

5) dråp under förmildrande omständigheter, skall dömas till fängelse i minst fyra och högst tolv år,

6) dråp; och

7) mord i terroristiskt syfte.

Svaret på den andra frågan framgår av HandräckningsL 3 §. Denna bestämmelse anger att militärt bistånd får lämnas endast då polisens resurser är otillräckliga för utförandet av uppdraget, eller då för uppdraget erfordras sådan specialpersonal eller -materiel som polisen saknar. Detta innebär alltså att ett behovskrav måste uppfyllas innan försvarsmakten kan lämna bistånd, dvs. att polisen saknar nödvändiga personal- eller materialresurser för att utföra sitt uppdrag.

Hurudant bistånd kan då lämnas (den tredje frågan)? Bistånd kan gälla personal eller utrustning. Biståndet kan alltså omfatta militär personal (t.ex. för vakthåll men också för att söka efter försvunna personer eller vid större naturkatastrofer), nödvändiga transportfordon eller kraftigare maktmedelsredskap (krigsmateriel), men också annan utrustning, t.ex. sambandsrelaterat materiel. I denna typ av handräckningsuppgifter kan försvarsmakten anlita personer som avses i lagen om frivilligt försvar (556/2007).

De militärpersoner som bistår polisen (handräckningsavdelningen) kan komma att använda maktmedel mot enskilda i vissa situationer, men de har inte någon generell befogenhet att använda maktmedel under biståndsuppdraget. Enligt HandräckningsL 6,3 § har den som hör till en handräckningsavdelning och som utför

handräckningsuppdrag i ”ytterst viktiga och brådskande uppdrag rätt att under en polismans uppsikt använda sådana maktmedel som polismannen med stöd av sina befogenheter ger fullmakt till och som är nödvändiga för att genomföra uppdraget. Det förutsätts också att maktmedlen med beaktande av situationen kan anses försvarliga.”

Detta innebär att rätten att använda maktmedel för militär handräckningsavdelning är den samma som för t.ex. civila personer som bistår polisen enligt PolisL 2:17,3. Handräckningsavdelningen har alltså bara sådan maktmedelsbefogenhet som polismannen har tilldelat den. Med polisman avses i princip vilken polisman som helst, oberoende av grad eller ställning (om än det i praktiken kan komma att kanaliseras till situationsledare eller allmän ledare). Det framgår inte av lagtext eller förarbeten om detta innebär att militärpersonen då måste använda likadana maktmedel som polisen, eller om också t.ex. sådana skjutvapen som hör till militärpersonens personliga utrustning får användas. Det får förmodas, närmast av praktiska orsaker, att befogenheten omfattar militärpersonens personliga vapen (dvs. stormgevär) även om de är kraftigare än polisens.¹⁴¹

Det krävs vidare att uppdraget är ytterst viktigt och brådskande. Maktmedelsanvändningen sker då under polismans uppsikt. De tilläggskrav som bestämmelsen uppställer beträffande om maktmedlens nödvändighet och försvarlighet har ingen självständig betydelse, utan följer redan av PolisL 2:17. Samtidigt är det nog så att kraven får särskild betydelse i ljus av den relativt sett tyngre beväpning som militärpersoner har till sitt förfogande. Regler om excess vid maktmedelsbruk finns i SL 4:6,2 och 4:7.

Innan verksamheten inleds skall polisen efter behov redogöra för handräckningsavdelningens chef för när rätt till nödvärn och rätt att tillgripa maktmedel föreligger. Detta är viktigt, eftersom de militära utgångspunkterna vid hantering av kritiska situationer kan skilja sig märkbart från polisens, t.ex. vid användningen av maktmedel. Den militära personalens kunskap om polisiära grundprinciper är inte heller given. Polisen skall också se till att handräckningsavdelningens chef får tillräcklig information om handräckningssituationen, verksamhetsomgivningen, situationens art och hur allvarlig den är samt om eventuella risker i arbetet.

Nödvärnsrätten för handräckningsavdelningen följer av SL 4:4 och begränsas därför inte av HandräckningsL 6,3 §. Detsamma gäller rätten till nöd enligt SL 4:5. Regler om excess i nödvärn finns i SL 4:4,2 och 4:7 och för nöd i SL 4:5,2 och 4:7.

Enligt PolisL 2:17,4 har polisen vidare för att förhindra eller avbryta de terroristbrott som avsågs ovan rätt att med försvarsmaktens bistånd använda sådan vapenmakt som lämpar sig för polisuppdrag och som utnyttjar krigsmateriel. Den motsvarande bestämmelsen i HandräckningsL är 4 §, som anger att polisen har rätt att av försvarsmakten få nödvändig handräckning som kräver användning av maktmedel, om det är nödvändigt för att förhindra brott eller avbryta sådana brott om det inte är möjligt att förhindra eller avbryta ett brott med polisens egen utrustning och personal. Vid sådant bistånd får enligt HandräckningsL 3,3 § emellertid inte användas personer som avses i lagen om frivilligt försvar (556/2007).

¹⁴¹ Detta är emellertid inte oproblematiskt, inte minst i ljus av PolisL 1:4 om principen om minsta olägenhet.

Med krigsmateriel avses vapen som är slagkraftigare än användningen av militärpersonens personliga vapen.¹⁴² Sådan materiel kan vara t.ex. olika automatvapen som är slagkraftigare än stormgevär, kanoner, robotar och sprängämnen. Med militära maktmedel i handräckningssituationer skall avses även användning av beväpning på pansarfordon, örlogsfartyg och militära luftfartyg utrustade med krigsmateriel.

Militärt maktmedelsbistånd till polisen är en undantagssituation, men kan komma att behövas t.ex. i en situation då ett luftfartyg som kapats av terrorister kommer in i Finlands luftrum, eller då det i Finlands luftrum avviker från sin flygrutt och riktar flygningen mot ett för samhället betydelsefullt mål som om det förstörs orsakar stora skador eller allvarlig fara på ett vidsträckt område, t.ex. ett kärnkraftverk.¹⁴³ Ett sådant luftfartyg kan rikta sin flygning även mot en stor tätort eller en plats där statens högsta ledning är samlad. Man kan också tänka sig situationer då personer som utför de gärningar som nämndes ovan är utrustade med så stark skydds- och anfallsutrustning att det krävs militära maktmedel för att man skall kunna avvärja dem och skydda sig mot dem och polisen inte har utbildning för att använda sådana maktmedel. Fråga är alltså om undantagssituationer.

Handräckning som omfattar vapenmakt som lämpar sig för polisuppdrag måste vara nödvändig för att avvärja en överhängande allvarlig fara som hotar ett stort antal människors liv eller hälsa. Det får inte heller finnas något lindrigare sätt att avvärja hotet. Det föreligger alltså ett nödvändighetskrav som är kvalificerat i både kvantitativt och kvalitativt hänseende: det krävs dels att faran måste vara allvarlig, dels faran måste riktas mot ett stort antal människors liv. Här måste också erinras kravet i artikel 2 EKMR om ”absolut nödvändighet”. I tillägg krävs att maktmedlen skall vara försvarliga i förhållande till hur viktigt och brådskande uppdraget är, hur farligt motståndet är, de resurser som står till förfogande och övriga omständigheter som inverkar på helhetsbedömningen av situationen. Utomstående personers rättigheter och säkerhet måste beaktas särskilt. Föregående varning om att maktmedel kommer att användas bör om möjligt ges. Sådan varning kan t.ex. ges per radio.

Enligt HandräckningsL 5,2 § leds handräckningsavdelningen av en militär som förordnats som avdelningens chef i enlighet med de anvisningar som den polisman som leder utförandet av uppdraget ger. Ledningen för biståndsoperationen ligger alltså hos polisen. Det är också polisen som besluter om när biståndet skall avbrytas eller upphöra.

Enligt HandräckningsL 5a § svarar polisen för den allmänna ledningen och samordningen av parternas åtgärder som behövs för att handräckningen skall kunna utföras tryggt, samt för arbetarskyddsarrangemangen. Försvarsmakten å sin sida svarar för att handräckningsavdelning-ens personal är yrkesskicklig och ges tillräck-

142 RP 187/2004 rd, s. 8.

143 RP 187/2004 rd, s. 8–9. Detta scenario aktualiserar samtidigt den etiskt men också rättsligt viktiga problemställningen om man ur ett konstitutionellt perspektiv kan godta att offra passagerarnas liv när flygplanet skjuts ned för att rädda dem som kan omkomma om planet kraschlandar. I förhållande till kaparna är detta knappast problematiskt, eftersom de själva har försatt sig i denna situation och också har en möjlighet att välja avbryta den. Men passagerarna ombord har inte dessa möjligheter utan har ofrivilligt hamnat i denna situation. Det finns emellertid inte här möjlighet att närmare dryfta problemställningen. För diskussion om detta, se Tatjana Hörnle, ”Shooting Down a Hijacked Plane—The German Discussion and Beyond”, *Criminal Law and Philosophy* (2009), s. 111–131.

lig information om den materiel och utrustning den använder samt säkerhetsföreskrifterna som gäller den.

Svaret på den fjärde frågan, dvs. hur bistånd begärs, finns i HandräckningsL 3 och 4a §§. Framställning om generell handräckning görs på polisens sida av Polisstyrelsen. I brådskande fall kan framställning om handräckning göras av chefen för en riksomfattande eller lokal polisenhet, eller av en polisman som hör till polisbefälet och som är i ledningsberedskap inom polisenheten eller polisområdet i fråga. Meddelande om framställningen skall då utan dröjsmål lämnas till Polisstyrelsen. Hos försvarsmakten fattas beslut om handräckning av huvudstaben, arméstaben, marininstaben eller flygstaben. I brådskande fall kan garnisonschefen, kommandören för ett truppförband eller den militära inrättningens chef besluta att handräckning ska ges.

I maktmedelssituationer (som avses i HandräckningsL 4 § och PolisL 2:17,4) avviker beslutsordningen något. Den särskilda beslutsordningen kan troligen förklaras med det principiellt känsliga i att försvarsmakten används mot landets egen befolkning. Polisens högsta ledning vid inrikesministeriet begär då handräckning hos försvarsministeriet. Beslut om att lämna handräckning fattas vid statsrådets allmänna sammanträde. Om det inte är möjligt att sammankalla statsrådet tillräckligt snabbt kan inrikesministeriet i brådskande fall som direkt och allvarligt äventyrar synnerligen viktiga samhällsfunktioner begära handräckning hos försvarsministeriet, som omedelbart kan besluta om att lämna handräckning. Statsrådet och republikens president skall utan dröjsmål underrättas om begäran och beslutet om att lämna handräckning. Statsrådet kan fatta beslut om att fortsätta eller upphöra med redan inledd handräckning.

Enligt HandräckningsF 1 § skall vid framställning om handräckning anges 1) för vilket uppdrag och på vilken ort handräckningen behövs, 2) den beräknade mängd personal, som är nödvändig för handräckningsuppdraget, samt tid som beräknas för att fullgöra uppdraget, 3) den utrustning och eventuella specialmateriel, som behövs för uppdraget, samt 4) andra upplysningar som är nödvändiga för att fullgöra uppdraget. Framställning om handräckning får göras muntligt, per telefon eller med annat kommunikationsmedel eller skriftligt. Annan än skriftlig framställning om handräckning skall utan dröjsmål bekräftas skriftligen.

Försvarsmakten får inte åläggas handräckningsuppdrag utan en föregående begäran om handräckning och beslut om att lämna handräckning, om inte något annat följer av den behörighet som innehas av försvarsmaktens överbefälhavare. Militären kan alltså inte självmant besluta om att ge bistånd, utan begäran måste komma från polisen. En öppen fråga är om militären likaväl med åberopande av t.ex. reglerna om nöd själva kan inleda en aktion, t.ex. i samband med att en terrorrelaterad kapning av ett passagerarfartyg observeras av en militär enhet. Det finns grund att svara nekande på detta. Samtidigt är det inte uteslutet att republikens presidents genom militärt kommando förordnar försvarsmakten till uppgifterna i fråga.¹⁴⁴

144 RP RP 187/2004 rd, s. 9.

3.9 Gränsbevakningsväsendets bistånd till polisen

I PolisL 2:17,4 *in fine* anges att för att förhindra eller avbryta de terroristrelaterade ett brott som nämndes ovan i avsnitt 3.8, så har polisen rätt att med gränsbevakningsväsendets bistånd och enligt GränsbevakningsL 77a § utnyttja beväpning som skaffats som krigsmateriel på finskt havsområde och inom Finlands ekonomiska zon. På samma sätt som i förhållande till bistånd från försvarsmakten, så avses med militära maktmedel sådan användning av vapenmakt som lämpar sig för polisuppdrag, som är slagkraftigare än användningen av en tjänstemans personliga vapen och som utnyttjar beväpning som skaffats som krigsmateriel.¹⁴⁵ Med sådan beväpning som är slagkraftigare än tjänstemannens personliga beväpning avses exempelvis luftvärnsmaskingevär eller granatkastare. På gränsbevakningsväsendets ytfartyg finns beväpning som skaffats som krigsmateriel och som gränsbevakningsväsendet kan använda vid territorialbevakning och militärt försvar. Vid handräckning avses med militära maktmedel däremot inte användning av luftfarkosters beväpning, eftersom gränsbevakningsväsendets luftfarkoster inte är försedda med militära maktmedel. Med beväpning som skaffats som krigsmateriel avses inte maktmedelsredskap som skaffats för upprätthållande av gränssäkerhet, t.ex. ett redskap vars maktmedelseffekt bygger på ljud, ljus eller förlamande ämnen.¹⁴⁶

Gränsbevakningsväsendets handräckning som omfattar militära maktmedel är begränsad till finska havsområden och Finlands ekonomiska zon. Grunden för detta är att gränsbevakningsväsendet har särskild funktionsförmåga på havsområdena när det gäller territorialbevakning, samt hög beredskap året runt för att upprätthålla sjöräddningsberedskap.¹⁴⁷

Maktmedelsbruk skall för det första vara nödvändigt för att avvärja en överhängande allvarlig fara som hotar ett stort antal människors liv eller hälsa. Det får inte heller finnas något lindrigare sätt att avvärja faran. Också här föreligger ett nödvändighetskrav som är kvalificerat i både kvantitativt och kvalitativt hänseende: det krävs dels att faran måste vara allvarlig, dels faran måste riktas mot ett stort antal människors liv. Kravet på "absolut nödvändighet" i artikel 2 EKMR måste också erinras. I tillägg måste maktmedlen vara försvarliga i förhållande till hur viktigt och brådskande uppdraget är, hur farligt motståndet är, de resurser som står till förfogande och övriga omständigheter som inverkar på helhetsbedömningen av situationen. Utomstående personers rättigheter och säkerhet måste beaktas särskilt och föregående varning om att maktmedel kommer att användas bör om möjligt ges. Sådan varning kan ges t.ex. per radio.

För att förhindra eller avbryta sådana terrordåd som anges i Europeiska unionens lagstiftning eller i internationella överenskommelser som är bindande för Finland har polisen enligt GränsbevakningsL 77a,2 § rätt att få handräckning när den på ett havsområde eller inom en ekonomisk zon som hör till en annan medlemsstat i Europeiska unionen, på medlemsstatens begäran utför ett uppdrag som hör till polisens verksamhetsområde och som grundar sig på Europeiska unionens lagstiftning

¹⁴⁵ RP 107/2016 rd, s. 53.

¹⁴⁶ RP 107/2016 rd, s. 54.

¹⁴⁷ RP 107/2016 rd, s. 53.

eller en internationell överenskommelse som är bindande för Finland. Användning av maktmedel som utnyttjar beväpning som skaffats som krigsmateriel förutsätter att användningen av maktmedlet är nödvändig för att avvärja en överhängande allvarlig fara som hotar ett stort antal människors liv eller hälsa och det inte finns något lindrigare sätt att avvärja faran. Maktmedlen ska vara förenliga med den nationella lagstiftningen i den medlemsstat som får bistånd och med medlemsstatens begäran.

Beslut om handräckning med maktmedel av Gränsbevakningsväsendet fattas vid statsrådets allmänna sammanträde. Om det inte är möjligt att sammankalla statsrådet tillräckligt snabbt, får inrikesministeriet i brådskande fall som direkt och allvarligt äventyrar synnerligen viktiga samhällsfunktioner omedelbart besluta om att handräckning ska ges. Statsrådet och republikens president skall då utan dröjsmål underrättas om begäran och beslutet om att lämna handräckning. Statsrådet kan fatta beslut om att fortsätta eller upphöra med redan inledd handräckning.

Enligt GränsbevakningsL 77c § leds handräckningsavdelningen av en gränsbevakningsman som förordnats som avdelningens chef i enlighet med de anvisningar som den polisman som leder uppdragets utförande ger. Ledningen för biståndsoperationen ligger alltså hos polisen. Det är också polisen som besluter om när biståndet skall avbrytas eller upphöra.

4 NÖDVÄRN OCH NÖDTILLSTÅND I SL

4 KAP. SOM RÄTTSGRUND FÖR POLISENS MAKTMEDELSANVÄNDNING

4.1 Inledning

Så här långt har redogjorts för de offentligrättsliga befogenheterna att använda maktmedel enligt PolisL. Men en polisman kan också ha rätt att använda makt med stöd av de allmänna nödvärns- och nödbestämmelserna i SL.

Nödvärnsregleringens utgångspunkt är att var och en har rätt att, ytterst med hjälp av våld, avvärja ett överhängande, påbörjat eller pågående angrepp mot vissa rättsligt skyddade intressen. Man brukar slagordsmässigt säga att här står ”rätt mot orätt”. Rättsordningen påför dock inte någon skyldighet att försvara sig; det klokaste alternativet kan de facto många gånger vara att fly.

Att en rättsordning som bygger på ett statligt maktmonopol ändå godtar en sådan försvarsrätt för den enskilde kan motiveras på olika sätt och ur olika perspektiv. Ibland åberopas människans inneboende instinkt att försvara sig själv och sina närstående. Fråga är då om ett sorts individperspektiv. Man kan säga att det handlar om en avvägning mellan dels individuella, dels statliga intressen. En alltför kraftig kringsskäring av denna s.k. inneboende försvarsrätt skulle riskera att en klyfta mellan det lagligt rätta och det som uppfattas som moraliskt rätt uppstod, vilket i sin tur på ett negativt sätt skulle kunna påverka medborgarnas förtroende för straffrätten (och rättsordningen som helhet). Samtidigt måste naturligtvis ett ordnat samhälle uppställa strikta krav på när och i vilken utsträckning denna typ av allmän våldsrätt får användas. Utgångspunkten är statens maktmonopol. Ibland hävdas även att existensen av enskildas nödvärnsrätt har en preventiv effekt på brottsliga gärningar.¹⁴⁸ Huruvida nödvärnsrätten har en sådan effekt är dock svårt att klarlägga. Nödvärnsrätten kan även justifiedas utifrån ett statsteoretiskt perspektiv. När statsmakten inte förmår fullgöra sina skyldigheter att upprätthålla allmän ordning och säkerhet i samhället bör medborgarna under vissa förhållanden ha rätt att själva förverkliga sin rätt.¹⁴⁹

I SL 4:4 anges att en försvarshandling som är nödvändig för att avvärja ett påbörjat eller överhängande obehörigt angrepp är tillåten som nödvärn, om inte handlingen uppenbart överskrider det som utifrån en helhetsbedömning skall anses som försvarligt. Vid bedömningen skall beaktas angreppets art och styrka, försvararens och angriparens person samt övriga omständigheter.

Nödtillstånd, å andra sidan, innebär ett tillstånd där ett visst relevant intresse hotas av en fara som endast kan avvärjas genom ett ingrepp i ett annat motstående intresse. Enligt SL 4:5 är en handling som är nödvändig för att avvärja en omedelbar och trängande fara som hotar ett rättsligt skyddat intresse, och som är av annat

¹⁴⁸ Frände 2012, s. 156.

¹⁴⁹ Se Boucht 2011a, s. 363–365.

slag än vad som avses i 4 §, tillåten som en nödtill-ståndshandling, om handlingen utifrån en helhetsbedömning är försvarlig. Vid bedömningen skall beaktas det räddade intressets samt den orsakade skadans och olägenhetens art och storlek, farans ursprung samt övriga omständigheter.

4.2 Den allmänna nödvärnsregeln i SL 4:4¹⁵⁰

4.2.1 Angreppskravet

För att nödvärn skall kunna komma ifråga krävs, för det första, att det föreligger ett påbörjat eller överhängande obehörigt *angrepp*. Ett angrepp kan beskrivas som en handling som kränker ett rättsligt skyddat intresse, t.ex. en persons fysiska eller sexuella integritet.¹⁵¹ Men också underlåtenheter kan i princip komma att utgöra angrepp i nödvärnsbestämmelsens mening. Obehörighet innebär att angreppet skall vara en brottsbeskrivningsenlig gärning som inte täcks av en tillåtande grund, dvs. gärningen skall vara rättsstridig. Obehörigheten bestäms i relation till strafflagens delikt och det krävs att angreppet uppfyller en brottsbeskrivning i ett straffbud. Detta innebär vidare att nödvärn inte får användas mot en nödvärns- eller en nödtillståndshandling. Det förutsätts däremot inte att angreppet är straffbart.¹⁵²

Nödvärnsrätten gäller i dag alla typer av skyddade intressen, både individuella och allmänna. Individuella intressen kan indelas i två grupper. Den första gruppen anknyter på något sätt till person och gäller bl.a. liv, hälsa, personlig och sexuell integritet, ära, hemfrid och rätt till religionsutövning. Den andra gruppen gäller egendom, såväl lös som fast. Med allmänna intressen avses sådana som kan utnyttjas av varje medborgare och som kan sägas tjäna allmänheten. Till dessa kan höra t.ex. kränkningar av naturliga miljöresurser, trafiksäkerheten eller intressen som upprätthåller en fungerande demokratisk stat.¹⁵³

Det krävs att angreppet härstammar från en annan människa. Angrepp från djur bedöms inte som ett nödvärnsrelevant angrepp, utan hanteras istället inom ramen för nödtillstånd enligt SL 4:5. Om djuret emellertid kontrolleras av en människa, så att t.ex. en hund hetsas på en ovän, är situationen gärna en annan och villkoren för nödvärnsrelevant angrepp är då ofta uppfyllda.

Huruvida angreppet måste vara uppsåtligt eller oaktsamt är inte helt klart. I rättslitteraturen anses ibland att det krävs att angriparen handlar med antingen uppsåt eller oaktsamhet.¹⁵⁴ Detta innebär följaktligen att om angriparen saknar uppsåt eller oaktsamhet kan SL 4:4 inte tillämpas, men däremot möjligen nödtillstånd enligt SL

¹⁵⁰ Se närmare i Boucht/Frände 2007, s. 81–91.

¹⁵¹ Se t.ex. HD 2016:97.

¹⁵² RP 44/2002 rd, s. 122.

¹⁵³ Samtidigt framhålls i förarbetena att medborgarna med detta inte har getts någon allmän rätt att förhindra brott. Se RP 44/2002 rd, s. 121.

¹⁵⁴ Se Frände 2012 s. 151, Tapani/Tolvanen 2013, s. 313. I äldre litteratur nämns inte särskilt något krav på skuld beträffande angreppet. Se Honkasalo 1967, s. 35.

4:5. I praktiken skulle detta innebära att den som försvarar sig tar en risk om det senare visar sig att gärningsmannen saknade uppsåt eller oaktsamhet.

Förarbetena till strafflagsreformen 2004 är emellertid mer kryptiska och anger att försvararens uppfattning om situationen är avgörande: ”om hotet var reellt (angriparen handlade av misstag, men försvararen insåg situationens allvar korrekt) föreligger ett angrepp, även om det inte var avsett.”¹⁵⁵ Detta synes istället peka på en närmast objektiv bedömning av pliktvidrigheten, dvs. att något krav på subjektiv skuld inte skulle uppställas. En sådan mer objektiv tillnärmning kan också anses följa systematiskt av det klassiska finska brottsbegrepp som behandlar uppsåt och oaktsamhet som ett skuldrelevant element.¹⁵⁶ Det synes därmed vara något oklart om man kan uppställa ett entydigt krav på uppsåt och oaktsamhet för angriparen i finsk rätt.

Generellt kan man säga att i nödvärnsbegreppets kärna ligger att försvara sig mot avsiktliga angrepp. Detta kan rimligen utsträckas till uppsåtliga angrepp generellt. Om man också kan anse att oaktsamma handlingar utgör angrepp i nödvärnsmening framstår däremot mer oklart (och kanske tveksamt). Man bör här i vilket fall nog skilja mellan medvetet och omedvetet oaktsamma handlingar. Det kunde hävdas att det vore svårförenligt med begreppet ”orättmätigt angrepp” att också omfatta oaktsamma handlingar, åtminstone omedvetet oaktsamma. Försvar mot sådana handlingar kunde då istället ske med stöd av SL 4:5 om nödtillstånd. Å andra sidan skulle ett angreppsbegrepp som endast omfattade uppsåtliga handlingar utesluta nödvärn t.ex. i en situation där angriparen handlade i putativt nödvärn utifrån en oaktsam villfarelse. I en sådan situation vore angreppet oaktsamt. Och eftersom putativa situationer bedöms inom ramen för den personliga skulden, och inte som en rättsstridighetsfråga, så får nödvärn användas i dessa situationer. Möjligen är det mest ändamålsenliga att bedöma angreppet utifrån de objektiva villkoren för brottsbeskrivningsenlighet och rättsstridighet och inte alls blanda in de subjektiva elementen.

Ett angrepp bör också förutsätta s.k. handlingsegenskap, dvs. att fråga är om en kontrollerad mänsklig handling.¹⁵⁷ Detta innebär att angrepp p.g.a. epileptiska anfall, sömngång eller motsvarande inte har de egenskaper som krävs för att ge upphov till nödvärnsrätt. Också mot sådana angrepp aktualiseras istället nöd (SL 4:5). Däremot får enligt finsk rätt nödvärn användas också både mot barn och mot personer med allvarlig psykisk störning, eftersom de kan begå rättsstridiga handlingar även om de inte kan föröva brott. Eventuella sociala begränsningar får hanteras inom ramen för försvarlighetsbedömningen.

Generellt gäller också ett visst allvarlighetskrav beträffande angreppet för att det skall berättiga till nödvärn. Detta kan kanske redan sägas språkligt av att

155 RP 44/2002 rd, s. 122.

156 Se t.ex. Koskinen 2002. Till den del som ett annat brottsbegrepp används där uppsåts och oaktsamhetsbedömningen bedöms under den s.k. brottsbeskrivningsenligheten, så kan ett krav på uppsåt och oaktsamhet däremot följa av denna systematik. Se t.ex. Frände 2012 och Tapani/Tolvanen 2013.

157 Tapani/Tolvanen 2013, s. 314.

nödvärn innebär att man försvarar sig mot ett ”angrepp”. De allra lindrigaste kränkningarna utesluts redan därmed språkligt från kategorin nödvärn.¹⁵⁸

Också angrepp mot tredje person omfattas av nödvärnsbestämmelsen. Detta innebär att det inte bara är tillåtet att avvärja angrepp mot sig själv med stöd av SL 4:4, men också angrepp som är riktade mot någon annan person. Den personkrets mot vilken angrepp kan avvärjas är inte närmare avgränsad.

Angreppet kan sägas vara påbörjat när den brottsliga gärningen företas. När någon faller en person till marken genom en fysisk tackling kan angreppet därmed sägas vara påbörjat när den fysiska kontakten inletts. Vid s.k. perdurerande eller pågående brott, t.ex. olaga frihetsberövande (SL 25:1), påbörjas angreppet när det brottsliga tillståndet uppstår och fortgår ända till dess att det brottsliga tillståndet upphör. Nödvärnsrätt föreligger således under hela denna tid.

Det är däremot svårare att avgöra när angreppet skall anses vara ”överhängande”. Detta krav är en tidsmässig begränsning av nödvärnsrätten. Språkligt antyder termen ”överhängande” att angreppet ännu inte har inletts, men att omständigheterna är sådana att ett kommande angrepp framstår som (högst) sannolikt och nära förestående. Som utgångspunkt bör ”överhängande” alltså anses förutsätta dels hög sannolikhet för att ett obehörigt angrepp inleds, dels att det sannolika angreppet ligger nära i tiden. Utgångspunkten är alltså att angreppet är överhängande när en omedelbar fara hotar ett rättsligt skyddat intresse och omständigheterna ger vid handen att hotet alldeles strax skall sättas i verket.¹⁵⁹ Till exempel när ett straffbart försök enligt SL 5:1 föreligger får man därför nog anse att handlingen alltid är överhängande.

Men angreppet bör kunna vara överhängande också före det, eftersom det inte nödvändigtvis är kriminalpolitiskt förnuftigt att behöva vänta till dess att försöks-tröskeln överträtts, eftersom man i det skedet kan behöva använda strängare maktmedel än vad som behövts i ett tidigare skede. En möjlighet vore att säga att gränsen för ett överhängande angrepp har passerats när gärningsmannen befinner sig i ett stadium från vilket han utan egentligt mellansteg kan övergå till att utföra den riktiga (egentliga) angreppsgärningen.¹⁶⁰ En gärningsman som står med en pistol vid sin sida har följaktligen ännu inte överträtt nödvärnströskeln; men när han höjer vapnet mot en annan har tröskeln överträtts. Det är då tillräckligt för honom att pressa avtryckaren för att inleda det egentliga angreppet. Det bör som regel förutsättas mer än enbart verbala hot för att ett angrepp skall vara överhängande.

4.2.2 *Särskilt om nödvärn mot myndighetsåtgärder*

En fråga av inte obetydligt intresse här är om nödvärnsrätt föreligger mot tjänsteåtgärd som utförs av myndighetsperson, t.ex. en polisman. Särskild reglering saknas. Å ena sidan är ett polisärt ingripande som överskrider den laga befogenheten som utgångspunkt en straffrättsligt rättsstridig gärning (jfr dock SL 4:6,2 om excess i laga befogenhet). Man kan fråga sig varför sådana ”angrepp” skulle bedömas principiellt

¹⁵⁸ RP 44/2002 rd, s. 121.

¹⁵⁹ RP 44/2002 rd, s. 122.

¹⁶⁰ Se härom Boucht 2011a, s. 306.

annorlunda? Å andra sidan kan i ljuset av statens maktmonopol och den polisiära myndighetsauktoriteten, men även i förhållande till effektiv tjänsteutövning, ifrågasättas huruvida enskilda bör anses ha nödvärnsrätt i förhållande till myndighetspersoner, även om fråga är om olagliga åtgärder. En oinskränkt nödvärnsrätt skulle i förhållande till myndighetsåtgärder sannolikt även kunna ha sådana negativa praktiska implikationer för utförandet av polisens uppgifter.

När frågeställningen analyseras bör man skilja mellan nödvärn mot dels lagliga, dels olagliga tjänsteåtgärder. Vad först gäller lagliga tjänsteåtgärder får läget anses klart. Laga befogenhet utgör en straffrättslig rättfärdigande grund; en sådan gärning är därmed inte ett brott och förutsättningarna för nödvärnsrätt är därför inte uppfyllda. Nödvärnsrätt föreligger sålunda inte (även om putativt nödvärn förvisso kan föreligga).

När det handlar om olagliga tjänsteåtgärder är nödvärnsrätten begränsad. Eftersom nödvärn får brukas mot obehöriga angrepp får det i princip även användas mot olagliga myndighetsåtgärder av tjänstemän eller annan som utövar offentlig makt. För att denna nödvärnsrätt skall vara tillåten förutsätts dock att myndighetsåtgärden klart faller utanför tjänstemannens kompetens eller att väsentliga formföreskrifter i sammanhanget har underlåtit (se t.ex. HD 2000:90).¹⁶¹ Som exempel torde nödvärn kunna komma att användas mot en polisman som helt utan grund försöker genomföra husrannsakan hemma hos en person. Om tjänsteåtgärden är formellt riktig, eller endast obetydligt faller utanför kompetensen, anses nödvärn inte få användas bara på den grunden att handlingen är materiellt rättsstridig.¹⁶² Nödvärn kommer alltså inte komma mot tjänsteåtgärder som först efter noggrann efterhandsprövning visar sig vara onödiga eller resultatet av alltför nitisk ämbetsutövning.

HD 2000:90. En polisman hade genom kateterisering via urinröret låtit ta ett urinprov av A som var misstänkt för narkotikabrott. A hade genom att sparka motsatt sig åtgärden. Polismannen hade inte utan förordnande av en anhållningsberättigad tjänsteman haft rätt att besluta om denna. Åtgärden var dock inte en tjänsteåtgärd som så klart föll utanför polismannens befogenheter att A på grund av detta hade haft rätt att motsätta sig denna. A dömdes för hindrande av tjänsteman.

I förarbetena förklaras denna begränsning så här:

”Begränsningarna är motiverade för att säkerställa myndighetsauktoritet och effektiv tjänsteutövning, men också därför att enskilda människors motstånd mot myndigheter mera sällan utfaller väl. Myndigheterna drar sig i allmänhet inte ur sina tjänsteåligganden, utan reagerar normalt bara med att ta till strängare maktmedel, vilket slutligen kan leda till t.o.m. mycket stora skador. Skadorna kan undvikas förutom genom att begränsa nödvärnsrätten, också genom att föreskriva gränser för myndigheternas maktmedelsanvändning.”¹⁶³

161 Se också t.ex. Östra Finlands HovR 17/120608, 19.5.2017.

162 RP 44/2002 rd, s. 123.

163 RP 44/2002 rd, s. 123.

I ett polisrättsligt sammanhang kan framhållas rätten enligt PolisL 1:7 för den som blir utsatt för ett polisiärt ingripande om orsaken till ingripandet, så snart detta är möjligt utan att åtgärderna äventyras och annat inte föreskrivs i lag. För att undvika missförstånd kan det följaktligen vara en god utgångspunkt att polismannen informerar om åtgärden också innan personen som utsätts för åtgärden begär om det.

Den förhöjda nödvärnströskeln gäller endast personer som faller under tjänstemannadefinitionen enligt SL 40:11. Enligt denna definition är bland annat den tjänsteman som står i tjänsteförhållande eller därmed jämförbart anställningsförhållande till staten, till en kommun eller till en samkommun. Följaktligen kan inte t.ex. vakter från privata vaktbolag eller andra ordningsvakter eller i SL 17:6 avsedda yrkesgrupper göra gällande en förhöjd nödvärnströskel.

4.2.3 Nödvärnshandlingens tillåtlighet

Enligt SL 4:4 får en nödvändig nödvärnshandling inte uppenbart överskrida det som utifrån en helhetsbedömning anses försvarligt. Vid försvarlighetsbedömningen beaktas angreppets art och styrka, försvararens och angriparens person samt övriga omständigheter. Försvarshandlingens nödvändighet och försvarlighet bedöms utifrån en objektiv norm, dvs. det är inte gärningsmannens subjektiva måttstock om vad som utgör en nödvändig och försvarlig försvarshandling som läggs till grund.¹⁶⁴ Bägge kriterierna måste uppfyllas, men generellt gäller en relativt generös marginal till förmån för den som försvarar sig.

Det förutsätts därmed för det första att försvarshandlingen är nödvändig för att avvärja ett angrepp. Till nödvändighetskriteriet hör generellt ett krav på minsta möjliga våld. Detta innebär att om angreppet hade kunnat avvärjas med lindrigare medel, så är ett kraftigare medel inte nödvändigt. För att hålla sig inom ramen för det nödvändiga bör alltså försvararen använda minsta möjliga effektiva våld som rimligen kunde förväntas i den givna situationen. Relevanta bedömningsomständigheter kan t.ex. vara huruvida angreppet skedde med kroppskrafter eller medelst tillhygge av något slag (och, i sådant fall, med hurudant tillhygge: eggvapen, skjutvapen eller annat tillhygge som t.ex. ett vedträ). Ett kraftigare angrepp berättigar t.ex. normalt till kraftigare försvarsåtgärder. Även omständigheter som hänför sig till angriparens person, t.ex. dennes kroppskrafter och fysiska konstitution bör kunna tillmätas betydelse vid nödvändighetsbedömningen. Kraftigare våld än annars kan också vara befogat om angriparen är särskilt uppgjagad. Vid bedömningen av försvarshandlingen blir försvararens handlingsalternativ av betydelse.

Nödvändighetskriteriet har också en temporär dimension. Med detta avses att försvaret inte får inledas tidigare än det behövs och får inte heller få fortsätta efter det att situationen är över och angreppet är avvärjt eller redan avslutat. I dessa situationer är försvaret inte längre till någon nytta och kan då heller inte anses vara nödvändigt. När angreppet är avslutat upphör nödvärnsrätten. Detta är fallet t.ex. när

¹⁶⁴ Detta är en rättslig bedömning och misstag om nödvärnsrättens omfattning bedöms därför som förbudsvillfarelse enligt SL 4:2. Om gärningsmannen däremot har misstagit sig om de fakta som ger grund till nödvärnssituationen, kan hans uppfattning och inte den objektiva riktiga komma att läggas till grund för bedömningen förutsatt att han hade fog för den. Se närmare nedan i avsnitt 4.

angriparen drar sig tillbaka eller när han genom nödvärnsgärningen har försatts ur stånd att fortsätta angreppet, dvs. när angreppet är avvärt.

Det kan i vissa situationer vara oklart om angreppet är över eller kommer att fortsätta. Om A slår B en gång med knytnäve i ansiktet, så innebär en strikt tolkning av nödvändighetskravets temporära dimension att nödvärn inte längre får användas, eftersom angreppet redan är avslutat. Nödvärnsrätten varar emellertid så länge som angreppet fortsätter eller det av angriparens beteende kan slutas till att en ny rättskränkning är överhängande.¹⁶⁵

Om angreppet däremot med övervägande sannolikhet är förbi, så bör nödvärnsrätt förnekas. Gränsfall kan uppstå. Man kan t.ex. tänka sig att A har slagit B i huvudet med ett bobollsträ, så att B är närmast medvetslös. När A efter detta sitter på en stol och betraktar B som skadad ligger på golvet, så plockar B, innan han blir medvetslös, upp en pistol från fickan och skjuter A som avlider. Har A handlat i nödvärn, dvs. kan man anse att det fortsatt föreligger ett orättmätigt angrepp från A? I detta tillfälle får man nog anse att angreppet är över (A sitter på en stol och verkar inte längre vara benägen att fortsätta angreppet) och att nödvärnsrätt inte längre föreligger. Samtidigt kan enligt finsk rätt reglerna om excess bli tillämpliga i en sådan situation, se avsnitt 6.2.

En nödvändig försvarhandling får inte heller uppenbart överskrida det som utifrån en helhetsbedömning skall anses som försvarligt. Det handlar här om en helhetsbedömning av alla relevanta omständigheter, dvs. det måste finnas en rimlig proportion mellan angreppet och det skyddade rättsgoda. Uppenbarhetskriteriet innebär samtidigt att man bör räkna med en relativt bred marginal till förmån för den angripne vid bedömningen av huruvida han hållit sig inom gränserna för nödvärnsrätten.

Av central betydelse är naturligtvis hur betydelsefullt det skyddade intresset är: riktar sig angreppet mot den kroppsliga integriteten eller mot egendom? För att avvärja ett angrepp mot den kroppsliga integriteten (liv värderas då högst) kan det generellt vara tillåtet att använda strängare maktmedel än angriparen och förorsaka angriparen allvarligare skador än vad angreppet i sig kunde förmodas leda till.¹⁶⁶ För att avvärja obehöriga angrepp mot egendom får man på motsvarande sätt orsaka angriparen egendomsskador, som eventuellt t.o.m. klart överstiger värdet av det intresse som räddades genom försvaret. Nödvärnsrätten tillåter också att enbart förmögenhetsintressen försvaras även om detta förutsätter att angriparens kroppsliga integritet inkräktas på eller att hans eller hennes hälsa skadas. Samtidigt berättigar angrepp på egendom generellt till mindre kraftiga maktmedel än angrepp på person. Att liv offras för att ett förmögenhetsintresse skall kunna räddas kan däremot knappast under några som helst omständigheter anses försvarligt. Däremot kan det vara möjligt att en sådan handling kan blir att bedöma som excess i nödvärn, men detta måste dock avgöras särskilt.

Både försvararens och angriparens person bör beaktas i försvarlighetsbedömningen. Hänsyn bör för det första tas till den angripnes egenskaper, t.ex. hans kroppskrafter eller förmåga och förutsättningar att hantera kritiska situationer. Det behöver

¹⁶⁵ RP 44/2002 rd, s. 122. Se också HD 2013:60.

¹⁶⁶ RP 44/2002 rd, s. 121. Se också HD 2013:60.

t.ex. inte vara uppenbart oförsvarligt för en fysiskt svag person att försvara sig med ett tillhug i en situation där en person med normal fysisk disposition skulle ha överskridit vad som är försvarligt. På personer som äger särskilda förutsättningar, t.ex. genom utbildning, att hantera kritiska situationer ställs däremot generellt högre krav än på personer som saknar sådana förutsättningar. Av t.ex. en i orientalisk kampsport högt utbildad person kan sålunda förväntas ett annat förhållningssätt till ett angrepp än en som helt saknar särskilda förutsättningar att försvara sig mot ett likartat angrepp.

Också angriparens egenskaper bör beaktas. Även om den angripne i regel har rätt att stanna kvar och försvara sig (dvs. han har ingen generell plikt att fly, även om det i vissa fall kan vara oförsvarligt att göra det), kan det förekomma fall där han uppträder uppenbart oförsvarligt genom att inte visa återhållsamhet. Exempel på detta kan vara angrepp från minderåriga eller psykiskt avvikande personer, eller personer med hög ålder eller svag fysisk konstitution. Om t.ex. angriparen är ett barn eller en person som saknar förståndets fulla bruk är det alltså inte nödvändigtvis alltid försvarligt att strängt vidhålla sin nödvärnsrätt. Av en person som avvärjer ett angrepp från en sådan person kan de facto förväntas större återhållsamhet än av den som befinner sig i en situation där kränkningen föranleds av en vuxen som är fullt på det klara med vad han gör. Viss smidighet kan därmed ofta förväntas i situationer där kränkningen bör ses mot bakgrunden av angriparens bristande uppfattningsförmåga, sjukdom eller någon motsvarande omständighet.¹⁶⁷ Smidighet kan också vara att förvänta i förhållande till andra personer med försvagad angreppsdisposition; t.ex. berusade personer kan på grund av berusningen vara märkbart mindre farliga, men å andra sidan kan sådana personer även vara märkbart mer aggressiva och obero- räknliga.

Vid bedömningen av försvarets godtagbarhet kan man också behöva fästa vikt vid förhållanden som kan göra angreppet förståeligt, t.ex. att gärningsmannen är kraftigt uppgjagad, även om dessa omständigheter saknar relevans vid bedömningen av försvarets nödvändighet.

Praxis har generellt varit restriktiv vad gäller bruk av redskap och vapen vid nödvärnsgärningen. För att sådana redskap skall kunna godtas måste därför angreppet vara av allvarlig art. I HD 2013:60 godtog Högsta domstolen också knivstick för att avvärja ett kraftigt strypgrepp på en tredje person som gjorde att dennes andning förhindrades. Däremot ansågs i HD 2016:97 att ett knivhugg som med övervägande sannolikhet skulle leda till döden inte kunde användas för att förhindra en våldtäkt när angriparen var obehärdad och det våld föregått nödvärnshandlingen varit begränsat. Generellt gäller att potentiellt dödligt maktbruk som t.ex. skjutvapenbruk är tillåtet närmast i situationer när angreppet innebär en fara för den angripnes liv eller för allvarlig skada på hans hälsa. I HD 1997:182 godkände HD att en annan person dödades i nödvärn och förkastade åtalet för dråp begånget i excess i nödvärn. Men att ta liv i nödvärn kan endast godtas i undantagsfall. Också att använda potentiellt dödliga redskap, såsom skjutvapen, kan i regel godas endast i undantagsfall i särskilt akuta lägen.

167 RP 44/2002 rd, s. 121.

Händelseförloppet i HD 1997:182 var i korthet följande. När A anlände till M:s lägenhet, så avlägsnade sig T och senare också B från lägenheten för att undvika, men de kom senare tillbaka för att försöka lugna ner situationen när den eskalerat. A befann sig i ett förvirrat sinnestillstånd och hade inledningsvis viftat med filékniv mot M, T och B. A har senare tagit fram ett hagelgevär som han tillsammans med en patronlåda haft framför sig och hotat de övriga närvarande till livet. Han avlossade fyra skott, som träffade bl.a. i ryggstödet på den stol som T satt på. A:s sinnestillstånd var sådant att det inte gick att ta vapnet ifrån honom. Det gick inte heller att få honom att lugna sig genom att prata med honom. M hade emellertid tidigare lyckats lugna ner A genom att plocka fram ett laddat miniatyrgevär som han visste att A hade i ett av rummen. När A såg att M hämtat miniatyrgeväret lyfte han sitt hagelgevär mot M:s överkropp och för att hindra att bli skjuten så sköt M mot A. A träffade av ett skott och avled. HD gjorde bedömningen att det inte fanns andra möjligheter för M att avvärja sig mot det överhängande angreppet och godtog nödvärn.¹⁶⁸

4.2.4 Viljeriktning med och kunskapskrav om nödvärnshandlingen

Enligt ordalydelsen i SL 4:4,1 krävs att försvarshandlingen behövs ”för att” avvärja angreppet. Detta innebär ett krav på viljeriktning vid försvarshandlingen, så att bara försvarshandlingar som begås med försvarssyfte kan bli att bedöma under SL 4:4.¹⁶⁹ Om A slår till B, vilket efteråt visade sig innebära att han samtidigt avvärjde B:s angrepp mot C, som han dock vid tillfället var omedveten om, så kan A inte senare åberopa nödvärn.¹⁷⁰ Inte heller att t.ex. ta tillfället i akt och av hämndvilja misshandla en person när ett nödvärnstillfälle råkar uppstå är sålunda godtagbart. Däremot bör nog också sidoställda syften kunna godtas, förutsatt att ett av dem är att också försvara sig. Försvararen har t.ex. inte något emot att också slå till angriparen också av andra grunder än angreppet (de kan vara personliga fiender) när han försvarar sig.

Detta innebär samtidigt att försvararen måste inse att det är fråga om en nödvärnssituation. Det gäller alltså ett kunskapskrav för försvararen när han handlar att fråga är om en nödvärnssituation. En rimlig kunskapsbetingelse i förhållande till angreppets existens synes vara att ställa samma krav som för omständighetsuppsättet, dvs. försvararen skall hålla det för övervägande sannolikt att ett angrepp är för handen.¹⁷¹

Som en följd av detta förutsätts också att försvaret riktar sig mot angriparen. I detta avseende skiljer sig nödvärn från t.ex. nödtillstånd, som berättigar till kränkningar också av utomståendes intressen. Om en nödvärnshandling förorsakar skada på både gärningsmannens och utomståendes intressen, så bedöms de förstnämnda

168 Fallet avviker såtillvida från HD 1993:54 där det bedömdes finnas andra möjligheter att avvärja angreppet än att knivhugga A till döds.

169 RP 44/20020 rd, s. 123.

170 Jämför detta med svensk rätt där nödvärn enligt BrB 24:1 utgör en objektiv tillåtande grund som därför också kan åberopas i en sådan situation. Se Boucht 2011, s. 320–323.

171 Boucht/Frände 2007, s. 91.

enligt SL 4:4 och de senare enligt SL 4:5. I förarbetena framhålls dock att som ett undantag till detta, i enlighet med vedertagen uppfattning, får nödvärn även riktas mot angreppsredskap som tillhör tredje man.¹⁷²

4.3 Särskilt om polismäns nödvärnsrätt

4.3.1 Inledning

Även om stöd för polismäns nödvärnsrätt hittills har saknats i finsk rätt, så har det inte rått någon ingen tvekan om att polismän, vid sidan av sina offentlighetsrättsliga befogenheter, har haft rätt att åberopa nödvärn enligt SL 4:4 (och nödtillstånd enligt SL 4:5). Stöd för denna s.k. lära om polismäns nödvärnsrätt har funnits både i förarbeten och i praxis. Även i den rättsliga doktrinen, såväl den straff- som offentlighetsrättsliga, har vedertaget framhållits att polismän, liksom övriga medborgare, äger rätt att åberopa nödvärn och nöd.

Högsta domstolen bekräftade explicit läran i HD 1993:50 (det s.k. St. Michels-fallet), som inträffade under den gamla PolisL:s (84/1966) tid. Fallet gällde ett gisslandrama där kaparen T genom att hota spränga en dynamitladdning som han hade i sin besittning tvingat personalen i ett bankkontor att överlämna pengar och en flyktbil åt honom. T avlägsnade sig härefter från banken med pengarna och sprängladdningen, samt tre personer som han tagit som gisslan. Polisen hade spärade senare vägen för bilen så att T inte hade möjlighet att fortsätta färden. T hotade spränga bilen om inte färden tilläts fortsätta, men polisen hävde trots detta inte spärren. Två av gisslan lyckades fly, men när tre polismän sedan öppnade eld mot T:s fordon omkom T och den tredje gisslan då T förverkligade sitt hot och sprängde bilen. Fältchefen A dömdes för dödsvållande och tjänstefel av oaktsamhet, medan polismännen B, C och D ansågs ha befunnit sig i nödvärn när de öppnade eld mot kaparen. HD konstaterar:

»B har handlat som underställd till A och har varit skyldig att lyda den anfallsorder som denne givit. Dessutom har B handlat i en nödvärnssituation för att avvärja det i det skedet omedelbart hotande orättmätiga angreppet från kaparen. Hans förfarande har därför inte varit straffbart.»

»När B har inlett sitt väpnade angrepp har C och D i nödvärnssituation förenat sig i skottlossningen, som i den situationen har varit nödvändig för att avvärja det då omedelbart hotande orättmätiga angreppet från kaparen. Varken C eller D har därför gjort sig skyldiga till straffbart förfarande.» (*Översättning från finskan: JB*)

¹⁷² RP 44/2002 rd, s. 123.

När den gamla PolisL (493/1995) trädde ikraft 1.10.1995, så angavs i den ursprungliga lydelsen av PolisL 27,4 § (som var den bestämmelse som reglerade polisens användning av maktmedel) explicit att om »nödvärn och nödtillstånd stadgas i strafflagen». I förarbetena till bestämmelsen konstaterades:

»Hänvisningen till strafflagen anger att den rätt att använda maktmedel som regleras i denna paragraf och nödvärn och nödtillstånd enligt strafflagen är separata rättsliga begrepp. En polisman och en person som biträder honom har förutom de särskilda befogenheter som följer av hans uppgift dessutom den rätt till nödvärn och handling i nödtillstånd som allmänt tillkommer alla medborgare. När polisens tjänsteuppdrag utförs kan det vara nödvändigt att använda polisbefogenheter eller förfara på ett sätt till vilket en polisman har rätt med stöd av polisbefogenheterna och en privatperson med stöd av stadgandena om nödvärn. Det är också möjligt att en polisman i ett tjänsteuppdrag råkar in i en situation där han med stöd av stadgandena om nödvärn får förfara på ett sätt som inte ens polisbefogenheterna skulle berättiga honom till.»

PolisL 27,4 § ändrades i samband med revideringen av straffrättens allmänna läror år 2004 och hänvisningen till SL avlägsnades från paragrafen. Någon ändring av rättsläget avsågs enligt förarbetena däremot inte.

»De tjänstemän och andra personer som är berättigade att använda maktmedel omfattas, precis som alla medborgare, av den allmänna rätten till nödvärn och till nödtillståndshandlingar. T.ex. polismän kan i tjänsteuppdrag hamna i situationer där det alls inte längre är frågan om att utföra något visst tjänsteuppdrag, utan om att försvara sig eller någon annan mot ett obehörigt angrepp. Då skall försvarshandlingen bedömas enligt nödvärnsrätten, må så vara att gränsen mellan vad som sker inom ramen för myndighetens tjänsteutövningsrätt och vad som sker inom ramen för envars rätt till självförsvar blir svårpreciserad.»

Högsta domstolen bekräftade att polismän har nödvärnsrätt vid utförande av tjänsteuppdrag i avgörandet HD 2004:75 (det s.k. Merikarvia-fallet). HD konkluderade att om en polisman under utförande av ett tjänsteuppdrag hamnar i en situation där han för att försvara sig själv eller annan från ett orättmätigt angrepp hamnar att tillgripa maktmedel, så grundar sig detta inte på myndighetsbefogenheter och det sker inte heller för att sköta tjänsteuppdrag. Polismannen ansågs då istället använda sig av maktmedel i försvarssyfte med stöd av den allmänna rätten till nödvärn.

Fallet gällde I, som på föräldrarnas begäran skulle föras till vård, eventuellt mot sin vilja. I ville inte åka och flydde från ambulansen beväpnad med en röjningskniv, varvid ambulanschauffören begärde handräckning av polisen. Polismännen A och B och en polishund hann upp I vid ett kalhygge. Distansen mellan dem var då ca 20 meter. Polismännen grupperade sig och uppmanade I att lägga ner röjningskniven, varvid han svängde sig om, lyfte röjningskniven och började röra sig mot A

och polishunden. B sköt då I två gånger i benet, varefter hunden fällde honom till marken. När det första skottet avlossades var I på ca 10 meters avstånd från B och vid det andra skottet hade han ytterligare hunnit ta något steg i samma riktning. I riktade ett bedövande slag med röjningskniven mot hunden och när han hävde sig upp sköt A ett tredje skott. I avled senare till följd av de skador han fått av det tredje skott som A hade skjutit.

B tillräknades misshandel begången i excess i nödvärn, men gavs domseftergift, och A tillräknades misshandel och dödsvållande begångna i excess i nödvärn och dömdes till 120 dagsböter à 26 euro, totalt 3 400 euro.

Av gällande PolisL 2:17,2 (872/2011) framgår numera explicit att en polisman vid tjänsteutövning har rätt till nödvärn enligt SL 4:4. Någon ändring av det tidigare rättsläget har inte avsetts.¹⁷³ I förarbetena påpekas att med tanke på »en heltäckande reglering av myndigheternas befogenheter kan det inte anses vara tillfredsställande att rätten till nödvärn konstateras endast i motiveringen till regeringens proposition».¹⁷⁴ PolisL 2:17,2 lyder enligt följande:

»En polisman har i tjänsteutövning dessutom rätt till nödvärn enligt vad som föreskrivs i 4 kap 4 § i strafflagen. I sådana fall av nödvärn handlar polismannen under tjänsteansvar. Vid bedömningen av om nödvärn kan försvaras ska de krav beaktas som kan ställas på polismannen med beaktande av dennes utbildning och erfarenhet.»

Läran om polismäns nödvärnsrätt är emellertid inte okontroversiell, och medför också en del dogmatiska problem. Dessa diskuteras nedan i avsnitt 4.4.

Utgångspunkten är att det är de allmänna reglerna om nödvärn som tillämpas på polismän som i tjänsteutövning handlar i nödvärn. Samtidigt är det så att vissa särskilda frågor då uppstår som gör det motiverat att behandla polismäns nödvärnsrätt i ett eget avsnitt. I det följande diskuteras först innebörden av att polismän står under tjänsteansvar då de handlar i nödvärn, dels hur försvarlighetsbedömningen utförs i dessa situationer.

4.3.2 *Nödvärn och tjänsteansvar*

Det framgår alltså explicit av PolisL 2:17,2 att när en polisman handlar i nödvärn så står han under tjänsteansvar. I äldre rätt ansågs däremot att en polisman handlar som privatperson i en nödvärnssituation. I HD 2004:75 slog Högsta domstolen fast att om en polisman under utförande av tjänsteuppdrag hamnar i en situation där han för att försvara sig själv eller annan från ett orättmätigt angrepp hamnar att tillgripa maktmedel, så handlar detta inte om utövande av myndighetsbefogenheter eller för att sköta tjänsteuppdrag utan fråga är om en nödvärnssituation. Om en polisman

¹⁷³ RP 224/2010 rd, s. 25.

¹⁷⁴ RP 224/2010 rd, s. 25.

i en sådan situation använde för kraftiga maktmedel kunde förfarandet inte heller tillräknas polismannen som tjänstefel. Om en polisman i tjänst däremot använde för kraftiga maktmedel i laga befogenhet så skulle vid sidan av bestämmelserna i SL:s 21 kap. om brott mot liv och hälsa också bestämmelserna i SL 40 kap. om tjänstebrott tillämpas på gärningen.

I förarbetena till polislagsreformen ställde man sig tvekan till detta och fann det svårt att motivera varför en polisman som i egenskap av tjänsteman utövar offentlig makt inte skulle handla under tjänsteansvar också i nödvärn.¹⁷⁵ Lagförslaget föranledde viss diskussion i Riksdagens förvaltningsutskott, som var tveksamt inställd till att polismän skulle agera under tjänsteansvar i en nödvärnssituation. Utskottet konstaterade:

”Det är ett dilemma ... att rätten för en polisman att tillgripa nödvärn särskiljs från den nödvärnsrätt andra myndigheter och medborgare har genom att koppla ihop den med handlande under tjänsteansvar. Lagändringen kan försämra rättssäkerheten för polismän och medföra tolkningssvårigheter. Den kan också leda till orimligheter för polismannens vidkommande när han eller hon på det sätt som avses i 4 kap. 4 § i strafflagen avvärjer ett mot en människa riktat obehörigt angrepp. Utskottet anser att denna lagändring särbehandlar myndigheter med samma myndighetsuppgifter (GränsbevakningsL, 578/2005). Utskottet förutsätter att regeringen noga ger akt på hur bestämmelserna om en polismans rätt till nödvärn fungerar och i förekommande fall vidtar åtgärder för att ändra lagstiftningen.”¹⁷⁶

Regeringens förslag godkändes till sist i Riksdagen och i dag gäller alltså direkt med stöd av PolisL 2:17,2 att polismän som agerar i nödvärn står under tjänsteansvar.

Reformen är motiverad. Den tidigare ordningen att en polisman som vid utförande av tjänsteuppdrag hamnar i en nödvärnssituation agerar i egenskap som privatperson, dvs. en sorts uppspjälkning i olika positioner i olika lägen av ett händelseförlopp, framstår både som verklighetsfrämmande och opraktisk.¹⁷⁷ Tjänsteansvaret sammanhänger med att en polisman på grund av sin utbildning, erfarenhet och utrustning normalt har bättre förutsättningar än vanliga medborgare att i en nödvärnssituation anpassa användningen av maktmedel till den aktuella situationen. Man kan därför med fog fråga varför en polisman, som många gånger befinner sig i en kritisk situation just p.g.a. sin egenskap av tjänsteman, skulle kunna hänga av sig uniformen när situationen är som mest kritisk och transformeras till privatperson för att som en sådan agera i nödvärn, men när läget stabiliserats ånyo iklä sig ämbetsskruden och återgå till myndighetsutövningen.

Från ett offentligrättsligt perspektiv är det svårt att se varför polismannens tjänstposition skulle upphöra bara för att han straffrättsligt handlar i nödvärn. Alla polisiära ingripanden i syfte att upprätthålla allmän ordning och säkerhet får nämligen anses vara av myndighetskaraktär oberoende av vilken norm de stödjer sig på. Strikt offentligrättsligt betraktat föreligger inte heller någon given skillnad mellan att

175 RP 224/2010 rd, s. 25.

176 FvUB 42/2010, detaljmotivering 17:2.

177 Se Boucht 2011a, s. 338 och Nuotio 2005. Se också RP 224/2010 rd, s. 25.

polismannen avvärjer ett brottsligt angrepp mot sig själv eller mot någon annan. Det är i bägge fallen fråga om upprätthållande av allmän ordning och säkerhet. Det är därför svårt att motivera varför en polisman som åberopar nödvärn i tjänsteutövning inte skulle anses agera som myndighetsperson. Nödvärnsregleringen får därför ses som huvudsakligen motiverad av behovet att i vissa situationer möjliggöra kraftigare maktmedel än de som PolisL 2:17 tillåter.

I och med att nödvärnet sammankopplas med tjänsteansvaret förbättras även rättsskyddet för eventuella skadelidande, eftersom regleringen förtydligar och betonar bl.a. statens skadeståndsansvar vid polisiära nödvärnssituationer.¹⁷⁸ Det bör samtidigt noteras att utgångspunkten fortfarande torde vara den vedertagna positionen att skadeståndsansvar i regel inte kommer ifråga om gärningen helt täcks av den tillåtande grunden, dvs. när en person avvärjer ett orättmätigt angrepp genom (tilllåtet) nödvärn.¹⁷⁹ Följaktligen torde det skadeståndsansvar som nämns i förarbetena närmast komma ifråga vid t.ex. excess. Bestämmelsen tydliggör också delvis förhållandet mellan PolisL 2:17 och SL 4:4 genom att relevansen av den offentlighetsrättsliga reglering som gäller för polismän i tjänst kan få relevans också i situationer när de straffrättsliga rättfärdigande grunderna är tillämpliga.

De praktiska konsekvenserna av tjänsteansvaret i nödvärnstillfällen behandlas närmare i avsnitt 6.2.

4.3.3 Försvarlighetsbedömningen för polismän enligt SL 4:4

En central fråga är vilka normer som bör beaktas i försvarlighetsbedömningen när polisen åberopar nödvärn. För det första kan man fråga sig om det kan ställas strängare krav på polismän i en nödvärnssituation än på andra medborgare. Tidigare framgick inte explicit av lagstiftningen huruvida det faktum att fråga är om polismän särskilt skulle beaktas vid försvarlighetsbedömningen enligt SL 4:4. Högsta domstolen bekräftade dock i *HD 2004:75* att denna omständighet skulle beaktas, så att strängare krav kunde komma att ställas på polismän. I nya PolisL 2:17,2 sista meningen framgår detta explicit: vid bedömningen av om nödvärn kan försvaras skall beaktas de krav som kan ställas på polismannen med hänsyn till dennes utbildning och erfarenhet. Följaktligen kan på en polisman komma att ställas högre krav än på en vanlig medborgare i samma situation. Detta gäller både försvarshandlingarna (vilken typ av försvar som tillgrips) och dimensioneringen av åtgärderna (styrkan och omfattningen av den valda försvarsmetoden).¹⁸⁰ Att detta numera framgår explicit av lagtexten är positivt.

Det är viktigt att påpeka att denna potentiellt striktare bedömning inte görs därför att fråga är om polismän, utan för att polismän, som en konsekvens av att de är just polismän genom utbildning och arbetserfarenhet innehar särskilda egenskaper och förutsättningar bl.a. för att hantera kritiska situationer, som är relevanta vid

178 RP 224/2010 rd, s. 87.

179 Se Routamo/Ståhlberg/Karhu 2006, s. 97–98.

180 RP 224/2010 rd, s. 87. I propositionen kopplas dessa striktare krav till tjänsteansvaret i nödvärnssituationer. Att högre krav kan ställas behöver dock inte nödvändigtvis bero på just tjänsteansvaret, utan kan också ses som en konsekvens av den relativa försvarlighetsbedömningen i SL 4:4.

utövandet av nödvärnsrätten. Utgångspunkten bör således vara att dessa särskilda egenskaper beaktas i försvarlighetsbedömningen. Att ställa högre krav på polismän utgör således inte mer än en konsekvens av den relativa försvarlighetsbedömningen i SL 4:4.¹⁸¹

Enligt PolisL 2:17,2 är det endast polismannens utbildning och erfarenhet som skall beaktas. Med utbildning torde avses både allmän polisutbildning, men också specialutbildning t.ex. i fysiskt självförsvar. Ju högre utbildning och ju mer erfarenhet en polisman har, desto bättre förutsättningar att hantera kritiska situationer får anses föreligga. Samtidigt kan förutsättningarna variera från polisman till polisman. Det föreligger som utgångspunkt en väsentlig skillnad mellan förutsättningarna hos en färsk polisaspirant på praktik eller en erfaren fältchef. Skulle emellertid utbildningsmoment saknas eller kunskapsnivån av någon anledning inte ligga högre än hos en privatperson generellt, så kan striktare krav inte heller gärna motiveras. Samtidigt kan man kanske säga att det föreligger en presumtion om att polismän har fått en sådan utbildning som ger dem särskilda förutsättningar att hantera kritiska lägen. Fråga kan emellertid inte vara om att generellt ställa högre krav på polismän, utan prövningen bör göras i det enskilda fallet.

Vilka normer bör då beaktas i försvarlighetsbedömningen? Bör t.ex. de normer som gäller enligt PolisL 2:17,1 också i någon mån beaktas vid bedömningen enligt SL 4:4? Enligt förarbetena innebär den hänvisning till SL 4:4 som finns i PolisL 2:17,2 att också den sista meningen i SL 4:4,1 (som anger att vid bedömningen skall beaktas »angreppets art och styrka, försvararens och angriparens person samt övriga omständigheter»), liksom bestämmelsen om excess i SL 4:4,2, skall tillämpas i polisiära nödvärnssituationer.¹⁸² Detta innebär alltså att försvarlighetsbedömningen skall utgå från de normer som gäller enligt SL 4:4.

Bör då också omständigheter som kan vara relevanta för maktmedelsanvändning enligt PolisL 2:17,1 beaktas i nödvärnsbedömningen? Av förarbetena framgår att den sista meningen i PolisL 2:17,1 inte skall tillämpas i nödvärnssituationer.¹⁸³ Detta innebär att formuleringen om att grunderna för bedömningen av maktmedelsanvändningens försvarlighet (dvs. hur viktigt och brådskande uppdraget är, motståndets farlighet, vilka resurser som står till förfogande samt övriga omständigheter som är relevanta för en helhetsbedömning av situationen) inte skall beaktas. Inte heller bestämmelserna i SL 4:6,3 om befrielse från straffansvar i sådana fall där de gränser som föreskrivs i SL 4:6,2 har överskridits vid användningen av maktmedel skall tillämpas. Följaktligen har alltså de stramare normer som gäller för försvarlighetsbedömningen enligt PolisL 2:17,1 satts ur spel när försvarlighetsbedömningen sker enligt SL 4:4.

Samtidigt kan man fråga sig om detta verkligen bör innebära att alla föreskrifter i PolisL som gäller maktanvändning under tjänsteutövningen bör anses falla utanför försvarlighetsbedömningen i SL 4:4. Även om de omständigheter som nämns i Po-

181 Detta innebär att man av samma grunder också kan komma ställa särskilda krav på polismän som agerar i nödvärn som privatpersoner utanför tjänsteutövningen, i linje med de krav som ställs på andra personer som äger särskilda förutsättningar att hantera kritiska situationer.

182 RP 224/2010 rd, s. 87.

183 RP 224/2010 rd, s. 87.

lisL 2:17,1 enligt förarbetena inte får beaktas, så synes vissa generella bestämmelser i PolisL likaväl kunna bli tillämpliga (såsom ”övriga omständigheter”) som en följd av att polismännen handlar under tjänsteansvar. Det skulle *de facto* framstå som märkligt att helt utesluta sådana polisrättsliga omständigheter från bedömningen. Av förarbetena framgår, för det första, att kravet enligt PolisL 2:17 om att fortgående bedöma maktmedelsanvändningens sannolika effekter och följder också gäller i samband med åtgärder i nödvärn.¹⁸⁴ I anslutning till detta synes också principen om minsta olägenhet i PolisL 1:4 kunna få relevans. Detta skulle alltså innebära att en polisman vid användning av nödvärn dels fortgående bör beakta följderna och effekterna av försvarshandlingen, dels då genomföra försvarshandlingen på ett sätt som innebär minst möjliga olägenhet och skada, t.ex. vid val av redskap och hur redskapen används. Även om SL 4:4 vore tillämplig skulle alltså PolisL:s principer tillmätas relevans vid bedömningen av hur, dvs. på vilket sätt, maktmedlet används i nödvärnssituationen. Detta kan gälla t.ex. var skjutvapnet riktas eller vart man slår med batongen. Men också vilka resurser som står till förfogande bör rimligen vara av relevans i nödvändighetsbedömningen när det en polisman utövar nödvärn, också om förarbetena menar det inte skall beaktas.

4.4 Nödtillstånd enligt SL 4:5

4.4.1 De allmänna reglerna om nödtillstånd

Hittills har fokus vad gäller SL 4 kap. som rättsgrund för polisens maktmedelsanvändning legat på nödvärnsbestämmelsen. Men det kan också förekomma att maktmedel kan behöva användas med stöd av den allmänna bestämmelsen om nödtillstånd i SL 4:5. Denna grund är inte lika praktiskt viktig som nödvärnsbestämmelsen och kommer därför bara att beröras kort här.¹⁸⁵

Enligt SL 4:5 är en handling som är nödvändig för att avvärja en omedelbar och trängande fara som hotar ett rättsligt skyddat intresse, och som är av annat slag än ett orättmätigt angrepp, tillåten som en nödtillståndshandling om handlingen utifrån en helhetsbedömning är försvarlig med beaktande av det räddade intressets samt den orsakade skadans och olägenhetens art och storlek, farans ursprung samt övriga omständigheter. Ett typexempel på en nödsituation är att en person bryter sig in i en öde sommarstuga för att söka skydd mot stormen sedan han kapsejsat med sin kajak en höstkväll. Nödtillståndet gör att han inte har gjort sig skyldig till skadegörelse (SL 35:1) och eventuellt stöld (SL 28:1).¹⁸⁶ Nödtillstånd kan vara berättigat också om man själv försatt sig i farliga tillståndet, men farans ursprung kan komma att påverka försvarlighetsbedömningen.¹⁸⁷

184 RP 224/2010 rd, s. 86.

185 För en mer omfattande framställning hänvisas t.ex. till Boucht/Frände 2007, s. 107–112.

186 En annan sak är att skadeståndsansvar kan uppstå. Se Routamo/Ståhlberg/Karhu 2006, s. 97–98.

187 RP 44/2002 rd, s. 129.

Nöd innebär alltså ett tillstånd där ett visst relevant intresse hotas av en fara som endast kan avvärjas genom ett ingrepp i ett annat motstående intresse. Nödtillståndshandlingen föregås däremot inte av ett orättmätigt angrepp (det är då fråga om nödvärn), utan angreppet kan härröra varifrån som helst. Sådillvida kan man också säga att nödbestämmelsen är subsidiär till nödvärnsbestämmelsen. Det framgår de facto direkt av SL 4:5 att faran skall vara ”av annat slag än vad som avses i 4 §”. SL 4:5 kompletterar alltså SL 4:4, som inte är tillämplig för att avvärja faror som inte härrör från någons brottsliga gärning, dvs. faror som t.ex. uppstått p.g.a. naturkatastrofer eller som härrör från djur. SL 4:4 tillämpas inte heller om en försvarshandling som görs för att avvärja ett orättmätigt angrepp riktas mot en utomståendes intressesfär.

Nödhandlingar får vidtas i syfte att avvärja en fara som hotar ett rättsligt skyddat intresse, både individuella och kollektiva. Hit hör också djurs rätt att inte utsättas för grym behandling eller onödigt lidande (SL 17:14). Alla intressen är dock inte skyddade och det krävs som utgångspunkt att intresset värnas av rättsordningen. Att t.ex. köra för fort för att förhindra att man kommer för sent till ett möte kan därför inte godtas (se HD 1993:22).

Faran måste vara omedelbar och trängande för att berättiga till en nödtillståndshandling. Att faran skall vara omedelbar ställer vissa krav på den tidsmässiga dimensionen. Det förutsätts att faran är omedelbart överhängande, dvs. mycket nära förestående. Att den skall vara trängande hänsyftar för det första till att det föreligger relativt hög sannolikhet för att faran realiseras. Att faran måste vara trängande innebär också ett påtaglighets- eller allvarlighetskrav. Det är inte skäl att tala om nödtillstånd vid alldeles små faror, utan det krävs att det dramatiska element som hör till situationen överstiger en viss tröskel.¹⁸⁸

Vad gäller gränsen för nödhandlingens tillåtlighet krävs för det första att nödhandlingen är nödvändig. Med detta avses, såsom vid nödvärnsbedömningen, att en kontrafaktisk bedömning bör göras: hade faran kunnat undvikas utan nödtillståndshandlingen? Det krävs i princip att det inte finns skall finnas någon annan räddning ur situationen, dvs. att nödhandlingen är det yttersta medlet.¹⁸⁹

För att en nödtillståndshandling skall kunna godtas måste den nödvändiga handlingen utifrån en helhetsbedömning också vara försvarlig med beaktande av det räddade intressets samt den orsakade skadans och olägenhetens art och storlek, farans ursprung samt övriga omständigheter. Fråga är sålunda om en helhetsbedömning av samtliga relevanta omständigheter. Ju allvarligare faran är (t.ex. liv eller egendom) och ju mer överhängande den är desto kraftigare våld kan komma att tillåtas.¹⁹⁰

Också på denna punkt skiljer sig emellertid nödtillståndet från nödvärn, som tillåter en klart generösare bedömning till fördel för försvararen (försvarshandlingen får inte vara ”uppenbart oförsvarlig”). För att nödhandlingen skall vara tillåten måste det värde som offras vara klart mindre än det som räddas.¹⁹¹ Detta innebär t.ex. att det aldrig är tillåtet att offra liv för att rädda liv (däremot kan det i undantagsfall anses ursäktligt med stöd av SL 4:5,2). Att offra egendom för att rädda liv torde

188 RP 44/2002 rd, s. 129.

189 RP 44/2002 rd, s. 128.

190 Se t.ex. HD 2016:95.

191 RP 44/2002 rd, s. 128–129.

däremot som regel kunna godtas. Omfattningen av den skada som förorsakats blir också ett relevant bedömningsmoment. För den som medvetet har tagit en (otillåten) risk krävs, som nämndes ovan, generellt större värdeövertikt än för den som utan egen skuld har råkat i en faresituation. När egendom står mot egendom får som regel endast bagatellartade intressen offras genom nödhandlingen.

4.4.2 *Polismäns nödrätt*

Det framgår inte explicit av PolisL 2:17 att också bestämmelsen i SL om nödtillstånd är tillämplig på polismän i tjänst. Det är emellertid vedertaget att också SL 4:5 kan åberopas av polismän i tjänst för att utföra tjänsteuppdrag.¹⁹²

Samtidigt torde nöd enligt SL 4:5 som rättsgrund för polisens maktmedelsanvändning sannolikt inte vara väldigt vanligt förekommande jämfört med nödvärn. Det finns redan en nödbestämmelse i PolisL 2:27,1: polisman har rätt att använda maktmedel för att avvärja ”annan farlig gärning eller händelse”. Det torde inte föreligga någon större praktisk skillnad mellan innebörden av denna bestämmelse och SL 4:5.¹⁹³

Den normativa tröskeln för tillåtet/otillåtet handlande i SL 4:5 är också klart lägre än enligt SL 4:4, eftersom det krävs att handlingen måste vara försvarlig. Detta innebär att tröskeln i praktiken är likartad med den som gäller enligt PolisL 2:17,1. Detta gäller särskilt som man på polismän i tjänst som utgångspunkt också enligt SL 4:5 torde kunna ställa något högre krav än på vanliga medborgare, eftersom de i ljus av sin utbildning och erfarenhet normalt får anses inneha bättre förutsättningar att hanteras med kritiska situationer.

PolisL 2:17,2 anger endast att en polisman som handlar i nödvärn står under tjänsteansvar, men nämner inget om nödtillstånd. Också förarbetena tigger. En motstatstolkning av detta får anses leda till att till den del en polisman handlar i nöd, så står han inte under tjänsteansvar. Detta är emellertid inte en helt konsekvent lösning. De samma hänsyn som gäller för att låta nödvärnshandlingen ske under tjänsteansvar synes gälla också vid nöd. I tillägg så handlar ju polismannen under tjänsteansvar när han avvärjer fara under PolisL:s bestämmelser. Detta borde klargöras genom lagstiftning.

192 Se t.ex. RP 57/1994 rd, detaljmotivering 27 §, Helminen et al. 2000, s. 374.

193 Se dock kommentaren ovan i avsnitt 3.5.2 om befogenheten i PolisL 2:17,1, till den del den uppenbarligen inte understöds av en primär befogenhetsnorm.

4.5 Det rättsliga förhållandet mellan PolisL och SL som rättslig grund för användning av maktmedel

4.5.1 Inledning

En av konklusionerna av diskussionen ovan är, som också nämndes i bokens inledning, att den rättsliga grunden för polisens maktmedelsanvändning i finsk rätt idag står på två ben. Maktmedelsbruk kan alltså dels ske med stöd av laga befogenhet i PolisL 2:17–20, dels med stöd SL 4:4–5 kap. Såsom framgått anger idag PolisL 2:17,2 explicit, till skillnad från den gamla PolisL § 27 (493/1995), att polismän i tjänst har nödvärnsrätt enligt SL 4:4. Däremot anges inte explicit att SL 4:5 också kan användas, men detta anses likaväl vedertaget i förarbetena och i praxis. I det följande kommer förhållandet mellan dessa två utgångspunkter att diskuteras, dock så att fokus ligger på förhållandet mellan PolisL 2:17 och SL 4:4, eftersom detta är den praktiskt mest viktiga frågeställningen.

PolisL 2:17,1 och SL 4:4 överlappar i flera fall, t.ex. när polismannen möter aktivt motstånd när han utför tjänsteuppdrag, eftersom aktivt motstånd många gånger också kan utgöra ett orättmätigt angrepp, men också när han avvärjer ett angrepp på någon annan (s.k. nödvärnshjälp). I en sådan situation kan ofta både bestämmelserna i PolisL 2:17 och SL 4:4 vara tillämpliga samtidigt. Det finns alltså då två alternativt tillämpliga (och eventuellt konkurrerande) normer rörande straffrättsligt rättfärdigande omständigheter. Problemen uppstår som en följd av att det materiella innehållet i bestämmelserna skiljer sig från varandra. Gränsen för otillåtet handlande enligt SL 4:4, ”uppenbart oförsvarligt”, är klart mer omfattande än den okvalificerade försvarlighetsnorm som gäller enligt den offentligrättsliga befogenhetsregleringen i PolisL 2:17,1 (”försvarligt”). Eftersom nödvärn kan åberopas vid sidan av befogenheterna enligt PolisL kan, för det första, två olika försvarlighetsbedömningar behöva göras beroende på vilken reglering som tillämpas. Även om den praktiska skillnaden försvissas begränsas av att man i den straffrättsliga försvarlighetsbedömningen beaktar att fråga är om just polismän, så är det ändå svårt att komma undan att olika standarder gäller.

I tillägg gäller olika normer för ursäktad excess, dvs. när polismannen överskridit gränserna för maktmedelsbruket (se nedan i avsnitt 6.2.2). Enligt SL 4:4,2, dvs. bestämmelsen om allmän nödvärnsexcess, är gärningsmannen fri från straffansvar, om omständigheterna var sådana att det *inte skäligen kunde ha krävts* att gärningsmannen skulle ha reagerat på annat sätt med beaktande av hur farligt och oförutsett angreppet var samt situationen också i övrigt. Enligt SL 4:6,2, som reglerar maktmedelsexcess, ställs det strängare krav för att kunna ursäktas. Det krävs då att det finns *synnerligen vägande grunder för att anse att det inte skäligen kunde ha krävts* att gärningsmannen skulle ha reagerat på annat sätt med beaktande av gärningsmannens ställning och utbildning samt hur viktigt uppdraget och hur oförutsedd situationen var.

För det tredje är det inte principiellt oproblematiskt att låta straffrättsliga tillåtande grunder reglera polisiära ingripanden mot enskilda medborgare. Utgångs-

punkten bör vara att sådana så långt som möjligt regleras i positiva befogenhetsbestämmelser i lag.

Som en följd av allt detta uppstår frågan om vilket förhållande reglerna har sinsemellan. I det följande kommer frågan om hur det rättsliga förhållandet ser ut i överlappande tillämpningssituationer att diskuteras. I tillägg kommer läran om polismäns nödvärnsrätt att problematiseras. Såsom kommer framgå är denna lära, även om den har långa anor i Finland, inte oproblematisk och har heller inte stått utan kritik. Till sist kommer också några synpunkter *de lege ferenda* att presenteras.

4.5.2 Om det rättsliga förhållandet mellan PolisL 2:17 och SL 4:4

Reglerna i PolisL 2:17,2, som innebär att polismannen står under tjänsteansvar också då han handlar i nödvärn, innebär att förhållandet mellan SL 4:4 och PolisL 2:17 i viss grad har förtydligats jämfört med det tidigare rättsläget. Men vissa oklarheter föreligger fortsatt.

Som nämdes i avsnitt 4.5.1, så förekommer det situationer när både PolisL 2:17 och SL 4:4 blir tillämpliga, t.ex. när polismannen använder makt för att bryta aktivt motstånd. Problemet är att det är svårt att avgöra när övergången från offentligrättslig befogenhet till nödvärnsrätt sker. Ibland har hävdats att nödvärn endast bör komma ifråga vid aggressivt motstånd, t.ex. när gärningsmannen slåss med polismannen med slag, sparkar m.m. eller när fråga är om allvarligt eller grovt motstånd, t.ex. genom ett väpnat angrepp.¹⁹⁴ ”Vanligt” motstånd, t.ex. knuffande och rivande, skulle däremot normalt inte anses uppfylla kriterierna för nödvärn. Särskilt situationskontroll framhålls då som ett centralt kriterium för tillämpningen av maktmedel och som en viktig del av all polisverksamhet. Eftersom utgångspunkten är att ett ingripande där polisen upprätthåller kontrollen bör bedömas som en maktmedelssituation (och inte som nödvärn) kan också allvarligare och farligare situationer komma att bedömas som maktmedel.

Också om denna position framstår som intuitivt riktig och situationskontroll är ett viktigt element i all polisverksamhet, så är det ändå tveksamt om den rättsligt kan fungera som demarkationskriterium. Problemet är att en sådan tolkning kräver att nödvärnsbestämmelsen tolkas inskränkande i de situationer där SL 4:4 de facto och rättsligt är tillämplig. För att SL 4:4 skall kunna tillämpas krävs bara att intresset utsätts för ett orätmätigt angrepp av viss intensitet. I ljus av den straffrättsliga legalitetsprincipen är emellertid sådan inskränkande tolkning av en straffrihetsgrund, som utvidgar det straffrättsliga ansvaret, inte tillåten.¹⁹⁵ Vad som utgör angrepp mot polismän bör som utgångspunkt tolkas på samma sätt som vad som utgör angrepp mot enskilda. En avgränsning baserad på situationskontroll är därmed inte nödvändigtvis helt förenlig med lagtexten. Troligen är det istället så, att till de delar som det motstånd/våld som polismannen möter uppfyller rekvisiten för obehörigt angrepp, så uppfylls även rekvisiten i SL 4:4. I dessa situationer föreligger därmed ett överlappande tillämpningsområde.

¹⁹⁴ Se Terenius 2013, s. 692.

¹⁹⁵ Se närmare avsnitt 2.3.3.

Det finns två frågor som kräver ett svar i detta sammanhang. Den första frågan gäller lagval, dvs. vilka regler, PolisL 2:17 eller SL 4:4, skall tillämpas i överlappande tillämpningssituationer? Den andra frågan gäller giltigheten av den polisiära regleringen i situationer där SL 4:4 tillämpas: betyder det att SL 4:4 tillämpas att regleringen i PolisL 2:17 då momentant upphör att gälla?

Vad gäller lagval, så finns inga explicita regler i PolisL 2:17,2. Frågan är likväl viktig av både principiella och praktiska skäl. Den straffrättsliga regleringen om rättfärdigande grunder syftar i första hand till att ange de generella undantagssituationer i horisontella relationer (dvs. mellan personer) när en i sig brottsbeskrivningsenlig gärning trots allt inte är att anse som oförenlig med rättsordningen. Den offentligrättsliga befogenhetsregleringens syfte är åter att prospektivt och i enlighet med rättsstatliga krav tillhandahålla kontroll av den statliga maktutövningen. Man kan alltså säga att bestämmelserna i SL egentligen inte finns till för att utgöra en rättsgrund för polisiära ingripanden. Området för tillåtet handlande enligt SL 4:4 är, såsom framgått ovan, dessutom mer omfattande än vad som gäller enligt den offentligrättsliga befogenhetsregleringen i PolisL 2:17,1. Polisen kan följaktligen genom återopande av nödvärn komma utanför det snävare offentligrättsliga handlingsområdet i de fall där SL 4:4 överlappar PolisL 2:17.

Som en följd av att överlappningsfältet inte är helt obetydligt finns det därför en risk för att de striktare bestämmelserna i PolisL 2:17 delvis urvattnas om nödvärnsbestämmelsen utgör förstahandsval i överlappande situationer. I tillägg finns det en tendens till att skära ut nödvärnssituationen från det totala händelseförloppet i den rättsliga bedömning av incidenten. Detta kan innebära att man inte separat bedömer föregående handlingar genom vilka t.ex. polismannen själv försätter sig i en nödvärnssituation, utan fokuserar bara på själva nödvärnssituationen.

Mot denna bakgrund fyller det en principiellt viktig begränsande funktion att hålla så mycket maktmedelsbruk som möjligt inom ramen för den offentligrättsliga befogenheten.

PolisL 2:17,2 anger bara att SL 4:4 också är tillämplig på polismän i tjänst. Förhållandet mellan maktmedel och nödvärn vad gäller lagval kan inte heller anses ha avklarats i någon större grad genom tjänsteansvarsbestämmelsen i PolisL 2:17,2. Frågan berördes inte heller närmare i förarbetena och man får därför förmoda att utgångspunkten är att det rättsläge som gällde tidigare inte var avsett att förändras. Det är däremot inte alldeles entydigt vilken detta rättsläge egentligen var, och olika åsikter har uttryckts om hur frågan skall lösas. I doktrinen hittas t.ex. följande uttalanden:

”Så långt som dessa två grunder är parallella tillämpas i första hand stadgandena om nödvärn». ... »Om personen som tjänsteåtgärden riktas mot genom våld eller hot om våld orsakar överhängande fara för polismannen eller någon annan persons liv eller hälsa, kommer användande av skjutvapen i fråga med stöd av stadgandet om nödvärn i SL 3:6, som tillämpas i första hand framom PolL 27 §.”¹⁹⁶

196 Helminen et al. 2000, s. 287, 307.

Denna tolkning, som ger SL 4:4 företräde vid överlappande tillämplighet, får troligen förstås mot bakgrund av att nödvärnsbestämmelsen tillämpas i andra hand när befogenheterna i PolisL 2:17 inte »räcker till», dvs. där maktmedlet går utöver vad som är att bedöma som försvarligt enligt PolisL 2:17. Det är därför helt enkelt mest praktiskt att vid en överlappande tillämpningssituation direkt bedöma handlingen utifrån de SL 4:4. Eftersom överlappningsfältet dock är tämligen vidsträckt föreligger, om denna tolkning väljs, samtidigt en risk för att betydelsen av de snävare polisrättsliga bestämmelserna delvis vattnas ur.

I förarbetena till reformen av strafflagens allmänna läror (2003/515) indikeras en annan tolkning. Man verkar där anse att lagvalet istället bör bestämmas utifrån den allmänna tolkningsprincipen *lex specialis derogat legi generalis*, som innebär att en specialrättslig författning äger företräde framom *lex generalis* (en generell lagbestämmelse) när båda bestämmelserna är samtidigt tillämpliga på en viss uppsättning rättsfakta. I förarbetena konstateras:

”I strafflagen kan i själva verket föreskrivas närmast om det förfarande som skall iaktas när befogenheterna i fråga har överskridits. I första hand skall situationerna granskas via de aktuella kompetensnormerna, inte utifrån någon brottsbeskrivning eller strafflagen.”¹⁹⁷

Enligt min mening talar de bästa grunder för att utgångspunkten vid den typ av överlappningar (eller »konkurrenssituationer») som det här är fråga om bör vara *lex specialis derogat legi generalis*, m.a.o. den senare ståndpunkten ovan.¹⁹⁸ Det finns goda skäl att uppfatta bestämmelserna i SL 4 kap., som allmän lag tillämplig på samtliga medborgare i Finland inklusive myndighetspersoner (t.ex. polismän), som *lex generalis*. PolisL:s giltighet och tillämplighet är begränsad såtillvida att den endast tillämpas på personer som uppfyller vissa kvalificerande kriterier, dvs. är polismän. Konsekvensen bör därför vara att om ett visst fall motsvarar både rekvisiten i PolisL 2:17,1 och SL 4:4, så bör den polisrättsliga befogenhetsregeln tillämpas i första hand. Först sedan denna inte förmår justifiera polismannens agerande bör frågan bedömas utifrån de allmänna rättfärdigande grunderna i SL 4:4 (eller SL 4:5).

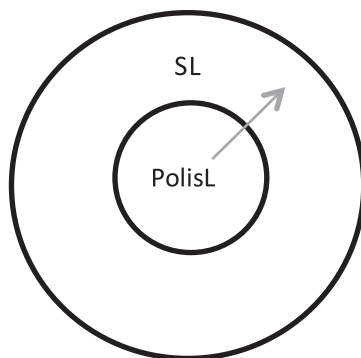
Skäl för *lex specialis*-tolkningen kan även hittas i argument av statsförfätnings-teoretisk karaktär. Våldsanvändningen i samhället är som en följd av det statliga maktmonopolet ett statligt privilegium i utbyte mot att staten ansvarar för att upprätthålla allmän ordning och säkerhet. Våldsanvändning *inter privatos* (dvs. mellan enskilda) tillåts därmed endast i undantagssituationer. Den polisiära verksamhetens, och ytterst maktmedelsanvändningens, ändamål är att upprätthålla och trygga rättsordningens effektivitet, alltså att förverkliga statens syften. I de undantagsfall då det statliga maktmonopolet är otillräckligt och staten inte förmår garantera medborgarna det skydd mot kränkningar som hör till dess ansvarsområde har till den enskilde, inom tämligen snäva gränser, överlåtits att själv förverkliga

¹⁹⁷ RP 44/2002 rd, s. 130.

¹⁹⁸ Av samma mening är Terenius 2013, 692–693.

sin rätt. Denna statssanktionerade självjustis förverkligas genom bl.a. nödvärns- och nödregleringen och man kan i dessa situationer säga att rättsordningen och det statliga maktmonopolet tillfälligt och delvis sätts ur spel. Att tillämpa SL 4:4 och 4:5 är m.a.o. ett undantagsläge, medan tillämpningen av PolisL bidrar till att rättsordningens effektivitet upprätthålls. Denna omständighet bör gärna beaktas vid valet av tillämplig lag. Mot denna bakgrund bör utgångspunkten tas i det alternativ genom vilket rättsordningens och maktmonopolets effektivitet upprätthålls, m.a.o. att normerna i PolisL 2:17 äger företräde.

Förhållandet kan schematiskt framställas så här.

Figur 1. Bedömningen bör i första hand utgå från regleringen i PolisL. Först sedan denna inte förmår justifiera polismannens agerande bör frågan bedömas utifrån de allmänna rättfärdigande grunderna i SL 4:4 (eller SL 4:5).

Samtidigt är det nog så att den praktiska innebörden av detta är relativt begränsad, så som finsk rätt är konstruerad idag. Det är troligen så att vid ett överlappande tillämpningsområde mellan PolisL 2:17 och SL 4:4, t.ex. då som det motstånd/våld som polismannen möter uppfyller rekvisiten för obehörigt angrepp, så kommer i praktiken den mer generösa SL 4:4 i slutändan att tillämpas (se figuren ovan). Det praktiska resultatet blir därför troligen i enlighet med det första synpunkten som nämndes ovanför. Samtidigt är den rättsliga utgångspunkten om PolisL:s primäritet viktig av bl.a. pedagogiska grunder. Maktmedel bör fortsatt i första hand utövas som enligt PolisL 2:17 och till den del som polismännen hamnar in i en nödvärnssituation så bör man, bl.a. genom att ta avstånd och vinna tid, försöka återfå kontrollen över situationen.

Den gällande ordningen är därför inte helt tillfredsställande. Därför kan följande synpunkter föras fram beträffande hur förhållandet borde regleras *de lege ferenda*.

Överlappningar mellan PolisL 2:17 och SL 4:4 skulle enligt detta fortsatt bedömas utifrån PolisL i den utsträckning som det är möjligt. Bestämmelsen i SL 4:4 skulle aktualiseras först sedan polismannens handlande inte längre ryms under PolisL 2:17,1.

Inneboende i den polisiära verkligheten får anses ligga en relativt sett högre faregrad jämfört med vad den vanlige medborgaren normalt förväntas behöva utsätta

sig för och tolerera (i tysk rätt talar man om den för polismän rådande s.k. *erhöhte Gefahrtragungspflicht*). Man kan säga att den förhöjda fareacceptansen i viss utsträckning faller under polismannens tjänsteuppgifter och att en acceptans av en sådan förhöjd faretolerans följer av att man väljer att bli polisman. Det finns följaktligen situationer när polismannen möter fysiskt motstånd, som inte bör berättiga till självförsvarsrätt (även om en enskild i samma situation hade haft nödvärnsrätt).¹⁹⁹

När kunde man då anse att ett agerande inte längre ryms under PolisL 2:17,1? Den centrala bedömningsparametern vore huruvida motståndssituationen var *rimligen förutsebar inom ramen för tjänsteuppdraget*.²⁰⁰ Vad som är rimligen förutsebart är naturligtvis inte alldeles entydigt, men skulle kunna bedömas i ljus av uppdraget, vad man känner till om målpersonernas uppträdande, osv. Om en motståndssituation de facto också innebär ett angrepp i nödvärnsmening, så bör polisens agerande fortsatt bedömas utifrån PolisL 2:17,1 om motståndet/angreppet var rimligen förutsebart. För att åstadkomma bättre konsistens och sammanhang mellan regelverkan skulle alltså behöva göras en inskränkande tolkning av SL 4:4, som skulle begränsa bestämmelsens tillämplighet i förhållande till PolisL 2:17. En sådan förståelse kan kopplas till kravet i PolisL 2:18,1 om att ett rimligen förutsebart motstånd bör anses höra till de taktiska överväganden som är en del av varje tjänsteuppdrag i syfte att ge polismannen psykisk beredskap för ett möjligt maktmedelsbruk och för att behålla situationskontrollen (se ovan avsnitt 3.5.1).

Det faktum att motståndet vore av mer allvarlig karaktär skulle inte påverka denna bedömning i sig, eftersom också våldsamt motstånd bör kunna förutses och hanteras inom ramen för de polisiära befogenheterna i PolisL 2:17,1. Som ett exempel kan tänkas den situationen att gärningspersonen som polismannen skall gripa slår omkring sig och då träffar polismannen, som tillgriper OC. Strikt taget innebär knytävsslagen ett orättmätigt angrepp som berättigar till nödvärn, men situationen bör ändå bedömas utifrån PolisL 2:17,1, eftersom ett sådant motstånd får anses rimligen förutsebart. I andra lägen kan bedömningen vara svårare. Man kan tänka sig att polismännen A och B med sitt tjänstefordon förföljer en bil, vars förare (M) och passagerare (N) på sannolika skäl misstänks ha försökt begå ett väpnat rån. Polismännen lyckas stoppa bilen och M och N beordras lägga sig på marken. När A närmar sig för att belägga dem med handfängsel drar M upp en kniv/pistol och hotar A. Fråga är om ett gränsfall, men så länge som M:s agerande (dvs. att han gjorde motstånd) får anses rimligen förutsebart, vilket det torde kunna göra i ljus av uppdragets natur och gärningsmannens tidigare handlande, så bör utgångspunkten vara att situationen bedöms inom ramen för PolisL 2:17 och inte som ett nödvärnsläge.

Om ett angrepp däremot är helt överraskande och inte knyter an till något konkret tjänsteuppdrag skulle istället SL 4:4 bli tillämplig. Detta kan t.ex. vara fallet om polismännen A och B, som patrullerar i centrum av en stad utan att vara engagerade i något konkret tjänsteuppdrag, plötsligt blir utsatta för skottlossning från en parkerad bil. A skadas, medan B, som inte träffats, besvarar elden med sitt tjänstevapen var-

199 Boucht 2011a, s. 471–472

200 Se Boucht 2013, s. 758. Med hänvisning till Boucht 2013 så rekommenderas denna lösning också i norsk rätt, se Aglend/Mæland 2016, s. 677.

vid angriparen skadas allvarligt. Här skulle utgångspunkten vara att fråga är om en nödvärnssituation enligt SL 4:4.

En tolkning som denna kommer de facto nära det som nämns i förarbetena om förhållandet mellan PolisL 2:17 och SL 4:4. Samtidigt gäller nog som en följd av den straffrättsliga legalitetsprincipen att en sådan ändring bör ske medelst lagändring. Att anse att inte varje angrepp som uppfyller kriterierna för ”orättmätigt angrepp” i SL 4:4 skulle ge rätt till nödvärn för polismän innebär en inskränkande tolkning av det för nödvärnsrätten konstituerande begreppet ”angrepp”. En sådan tolkning av SL 4:4 (som alltså bara skulle ge nödvärnsrätt för ”oförutsebara orättmätiga angrepp”) skulle emellertid samtidigt innebära att det straffbara fältet för polismannen utvidgades, eftersom striktare regler då kom att tillämpas på polisman i tjänst. Detta skulle åter vara svärförenligt med den strikta straffrättsliga legalitetsprincipen. Även om tolkningen enligt min mening i sig vore önskvärd synes den därmed svår att förena med gällande rätt i dagens läge.

4.5.3 *Läran om polismäns nödvärnsrätt i ett kritiskt perspektiv*

Frågan om huruvida polismän har nödvärnsrätt i tjänsteutövning har i olika sammanhang diskuterats under flera decennier i Finland.²⁰¹ Läran är inte okontroversiell och är förknippad med både principiella och praktiska problem. Vissa aspekter har redan berörts. För att placera in diskussionen i ett större perspektiv kommer läran i det följande att problematiseras. Till sist förs fram ett alternativ *de lege ferenda* till hur frågan enligt min mening kunde regleras bättre.

Hur kan man då motivera att polismän bör ha allmän nödvärnsrätt i tjänsten? Det finns flera argument. Rent allmänt kan man fråga sig varför en polisman som i tjänsten utsätts för ett angrepp inte skulle ha samma rätt som andra medborgare att med stöd av SL 4:4 försvara sig mot orättmätiga angrepp som riktas mot honom eller någon annan bara av den anledningen att han agerar i uniform. Att utesluta polismän i tjänst från rätten att åberopa nödvärn (men även att begränsa polismäns nödvärnsrätt) kan också vara svårt att förena med utgångspunkten om ett statligt maktmonopol, liksom med maktrelationen mellan stat och enskild. Det kunde framstå som något märkligt om myndigheterna, i detta fall polisen som representant för det statliga maktmonopolet, skulle ha en svagare rätt än enskilda att använda fysisk kraft i angreppssituationer därför att deras verksamhet är bunden till det offentlighetsliga regelverket. Ett argument som också ofta nämns är att premisserna, eller syftena, för att åberopa laga befogethet i jämförelse med nödvärn skiljer sig åt. Medan handlande i laga befogethet menas vara ett offensivt ingripande i syfte att utföra en tjänsteåtgärd, är en nödvärnsgärning en defensiv försvarshandling med vilken polismannen försvarar sig själv eller någon annan mot ett brottsligt angrepp.

En närmare granskning av läran om polismäns allmänna nödvärnsrätt visar emellertid att det är uppenbart att läran medför en del både principiella och praktiska problem. I den finska diskussionen har läran också utsatts för kritik. *Tuori* menar att läran om polismäns nödvärnsrätt härstammar från polisens s.k. allmänna befoget-

201 Särskilt i Tyskland har förts en omfattande diskussion om detta. Se Boucht 2011a, s. 443–451.

het.²⁰² En sådan allmän befogenhet ansågs tidigare vedertagen som en generell fullmakt genom vilken polisen utan uttryckligt stöd i lagstiftningen kunde göra intrång i medborgarnas frihetssfär, när sådant intrång ansågs nödvändigt för att upprätthålla allmän ordning och säkerhet. Doktrinen om polismäns nödvärnsrätt kan därför, enligt *Tuori*, i kombination med dagens vida formulering av nödvärnsbestämmelsen (dvs. delvis som en följd av de förändringar i nödvärnsrätten som genomfördes i samband med revideringen av SL:s allmänna läror år 2004) innebära ökade befogenheter för polisen »på ett sätt som starkt påminner om polisens allmänna befogenhet». Fråga är alltså om en sorts generalklausul som kan möjliggöra insatser som vore otillåtna enligt PolisL 2:17.²⁰³ Detta rimmar åter illa med rättsstatstanken som bl.a. bygger på att statliga ingrepp i medborgarnas grundläggande fri- och rättigheter kräver uttrycklig och precis grund i lag.

Också *Nuotio* har varit kritisk mot den gällande ordningen. Han lyfter särskilt fram utvidgningen av de av nödvärnet skyddade intressena och utvidgningen av nödvärnets tidsgränser som gjordes i samband med strafflagsreformen (13.6.2003/515).²⁰⁴ När dessa förändringar i nödvärnsbegreppet sammankopplas med läran om polismäns nödvärnsrätt vid sidan av befogenheten enligt PolisL, så blir situationen långt ifrån oproblematiske.

Jag är även för egen del skeptisk till nödvändigheten av en nödvärnsrätt för polismän i tjänst och är i det väsentliga enig i kritiken ovan.²⁰⁵ Den polisiära nödvärnsrätten framstår som en relik från ett tidigare rättsläge, som mer eller mindre automatiskt och ofreflekterat kommit att följa med in i nyare lagstiftning. Den föranleder dessutom inte obetydliga tolkningsproblem. I tillägg till det ovan nämnda kan några ytterligare synpunkter anföras.

För det första, och som redan nämnts, så har de två regleringarna helt olika funktioner i rättssystemet, vilket samtidigt gör det diskutabelt hur väl polismäns rätt till nödvärn passar ihop med polisens funktion och uppgifter som offentlig myndighet. Medan nödvärnsrätten syftar till att i undantagsfall utvidga det straffria området för enskilda är de polisrättsliga befogenhetsbestämmelserna syfte att kontrollera och begränsa utövandet av den offentliga makten.²⁰⁶ Nödvärns- och nödbestämmelsernas funktion och syfte talar därför mot att utnyttja dem som ett generellt grundlag för statliga ingripanden.

Det kan också påpekas att polismäns nödvärnsrätt kan innebära praktiska problem, t.ex. i anslutning till ledningsförhållanden i fält, eftersom lydnadsplikten bara omfattar den offentlighetsrättsliga handlingsplikten.²⁰⁷ Nödvärnsrätten faller alltså utanför den taktiska ledningen. Detta kan vara fallet i ledda maktmedelssituationer,

202 *Tuori* 2004, s. 494–515.

203 *Tuori* 2004, s. 515. *Tuori* har senare vidhållit sin tveksamhet mot läran om polismäns nödvärnsrätt. I utlåtandet (9.12.2009) till Riksdagens grundlagsutskott med anledning av beredningen av den nya PolisL konstateras: (s. 3) »Olen yhä sitä mieltä, että yleiseen hätävarjeluoikeuteen tukeutuminen tuo poliisin toimivaltuuksia koskevaan sääntelyyn sellaista väljyyttä ja tulkinnanvaraisuutta, joka ei ole sopusoinnussa perusoikeuksia rajoittavalta sääntelyltä edellytettävän täsmällisyyden ja tarkkarajaisuuden kanssa.»

204 Se *Nuotio* 2005, s. 233–238. Se också *Terenius* s. 691.

205 Se *Boucht* 2011, s. 442–467, för en närmare diskussion om polismäns nödvärnsrätt.

206 *Boucht* 2011a, s. 462.

207 *Boucht* 2011a, s. 467.

där enskilda polismän på grund av sin rätt till nödvärn inte helt kan inordnas under direktiv som givits.

Man kan också ifrågasätta argumentet om den grundläggande skillnaden maktmedelsanvändningens offensiva och nödvärnshandlingens defensiva natur. Skillnaden synes i verkligheten vara skenbar. När polisen som en del av sin tjänsteplikt bl.a. avvärjer brottsliga gärningar mot enskilda, så fullgör den sina lagstadgade uppgifter att upprätthålla allmän ordning och säkerhet. I princip skiljer sig detta inte från det fall att polismannen avvärjer ett brottsligt angrepp som riktas mot honom själv. Istället för att utgöra en för nödvärnsrätten fundamental karaktärsskillnad, synes frågan närmast bero på ur vilket perspektiv, ett straffrättsligt eller ett offentlighetsrättsligt, som saken betraktas. Att avvärja ett brottsligt angrepp, även om det riktas mot polismannen själv, innebär i ljus av PolisL:s bestämmelser fortsatt att upprätthålla allmän ordning och säkerhet, dvs. en uppgift baserad på tjänsteplikten enligt PolisL 1:1. Dessa uppgifter bör utföras med stöd av PolisL:s bestämmelser och inte med stöd av de allmänna tillåtande grunderna i SL.

I lagberedningen av nya PolisL fick emellertid den kritik som framförts i doktrinen inte något närmare genomslag. Det ansågs inte finnas grund att ändra den vedertagna i förarbetena och av Högsta domstolen framförda ståndpunkten om polismans rätt att använda nödvärn, om än förutsättningarna för detta blev något snävare.²⁰⁸

Samtidigt är det förstås svårt att komma ifrån att polismän kan behöva en möjlighet att i vissa kritiska situationer, t.ex. i självförsvarssituationer vid överraskande angrepp, gå utöver de relativt strikta ramar som gäller enligt PolisL 2:17,1. Det är i huvudsak denna funktion som läran om polismäns nödvärnsrätt fullgör. Frågan är emellertid om det kan vara möjligt att skapa undantagsregler för sådana situationer utan att behöva blanda ihop vertikala ingreppsbefogenheter med horisontella straffrättsliga tillåtande grunder. Detta är samtidigt en rättsligt komplicerad frågeställning.²⁰⁹

Min egen mening är att polismäns befogenhet att använda maktmedel, och även i fråga om s.k. nödvärnssituationer, *de lege ferenda* uteslutande borde regleras av offentlighetsrättsliga regler i PolisL. Det är inte här möjligt att uttömmande redogöra för denna syn i detta sammanhang, men huvudpunkterna i denna alternativa lära kan kort återges. Huvudregeln vore alltså att tillämpligheten av SL 4:4 och 4:5 på polismän i tjänst utesluts, dvs. regleras inskränkande så att de inte längre används på polismän i tjänst. Samtidigt, och för att inte försätta polismannen i en sämre position, så skulle PolisL kompletteras med en särskild bestämmelse om maktmedelsbruk vid överraskande angrepp. En polisman skulle enligt denna särskilda bestämmelse ha rätt att gå utöver det normala försvarlighetskravet enligt PolisL 2:17,1 om han vid myndighetsutövning utsätts för ett överraskande brottsligt angrepp mot honom själv. Bestämmelsen skulle likna nödvärnsbestämmelsen, men konstrueras utifrån de särskilda behov som den polisiära verksamheten bör anses ställa, bl.a. så att den endast

208 RP 224/2010 rd, s. 25.

209 Till exempel i Tyskland har frågan diskuterats grundligt sedan 1960-talet och ett stort antal alternativa lösningsmodeller har föreslagits. För en översikt av denna diskussion, se Boucht 2011a, s. 443–452.

skulle gälla vid angrepp mot polismannen själv (och inte mot tredje part). Också de omständigheter som bör gälla vid försvarlighetsbedömningen kunde då utformas särskilt för denna situation. Excess skulle också då regleras i ljus av SL 4:6,2 och inte enligt SL 4:4,2.

4.5.4 Om det rättsliga förhållandet mellan PolisL 2:17 och SL 4:5

Som framgick ovan så kan i princip även nödbestämmelsen i SL 4:5 också tillämpas på polismän i tjänst vid utförande av tjänsteuppdrag. Vid nöd torde dock polismannen inte handla under tjänsteplikt. Samtidigt torde nöd enligt BrB 24:4 som rättsgrund för polisiär våldsutövning sannolikt inte vara väldigt vanligt förekommande i jämförelse med nödvärn. Detta kan emellertid innebära att det föreligger parallella tillämpningssituationer också här.

Till den del som parallellitet föreligger, så bör den samma utgångspunkten om PolisL:s primäritet som lades till grund beträffande förhållandet mellan PolisL 2:17 och SL 4:4 gälla. PolisL 2:17 bör alltså anses som *lex specialis* i förhållande till SL 4:5 och bör därför ha företräde.²¹⁰ Till den del som SL 4:5 emellertid tillåter en mer vittgående handling än PolisL 2:17,1 innebär det också här att nödtillståndsbestämmelsen då kommer användas istället. Samtidigt kommer försvarlighetsbedömningen i SL 4:5 i praktiken nära den som gäller enligt PolisL 2:17 och att problemet därför inte blir lika påfallande här.

²¹⁰ Se också Helminen et al. 2000, s. 299.

5 VILLFARELSE OCH POLISENS MAKTMEDELSBRUK

5.1 Inledning

Framställningen ovan har utgått från att det faktiska händelseförloppet som föranleder maktmedelsanvändningen är klart för polismannen, alltså att polismannens bild av det som sker överensstämmer med det som verkligen sker. Det kan emellertid ske att polismannen misstar sig om eller missuppfattar faktum, alltså de faktiska omständigheter som ger grund för att använda maktmedel antingen enligt PolisL 2:17–20 eller SL 4:4–5. Det kan också ske att han misstar sig om innebörden eller omfattningen av befogenhetsnormerna i PolisL 2:17–20. I bägge dessa tillfällen befinner sig polismannen i villfarelse. I detta avsnitt diskuteras hur detta bör bedömas rättsligt.

Det finns alltså två typer av villfarelse (misstag eller feluppfattning) som kan komma ifråga vid maktmedelsbruk. Den första typen av villfarelse som nämndes ovan kallas villfarelse om existensen av en ansvarsfriande grund (SL 4:3). Här misstar sig polismannen om faktiska omständigheter i situationen. Den andra formen är en villfarelse om handlingens tillåtlighet, dvs. en förbudsvillfarelse (SL 4:2). Dessa behandlas nedan var för sig.

5.2 Villfarelse om ansvarsfriande omständighet (SL 4:3).

Det kan förekomma att polismannen befinner sig i villfarelse om en tillåtande grund. I ett sådant fall misstar han sig t.ex. om förekomsten av en maktmedelssituation eller en nödvärnssituation och handlar utifrån denna felaktiga faktauppfattning. Polismannen tror t.ex. att gärningsmannen är beväpnad med ett skjutvapen när han de facto inte alls är det. Detta kallas också för s.k. putativa situationer.

Dessa situationer har egentligen samma karaktär som en s.k. rekvisitvillfarelse (SL 4:1), men regleras likaväl enligt en egen bestämmelse om villfarelse om ansvarsbefriande omständighet i SL 4:3, eftersom villkoren i viss mån är skärpta jämfört med det som gäller vanliga rekvisitvillfarelser.²¹¹ Enligt SL 4:3 gäller att om en gärning i verkligheten inte utgör en nödvärns-, nödtillstånds- eller maktmedelssituation, men gärningssituationen, sådan *gärningsmannen med fog uppfattade den*, var förknippad med en sådan grund, så bestraffas personen inte för ett uppsåtligt brott.

På samma sätt som vid villfarelse enligt SL 4:1 hanteras i finsk rätt denna typ av villfarelse inom ramen för uppsåtet. Eftersom de rättfärdigande grunderna är s.k.

211 SL 4:1 lyder som följer: ”Om gärningsmannen vid tidpunkten för gärningen inte är medveten om att samtliga omständigheter som förutsätts för brottsbeskrivningsenlighet föreligger eller om gärningsmannen misstar sig om en sådan omständighet, är gärningen inte uppsåtlig. Ansvar för ett oaktshetsbrott kan dock komma i fråga enligt bestämmelserna om straffbar oaktshet.”

negativa villkor för straffansvar, och straffansvar därför kräver uppsåt till frånvaron av sådana rättfärdigande omständigheter (att det inte är fråga om en maktmedelssituation), innebär villfarelsen att uppsåt inte föreligger. Gärningsmannen trodde alltså att en nödvärnssituation förelåg när en sådan *de facto* alltså inte förelåg. Detta innebär också att ansvarsfrihet på grund av t.ex. putativt nödvärn inte har att göra med att handlingen inte var rättsstridig (som vid vanligt nödvärn). En sådan villfarelse är alltså istället en grund som utesluter uppsåt.

Samtidigt är det så att inte varje villfarelse eller feluppfattning om faktum godtas som uppsåtsuteslutande grund enligt SL 4:3.²¹² Den som åberopar putativt nödvärn kan därför inte utan vidare hävda att han trodde att det var en nödvärnssituation. Det krävs att det fanns fog för att uppfatta situationen som gärningsmannen gjorde. Att det är motiverat att uppställa någon typ av tilläggskrav har att göra med att putativsituationer bör uppfattas som undantagslägen.

Hur skall man då uppfatta fogkravet? I förarbetena betonades att fog-kriteriets syfte just är att se till att inte vilken villfarelse som helst befriar från uppsåtsansvar:

”[I]agrummet förutsätter att gärningssituationen gav gärningsmannen fog för uppfattningen att en dylik grund förelåg. Avgränsningens funktion är framför allt att förhindra ansvarsfrihet i fall där gärningsmannens felaktiga uppfattningar inte på något sätt kan förklaras eller försvaras rationellt. Genom avgränsningen ändras inte de allmänna skuld- och uppsåtsprinciperna.”²¹³

Liknande synpunkter angående innebörden av fog-kravet uttrycktes också av riksdagens lagutskott:

”utskottet understryker att gärningsmannen befrias från uppsåtsansvar endast om det finns fog för villfarelsen. Sålunda räcker det t.ex. inte att påstå att en nödvärnssituation förelåg utan gärningsmannen skall kunna anföra trovärdiga skäl till att han eller hon antog att ett angrepp var förestående”²¹⁴

Enligt förarbetena måste alltså gärningsmannen kunna uppvisa trovärdiga skäl till att feluppfattningen faktiskt bygger på ett rationellt försvarbart grundlag. Förarbetena är emellertid inte helt klara på denna punkt och fog-kravet synes sålunda kunna innebära två möjligheter: antingen ett förstärkt processuellt krav som gör att grunden för villfarelsen var särskilt tydlig, eller ett rättsligt krav. I det senare fallet skulle bedömningen ta sikte på rimligheten av att polismannen misstog sig.

Utgångspunkten är ett processuellt beviskrav beträffande de omständigheter som konstituerar gärningssituationen. Också utan ett fog-krav gäller förvisso i praxis ett allmänt beviskrav, som gör att inte vilka omständigheter som helst trovärdigt kan åberopas och läggas till grund för bedömningen. De omständigheter som åberopas

212 T.ex. i svensk rätt gäller däremot en ”ren subjektiv utgångspunkt” beträffande denna typ av villfarelser. Detta innebär att det inte föreligger något kvalificerande krav på villfarelsen eller det sätt på vilket personen i fråga har fått den. Om svensk rätt, se t.ex. Boucht 2011a, s. 378–381.

213 RP 44/2002 rd, s. 116.

214 LaUB 12/2002, detaljmotivering SL 4:3.

måste uppfylla en viss grad av rimlighet. Ett blankt påstående om att man trodde att det förelåg en maktmedels-, nödvärns eller nödsituation kan därför inte godtas. Men att man explicit nämner ett fog-krav gör att detta beviskrav inte bara tydliggörs, men i ljus av förarbetena möjligen också skärps något. Fog-kravet innebär alltså att de konkreta situationsomständigheterna måste underbygga den förståelse av situationen som t.ex. polismannen säger sig ha haft för att villfarelsen skall kunna godtas. Det måste alltså kunna påvisas objektivt iakttagbara omständigheter som gör det rationellt förståeligt att polismannen misstog sig.

Att t.ex. påstå att man trodde att en person som skulle gripas, och som alldeles innan hade försökt fly men inte annars utövat motstånd utan nu stod stilla med händerna framför sig plötsligt skulle angripa, och man därför använde OC trots att det inte fanns någon objektivt iakttagbar indikation på ett sådant överhängande angrepp, kan därmed knappast godtas. Om det däremot kan visas att personens kroppsspråk var sådant att det kunde tolkas som att motstånd var överhängande, så kan en villfarelse potentiellt godtas. En villfarelse om att en person som burit en lång trädgren eller en åra skulle ha haft en pistol framstår inte heller som väldigt trolig. En pinne som till längd och bredd svarar mot en kniv kan däremot efter omständigheterna ge upphov i en rimlig felbedömning. Också en situation där målpersonen har haft t.ex. en leksakspistol som ser äkta ut ge grund för en sådan felbedömning.

I avgörandet Östra Finlands HovR 17/151092, 14.12.2017 gjorde den tilltalade polismannen gällande att den misstänkte, när han klädde av sig i cellen, hade försökt slå honom. HovR fann emellertid i ljus av den bevisning som framlades (ett filmupptag från cellen som visar att den misstänkte när han tagit av sig bältet knutit näven, pekat mot polismannen och därefter lagt handen vid sidan av kroppen) att man inte kan anse att den misstänktes handrörelse kunde tolkas som ett slag. En sådan tolkning ligger i linje med den som diskuteras här.²¹⁵

Att fog-kravet förstås som ett sådant beviskrav innebär alltså att villfarelsen måste kunna förankras i objektivt iakttagbara omständigheter.

Detta innebär samtidigt att det inte ställs något krav på rimligheten av det misstag angående de faktiska omständigheterna som åberopas. Det kan emellertid diskuteras om inte fog-kravet också borde anses innefatta ett kvalitativt, eller rättsligt, element som beaktar rimligheten, i ljus av polismannens förutsättningar, av den uppfattning som gärningsmannen åberopar.²¹⁶ Särskilt vid offentlig rättslig maktutövning är behovet av att också kvalitativt kunna kontrollera handlingen efteråt viktigt. Ett kvalitativt krav synes inte heller vara oförenligt med förarbetsuttalandena ovan.

Hur skulle ett sådant krav då kunna konstrueras? En möjlighet vore att uppställa ett försvarlighetskrav som avser de faktiska situationsomständigheterna, så att av-

215 I EDMR:s praxis synes domstolen lägga till grund en liknande tolkning. I t.ex. avgörandet *McCann et al v United Kingdom*, nr. 18984/91, 27.9.1995, para. 200 lade domstolen till grund att avgörandet om skjutvapenbruket var baserat på "an honest belief which is perceived, for good reasons, to be valid at the time but which subsequently turns out to be mistaken". Se också *Bubbins v United Kingdom*, no. 50196/99, 17.3.2005, para 138 för en liknande formulering. Formuleringen kan dock också anses peka i riktning av subjektiv bedömning med objektivt inslag av den typ som diskuteras i det indragna avsnittet nedan.

216 Se för diskussion i svensk rätt, Boucht 2011a, s. 439–440.

görande för om villfarelsen kan godtas vore om det var eller inte var oförsvarligt av polismannen att utöva maktmedel utan att först förvissa sig om vad som verkligen pågick.²¹⁷ För att inte straffas för uppsåtligt brott skulle alltså krävas att det inte var oförsvarligt att förstå de faktiska omständigheterna på det sätt som polismannen gjorde.

Försvarlighetskravet skulle behöva relateras till polismannens förutsättningar att göra en riktig tolkning av faktum i ljus av hans erfarenhet, utbildning, personliga förutsättningar m.m. Man skulle alltså behöva fråga sig om också en normalt aktsam person i polismannens position, dvs. med samma utbildning, erfarenhet och personliga egenskaper, skulle göra samma felbedömning. Bara om svaret vore jakande skulle uppsåt uteslutas. Ett sådant krav skulle alltså innebära ett objektivt korrektiv, som samtidigt beaktar polismannens subjektiva förutsättningar, till polismannens påstådda uppfattning. En sådan försvarlighetsbedömning beträffande omständigheterna skulle då ske inom ramen för det uppsåtliga brottet och därmed i ett tidigare stadium än den prövning som görs avseende huruvida en eventuell uppsåtsuteslutande villfarelse bör resultera i oaksamhetsansvar (enligt SL 4:3,1).²¹⁸

Putativprövningen är emellertid inte klar med detta. Efter att man konstaterat att det fanns fog för polismannen att missuppfatta situationen, så måste man göra en ny bedömning av försvarligheten i ljus av hur han uppfattade den faktiska situationen.²¹⁹ I förarbetena nämns förvisso inget om behovet av en sådan bedömning och detta har heller inte berörts i rättslitteraturen. Bedömningen framstår emellertid som nödvändig, eftersom man annars inte gärna kan göra skillnad mellan en handling där gärningsmannen höll sig inom ramen för det tillåtliga och som är straffri, och en handling där gränserna för det tillåtna överskreds, dvs. en excesshandling. Det är här viktigt att komma ihåg att eventuell strafffrihet för uppsåtligt brott vid putativa nödvärnssituationer inte sker för att gärningen inte är rättsstridig, utan för att gärningsmannen anses sakna uppsåt. Till den del som handlingen överskred det som kunde anses försvarligt också i ljus av hur gärningsmannen uppfattade situationen, så kan man inte anse att uppsåtet utesluts. Här kan han istället straffas för uppsåtligt brott begånget i excess. Först sedan man kunnat slå fast att polismannens handling (i nödvärn, i nöd eller i maktmedel), varit berättigad om hans uppfattning om sakläget hade varit korrekt, så kan ansvar för uppsåtligt brott falla bort.

Som ett exempel kan man tänka sig att polismannen tror att den svepande armrörelse som målpersonen gör innebär att han kommer att utöva motstånd. Om polismannen då använder OC eller hund, men det efteråt visade sig att målpersonen bara skulle klia sig på ryggen, så kan villfarelsen var berättigad till den del som den gällde potentiellt motstånd med kroppskrafter. Om han då överskred det försvarliga i ljus

217 Beckman et al. 1965, s. 597.

218 Att villfarelsen skall vara försvarlig, dvs. ursäktlig, innebär emellertid att bedömningen kan hamna i ett spänningsförhållande till den oaksamhetsbedömning som kan bli aktuell om uppsåt utesluts p.g.a. villfarelse (SL 4:3,1). Denna oaksamhetsbedömning bygger på dels ett objektivt element, dels ett subjektivt element. Det är emellertid inte otänkbart att man likväl kunde uppställa ett mer grovmaskigt objektivt oaksamhetskrav enligt vilket polismannens uppfattning inte uppenbart får avvika från vad en normalt aktsam person i hans position hade trott (Boucht 2011a, s. 439–440. Se också Lernestedt 2008, s. 578). En stramare oaksamhetsbedömning skulle då genomföras vid en eventuell oaksamhetsbedömning enligt SL 4:3,1.

219 Detta framgår indirekt av RP 44/2002 rd, s. 114. Se också t.ex. Asp/Ulväng/Jareborg 2013, s. 344–346.

av hur han uppfattade situationen, så föreligger uppsåtlig excess för den skada som han då orsakade.

Hur bör då den situationen bedömas om polismannen befogat misstar sig om maktmedelssituationen i sig (t.ex. att målpersonen skulle göra motstånd), men det inte fanns fog för hans felaktiga uppfattning om att målpersonen förorsakade allvarlig fara för någon annan genom att ta fram ett skjutvapen, samtidigt som polismannen därför använde skjutvapen (med allvarlig skada som följd)? I denna situation får man nog anse att om det inte fanns fog för villfarelsen angående omständigheter som ger grund för vapenbruk (PolisL 2:19), så kan villfarelsen inte ha uppsåtsutslutande effekt. Om polismannen däremot hade fog för sin villfarelse, t.ex. eftersom han trodde att målpersonen hade en kniv i handen och skulle attackera en person som stod i närheten, och som en följd av detta skuter när det egentligen var en träpinne målpersonen höll i handen, så utesluts uppsåt om han då höll sig inom ramen för både PolisL 2:17 och 2:19.

Om gärningsmannen har misstagit sig om gärningssituationen på ett sätt som utesluter uppsåt enligt SL 4:3,1, så kan enligt SL 4:3,2 oaktsamhetsansvar fortsatt uppstå om villfarelsen var oaktsam. Detta innebär alltså att om gärningsmannen borde ha insett att det var fråga om ett misstag, så kan straffansvar för följder likaväl uppstå på oaktsam grund. Oaktsamhetsbedömningen avser alltså om polismannen likaväl borde ha tolkat situationen riktigt.

5.3 Förbudsvillfarelse (SL 4:2)

Det kan också förekomma att polismannen har gjort en felaktig bedömning av de rättsliga förutsättningarna för att använda maktmedel eller om omfattningen av befogenheterna. Villfarelsen gäller då innehållet i de rättsregler som gäller, inte de faktiska situationsomständigheterna. Han har t.ex. missförstått reglerna om vapenbruk i PolisL 2:19 och tror felaktigt att det är tillåtet att skjuta för att gripa en gärningsman som är misstänkt för stöld också om denne inte utgör allvarlig fara för liv eller hälsa. En sådan felbedömning av de rättsliga förutsättningarna för att tillgripa maktmedel bedöms enligt SL 4:2 som en s.k. förbudsvillfarelse. En giltig förbudsvillfarelse bedöms straffrättsligt som en ursäktande grund, dvs. handlingen är fortsatt rättsstridig men gärningsmannen kan i det enskilda fallet likväl ursäktas. Den kan alternativt innebära att straffet sätts ned enligt SL 6:8.

Enligt SL 4:2 kan gärningsmannen ursäktas om han felaktigt tror att en gärning är tillåten under förutsättning att villfarelsen anses uppenbart ursäktlig med anledning av att 1) offentliggörandet av en lag är behäftat med brister eller fel, 2) innehållet i en lag är speciellt svårbegripligt, 3) en myndighet har givit felaktiga råd, eller 4) det föreligger någon annan jämförbar omständighet.²²⁰ En sådan rättsvillfarelse kan enligt gällande rätt alltså godtas bara i undantagsfall: endast en uppenbart ursäktlig okunnighet bör kunna leda till ansvarsfrihet.²²¹ Generellt gäller att förbudsvillfarelse

220 Se Boucht/Frände 2007, s. 125–128 för närmare redogörelse om kriterierna.

221 RP 44/2002 rd, s. 111.

inte leder till ansvarsfrihet om inte gärningsmannen inom rimliga gränser utnyttjat sin förmåga att skaffa sig korrekt kunskap om rättsläget, dvs. att villfarelsen var oundviklig i den meningen att ytterligare åtgärder hade varit uppenbart oskäligen.

Polismän har som statliga tjänstemän erhållit omfattande utbildning för att utföra sitt värv, för vilken den rättsliga dimensionen, och särskilt befintliga befogenhetsnormer, utgör en grundsten. De förväntas ha kunskap om de normer som reglerar tjänsteutövningen, t.ex. innehållet PolisL 2:17–21. Polismän får också kontinuerligt fortbildning om bl.a. de rättsliga normer som gäller på området. En viktig del av den polisiära yrkeskunskapen, inte minst den taktiska, är därför adekvat kunskap om de centrala normer som gäller för den polisiära verksamheten.²²² Det bör därför generellt ställas krav på ett professionellt ansvar för polismän, liksom för andra yrkesgrupper, som innefattar kännedom om de centrala reglerna på det egna ansvarsområdet. Villfarelse om innehållet i befogenhetsnormer bör därför bara i undantagsfall kunna leda till ansvarsfrihet.

²²² Helminen et al. 2000, s. 74.

6 DET RÄTTSLIGA ANSVARET FÖR MAKTMEDELSBRUK SOM SKER UTANFÖR DEN RÄTTSLIGA GRUNDEN

6.1 Inledning

Som pekats på ovan, så innebär maktmedelsbruk ett ingrepp i enskildas grundläggande fri- och rättigheter. Många av dessa fri- och rättigheter åtnjuter rättsligt skydd i strafflagen, och därför innebär maktmedelsbruk som sker utanför den laga befogenheten enligt PolisL att gärningen också svarar mot innehållet i ett straffbud. Detsamma gäller en handling som inte omfattas av nödvärns- eller nödtillståndsbestämmelserna i SL. Om handlingen däremot hålls innanför befogenheten, så bedöms handlandet straffrättsligt som en s.k. tillåtande (eller rättfärdigande) grund, vilket gör att handlingen är tillåten, dvs. förenlig med rättsordningen.²²³ Maktmedelsbruk inom ramen för den laga befogenheten är därmed helt lagenlig. Detsamma gäller också när polismannen handlar i nödvärn på ett sätt som håller sig innanför de gränser som SL 4:4 eller 4:5 stipulerar.

I det följande behandlas de straffrättsliga konsekvenser som handlande utanför den laga befogenheten eller nödvärns- eller nödbestämmelsernas gränser kan ha.

6.2 Handlande utanför den laga befogenheten enligt PolisL 2:17–20

6.2.1 Inledning

Om rättsliga gränserna för maktmedelsbruket enligt PolisL 2:17–21 överskrids så kan olika straffrättsliga konsekvenser följa.

När polisen har använt maktmedel i en situation där maktmedelens godtagbarhet har ifrågasätts, så gäller det först att slå fast om det fanns förutsättningar (befogenhet) för maktmedelsbruk utifrån sakens faktum och de regler och principer som diskuterats i kapitlen ovan. Om svaret på denna fråga är jakande, så är följande fråga om ingripandet har hållit sig innanför gränsen för det försvarliga eller om den har överskridits. Vid denna bedömning får man nog anse att det finns en viss gräzon mellan det strikt rättsenliga och det straffbara, så att inte varje överskridande av befogenheten bör resultera i straffansvar. Polismän är bara människor och i ljus av de många gånger krävande arbetsvillkor som gäller, så bör ta hänsyn till och ha förståelse för att vissa missförstånd och fel kan ske. Samtidigt är det, som en följd av polisens ställning och maktbefogenheter, så att detta utrymme bör vara tämligen begränsat.

²²³ Se närmare Boucht/Frände 2007, s. 81.

Om en polisman har använt för kraftiga maktmedel i en viss situation, så kan straffrättsligt ansvar uppstå i två hänseenden. Polismannen kan för det första ansvara för den följd som handlingen har för den som utsätts för den. Detta kan vara t.ex. misshandel (SL 21:6), vållande av personskada (SL 21:10), eller dödvållande (SL 21:8). Här bör noteras att polismannen dock kan komma att ursäktas med stöd av reglerna om excess som behandlas nedan (se avsnitt 6.2.2), förutsatt att det i grunden förelåg en maktmedels/nödvärns/nödsituation. För det andra kan tjänsteansvar uppstå enligt SL 40:9–10 om handlingen innebär en överträdelse av en polisrättslig regel som gällde i situationen. Ansvarsfrågan konkretiseras alltså på två olika sätt: dels som eventuellt straffansvar för att ha förorsakat en viss straffrättsligt relevant följd, dels som eventuellt straffrättsligt tjänsteansvar för överträdelse av en relevant offentligrättslig föreskrift.

Först behandlas frågan om ansvaret för en viss följd, därefter frågan om eventuellt tjänsteansvar. Framställningen utgår från att det i grunden föreligger en maktmedelssituation, men att han går utöver gränserna för det tillåtna. Till den del som polismannen helt har handlat utanför maktmedelsreglerna i PolisL 2:17–21, så ansvarar han naturligtvis straffrättsligt för den följd som uppstår. I detta fall föreligger då ingen maktmedelssituation i grunden.

6.2.2 *Excess vid bruket av maktmedel (SL 4:6,2)*

Om gränserna för tillåtet maktmedelsbruk har överskridits i en maktmedelssituation, så tillämpas (enligt hänvisningen i PolisL 2:17,5) SL 4:6,3 om maktmedelsexcess. Enligt denna bestämmelse är gärningsmannen i en sådan situation fri från straffansvar, om det finns synnerligen vägande grunder för att anse att det inte skäligen kunde ha krävts att han skulle ha reagerat på annat sätt med beaktande av hans ställning och utbildning, samt hur viktigt uppdraget och hur oförutsedd situationen var. Man kan därmed säga att lagstiftaren har presumerat att den som utövar maktmedel förmår hålla sig inom de lagliga ramarna, men accepterar ändå att förhållandena i begränsade undantagsfall kan ta en sådan vändning att polismannen ändå inte kan klandras.

SL 4:6,3 gäller så länge situationen inte glidit över i en nödvärnssituation. När detta sker används i stället reglerna om nödvärnsexcess i SL 4:4,2, som samtidigt är mer generösa angående förutsättningarna för ansvarsfrihet (se nedan avsnitt 6.3). Maktmedelsexcess enligt SL 4:6,3 aktualiseras alltså när polismannen i sin tjänsteutövning och sitt uppdrag gått utöver det tillåtna, men när det samtidigt på goda grunder inte skäligen kunde ha krävts att han hade agerat på ett annat sätt. I förarbetena uttrycks det som att det att ”maktmedlen överskreds berodde här inte i sig på att polismannen oroades eller var rädd för sin egen säkerhet, utan på att han eller hon var alltför nitisk i sin tjänsteutövning och i sitt uppdrag.”²²⁴ Polismannen kan t.ex. ha använt hund i en situation där vanliga fysiska maktmedel hade varit tillräckligt eller använt maktmedel längre än vad som var nödvändigt. Excess förutsätter alltså

224 RP 44/2002 rd, s. 138.

att maktanvändningen initialt uppfyllde kriterierna enligt PolisL 2:17. Bedömningen av excess är subjektiv, så att gärningsmannens situation i handlingsögonblicket läggs till grund för bedömningen.

Om polismannen däremot gjorde en *felaktig* bedömning av de rättsliga förutsättningarna för att använda maktmedel och t.ex. använde skjutvapen i en situation som föll utanför PolisL 2:19, så föreligger som regel inte excess. En sådan felbedömning av de rättsliga förutsättningarna för att tillgripa maktmedel bedöms som förbudsvillfarelse enligt SL 4:2 och kan bara godtas under mycket begränsade omständigheter (se ovan avsnitt 5.3).

Om situationen var sådan att polismannen inte skäligen kunde ha förväntats handla på ett annat sätt baseras på en helhetsbedömning. Till skillnad från regeln om nödvärnsexcess i SL 4:4,2, så krävs för ansvarsfrihet enligt SL 4:6,2 att det föreligger synnerligen vägande skäl för ansvarsfrihet. Detta innebär samtidigt att bestämmelsen i praktiken bör tillämpas inom tämligen strikta ramar.²²⁵

Relevanta omständigheter är bl.a. situationens oförutsedda karaktär, polismanens ställning, utbildning och personliga förutsättningar, den tid att överväga saken som stod till förfogande och motståndintensiteten.²²⁶ Det föreligger t.ex. en väsentlig skillnad mellan förutsättningarna hos en polisman på praktik under utbildningen jämfört med en till underbefälet hörande polisman med många års erfarenhet på fältet. Utbildningens funktion är bl.a. att reducera risken för felbedömningar eller brist på kontroll. Att det är fråga om polisiär myndighetsverksamhet inverkar också på bedömningen av när t.ex. förlorad besinning skall ses som förståelig. Om situationen uppstod plötsligt, eller om uppdraget plötsligt tog en mer dramatisk vändning under ett ingripande med anledning av ett allvarligt brott där gärningsmannen utövar kraftigt motstånd, så kan en överskridning av befogenheterna vara mer förståelig.

Att överskrida tidsgränserna vid nödvärn, dvs. att inleda försvarshandlingen för tidigt eller hålla på för länge, omfattas av reglerna om nödvärnsexcess.²²⁷ Det är emellertid inte helt klart om det att tidsgränserna överskrids vid maktmedelsbruk också bör beaktas som excess. Också förarbetena tigger.²²⁸ Det kan finnas grund att skilja mellan maktmedelsbruk som inletts för tidigt eller som pågått för länge. Det finns goda grunder att mena att maktmedelsanvändning som inletts för tidigt bör anses vara obehövlig och därmed inte alls omfattas av befogenheten att använda maktmedel. Därmed bör situationen inte heller bedömas som excess. Maktmedelsbruk som pågått för länge kan det däremot efter omständigheterna finnas grund att bedöma som excess, om än detta bör prövas separat i det enskilda fallet. Utgångspunkten bör nog likväl vara att överskridningar av tidsgränserna inte omfattas av regeln om excess.

Om handlingen var sådan att man inte skäligen kunde förvänta att polismannen hade agerat på ett annat sätt så är excessen ursäktad och straffansvar utdöms inte.

225 RP 44/2002 rd, s. 138.

226 RP 44/2002 rd, s. 138.

227 Se RP 44/2002 rd, s. 124.

228 Jfr nedan i avsnitt 6.3 om nödvärnsexcess.

Om handlandet däremot inte anses vara ursäktat, så kan straffet enligt SL 4:7 likväl komma att sättas ned som en följd av excessen. Enligt SL 6:8,1.4 bestäms straffet enligt en lindrigare straffskala om brottet har begåtts under omständigheter som nära påminner om omständigheter vilka leder till tillämpning av ansvarsfrihetsgrunder. Straffreduktionen innebär att gärningsmannen får dömas till högst tre fjärdedelar av det maximala fängelse- eller bötesstraff som föreskrivs för brottet. Domstolen är emellertid inte tvungen att beakta omständigheterna som strafflindrande. Gärningsmannen kan alltså fortsatt dömas till fullt straff.

6.2.3 Tjänsteansvar enligt SL 40:9–10

Om polismannen vid tjänsteutövning har överskridit maktmedelsbefogenheten och därmed gjort sig skyldig till brott t.ex. enligt SL 21 kap., så uppstår som en följd av de straffrättsliga konkurrensreglerna som regel även tjänsteansvar enligt SL 40:9 eller 40:10. I avgörandet HD 2004:75 konstaterar Högsta domstolen sålunda att om en polisman i tjänst har använt för kraftiga maktmedel mot en person i laga befogenhet så skall, vid sidan av bestämmelserna i SL:s 21 kap. om brott mot liv och hälsa, också bestämmelserna i SL 40 kap. om tjänstebrott tillämpas på gärningen. Tjänsteansvar kan uppstå också i annat fall där polismannen uppsåtligen eller av oaktsamhet bryter mot det som gäller i tjänsteutövningen.

Grunden för ett sådant parallellt straffansvar är att straffbudens skyddsintressen är olika.²²⁹ Straffbestämmelserna i exempelvis SL 21 kap. skyddar målpersonens fysiska integritet som har kränkts genom maktmedelsbruket, t.ex. när han förorsakats smärta eller skada. Det rättsliga ansvaret handlar till denna del om relationen mellan polismannen och den kränkte. Tjänsteansvarsreglerna tar däremot fasta på tjänstemannens handlande inom ramen för tjänsten och hans roll som polisman. Till den del polismannen har brutit mot bestämmelser och föreskrifter som skall iakttas i tjänsteutövningen, så ansvarar han straffrättsligt också för detta. Tjänsteansvarsbestämmelserna tar alltså fasta på tjänsteutövningens legitimitet i relationen mellan polismannen och staten som arbetsgivare.

Den uppsåtliga tjänsteansvarsbestämmelsen i SL 40:9 lyder som följer:²³⁰

”Om en tjänsteman vid tjänsteutövning uppsåtligen, på något annat sätt än vad som nämns i detta kapitel eller i 11 kap. 9 a §, bryter mot sin tjänsteplikt enligt bestämmelser eller föreskrifter som ska iakttas i tjänsteutövning, och gärningen inte, med hänsyn till sin menlighet och skadlighet samt andra omständigheter som har samband med den, är ringa bedömd som en helhet, ska tjänstemannen för brott mot tjänsteplikt dömas till böter eller fängelse i högst ett år.

²²⁹ Här gäller dock vissa begränsningar. Av bestämmelserna framgår att SL 40:9 är sekundär i förhållande till andra tjänstebrott i SL 40 kap. och SL 11:9a, medan SL 40:10 är sekundär bara i förhållande till brott mot tjänstehemlighet i SL 40:5,2.

²³⁰ Tolkningen av SL 40:9–10 behandlas inte närmare här. För närmare om innehållet i bestämmelsen, se t.ex. Frände et al. 2014, avsnitt 9.6.

Tjänstemannen kan även dömas till avsättning om han eller hon, genom att fortgående eller i väsentlig mån handla i strid mot sin tjänsteplikt, gjort sig skyldig till det brott som nämns i 1 mom. och brottet visar att han eller hon är uppenbart olämplig för sitt uppdrag.”

I SL 40:10 regleras ansvaret för oaktsamt tjänstebrott:

”Om en tjänsteman vid tjänsteutövning av oaktsamhet bryter mot sin tjänsteplikt enligt bestämmelser eller föreskrifter som skall iakttas i tjänsteutövning, på något annat sätt än vad som avses i 5 § 2 mom., och om gärningen inte, med hänsyn till sin menlighet och skadlighet eller andra omständigheter som har samband med den, är ringa bedömd som en helhet, skall tjänstemannen för brott mot tjänsteplikt av oaktsamhet dömas till varning eller böter.”

Med ”bestämmelser eller föreskrifter som ska iakttas i tjänsteutövning” avses olika för polismannens tjänsteutövning förpliktande normer. Det kan handla om bestämmelser i lag eller förordning, men också bestämmelser om arbetsledning och övervakning (se StatstjänstemannaL (750/1994) 14,1 §). Dessa kan vara en arbetsordning eller annan generell föreskrift, men också exempelvis ett taktiskt direktiv i en konkret situation (se t.ex. HD 1989:58). För att en tjänsteorder skall vara giltig krävs att den är formellt riktig, bl.a. att den som ger den har befogenhet att göra det och att den åtgärd som förväntas utförd faller under till mottagarens befogenhet (se också avsnitt 3.4 ovan). För att tjänsteansvar skall kunna uppstå måste man kunna påvisa en bestämmelse eller föreskrift som polismannen har brutit mot.

I avgörandet HD 2008:90 krävde Högsta domstolen att uppsåt måste föreligga i förhållande till tjänstepliktens existens (inte bara i förhållande till sitt handlande) för att tjänstemannen skall kunna dömas för uppsåtligt tjänstebrott.²³¹ Ansvar för uppsåtligt tjänstebrott förutsätter alltså att tjänstemannen antingen bedöms ha avsett att handla mot tjänsteplikten eller att åtminstone måste ha förstått att han handlar mot lagen.²³² Om villkoren för uppsåtligt tjänstebrott inte uppfylls kan ansvar för oaktsamt tjänstebrott komma ifråga. Ansvar för oaktsamt tjänstebrott förutsätter att tjänstemannen borde ha vetat att han handlar mot det som gäller för tjänsteutövningen. För polismän kan här generellt ställas relativt stränga krav i ljus av bl.a. den utbildning de har fått för att utföra sitt värv och i vilken den rättsliga dimensionen, och särskilt befintliga befogenhetsnormer, utgör en grundsten.

För att tjänsteansvar skall uppstå krävs att handlingen i en helhetsbedömning inte var ringa.²³³ Inte varje överträdelse av tjänsteplikten resulterar därmed i straffrättsligt tjänsteansvar. Bedömningen av gärningens ringhet görs efter att man har funnit att uppsåt eller oaktsamhet föreligger. Ett centralt kriterium vid denna bedömning är om skada eller olägenhet uppstod som en följd av tjänstefelet.

231 Denna position är emellertid inte oproblematiserad, eftersom den innebär att tjänstemän bedöms lindrigare i förhållande till sina rättsliga plikter än vanliga medborgare trots att t.ex. polismannen p.g.a. sin position förväntas ha särskild kunskap bl.a. om sina rättsliga befogenheter. Se Frände et al. 2014 (Viljanen), s. 867.

232 Se också HD 2014:86.

233 Se t.ex. HD 2001:54 och 2002004:132.

Samtidigt innebär inte nödvändigtvis det att skada eller olägenhet inte uppstod att tjänsteansvar utesluts om risken för skada eller olägenhet var betydande.²³⁴ Också tjänsteåtgärdens natur är av betydelse. Ju viktigare intresse som tjänsteåtgärden gäller, desto större krav kan också ställas på dess utförande. Ju mer självständiga befogenheter polismannen har, desto mer motiverat kan det också vara att uppställa strängare krav.²³⁵

Som framgick ovan i avsnitt 4.2.2. gäller idag enligt PolisL 2:17,2 att en polisman som handlar i nödvärn står under tjänsteansvar. På ett allmänt plan innebär regeln att polismän står under (offentligrättslig) laglighetskontroll även i nödvärnssituationer.²³⁶ Följaktligen kan en polisman som agerar i nödvärn enligt SL 4:4 i vissa situationer ändå dömas till ansvar för brott mot tjänsteplikten (SL 40:9–10). I det följande kommenteras detta närmare.

Följande fiktiva situation kan användas som exempel på förhållandet mellan ansvaret för följden och tjänsteansvaret:²³⁷

»En större polisstyrka har kallats till ett bostadshus som en följd av ett tips från allmänheten om att några personer från en kriminell gruppering har förskansat sig i en lägenhet i bostadshuset. Dessa personer, över vars antal man inte har entydig information, torde enligt den information som finns vara beväpnade. Man vet också att lägenhetsinnehavarna, en man och en kvinna, befinner sig i lägenheten, men det är oklart om dessa frivilligt befinner sig där eller om de har tagits som gisslan. Fältchefen gör bedömningen att inbrytning kan behöva göras, men att detta inte får ske innan kontakt etablerats med personerna i lägenheten och man därigenom i mån av möjlighet erhållit klarifiering av läget liksom information om lägenhetsinnehavarnas status. Två polismän, A och B, gör emellertid en inbrytning i lägenheten i strid med direktivet. Polismannen A angrips då av en av ockupanterna och avlossar ett/flera skott med sitt tjänstevapen mot en av personerna i lägenheten, som allvarligt skadas. Fråga uppstår om eventuellt ansvar för grov misshandel (SL 21:6) och brott mot tjänsteplikt (SL 40:9).»

Man kan i ljus av detta fall identifiera potentiellt fyra olika rättsliga tillämpnings-situationer: 1) huvudgärningen (avlossandet av skottet/-en) täcks av en straffrättslig rättfärdigande grund (SL 4:4); 2) huvudgärningen täcks inte av en rättfärdigande grund; 3) huvudgärningen är rättfärdigad (SL 4:4) medan sidogärningen är rättsstridig (överträdelsen av taktiskt direktiv); eller 4) både huvudgärning och sidogärning är rättsstridiga, dvs. huvudgärningen täcks inte av någon rättfärdigande grund och sidogärningen innebär överträdelse av vad som gäller för uppgiften.

För det första bör framhållas att när ett händelseförlopp som innefattat en nödvärnssituation bedöms rättsligt, så bör man inte bara fokusera på nödvärnshandlingen så att polismannens handlande innan nödvärnssituationen faller utanför. Det är i en

234 Frände et al. (Viljanen) 2014, s. 871.

235 Frände et al. (Viljanen) 2014, s. 871.

236 Den innebär även en tydliggöring av statens potentiella skadeståndsansvar i dessa situationer. Se RP 224/2010 rd, s. 25.

237 Exemplet är hämtat från Boucht 2011, s. 392.

sådan situation viktigt att skilja mellan eventuellt ansvar för det som här kallas huvudgärning och sidogärning. Med huvudgärning menas den egentliga gärning som direkt förorsakar en följd som nämns i ett straffbud (t.ex. i SL 21:6). Det kan t.ex. vara det att pressa tjänstevapnets avtryckare så att det/de skott avlossas som träffar och skadar gärningsmannen. Med sidogärning avses istället en handling som sker i anslutning till (den föregår, vidtas samtidigt med eller följer på huvudgärningen) och är relevant för huvudgärningen, men som inte nödvändigtvis förorsakar någon straffrättsligt relevant följd.²³⁸ Det kan handla om överträdelser av taktiska föreskrifter/anvisningar för hanterandet av en viss situation och utförandet av ingripandet, (allvarligare) taktiska fel, överträdelser av föreskrifter rörande stoppande av fordon, överträdelser av föreskrifter som avser användande av redskap osv., men kan även uppfylla rekvisiten i en allmän brottsbeskrivning. Det handlar sålunda om två *olika* gärningar, som bör bedömas separat.

I exemplet ovan frångår medlemmar av en insatsgrupp situationsledarens direktiv och gör en inbrytning i strid med de taktiska anvisningar som gäller för uppgiften. Samtidigt försätter de sig i en nödvärnssituation och använder då i sig tillåtet grövre våld med stöd av SL 4:4, som samtidigt överskrider det tillåtna enligt PolisL 2:17. När det föreligger en rättsstridig sidogärning i kombination med en rättfärdigad huvudgärning (p. 3 ovan), så bör alltså ansvar potentiellt kunna uppstå för en rättsstridig sidogärning (i detta fall överträdelsen av situationsledarens direktiv) även om huvudgärningen är rättfärdigad (t.ex. med stöd av SL 4:4).

Vilket är då tjänsteansvarets förhållande till själva nödvärnsgärningen (huvudgärningen)? Förarbetena synes lägga till grund att tjänsteansvar också kan komma att aktualiseras i förhållande till själva nödvärnsgärningen i gränsfall mellan PolisL 2:17 och SL 4:4. I förarbetena förklaras detta så här:

”I praktiken har framför allt sådana situationer visat sig vara problematiska där en grund som ger polisen rätt att använda maktmedel ligger så nära den straffrättsliga rätten att handla i nödvärn eller i nödtillstånd att det är svårt att påvisa vilkendera situationen det är fråga om. Förslaget rättar till detta missförhållande och i fortsättningen kan situationer av det slaget i enlighet med denna konstruktion bedömas som en enhetlig helhet.”²³⁹

Vid första anblick framstår tjänsteansvar i en nödvärnssituation som egendomligt. Det är något märkligt med att samma gärning samtidigt kan vara både straffrättsligt tillåten (i förhållande till följden) och straffrättsligt otillåten (i förhållande till den polisrättsliga föreskriften). Föremålet för prövningen är ju ytterst hur *gärningen*, inte brottsbeskrivningen, förhåller sig till en ansvarsfrihetsgrund. Om överträdelsen av den offentligrättsliga föreskriften helt sammanfaller med den gärning som täcks av en straffrättslig rättfärdigande grund, t.ex. ett avlossat skott, så kunde man alltså anse att bedömningarna bör korrelera med varandra, så att överträdelsen av

238 Se Boucht 2011a, s. 391–392.

239 RP 224/2010 rd, s. 87.

den offentlighetsrättsliga bestämmelsen inte medför något särskilt straffrättsligt tjänsteansvar. Nödvärnets giltighet skulle då omfatta hela det straffrättsliga området.

Eftersom de straffrättsliga tjänsteansvarsreglernas materiella innehåll fås från reglerna i PolisL, så bör man emellertid här göra en s.k. differentierad rättsstridighetsbedömning. Detta innebär att man separat bedömer handlingarnas tillåtlighet dels enligt SL, dels enligt PolisL.²⁴⁰ Att handlingen är förenlig med en tillåtande norm på ett område (t.ex. SL) behöver inte automatiskt betyda att den också är förenlig med normerna på ett annat rättsområde (t.ex. PolisL). En straffrättsligt rättsenlig handling kan alltså ändå vara polisrättsligt lagstridig. Även om gärningen täcks av en straffrättslig rättfärdigande grund är det alltså principiellt möjligt att ansvar ändå bör uppstå på offentlighetsrättslig grund.

Till den del som tjänsteansvar enligt PolisL 2:17,2 kan komma att aktualiseras i en sådan situation, så kan detta närmast förklaras med att de polisrättsliga principer som gäller också vid nödvärn har överträtts. Som nämnt ovan (avsnitt 4.3.2), kan detta avse t.ex. bedömningen av handlingens sannolika följder och effekter och principen om minsta olägenhet.

Förarbetena synes också lägga till grund att detta kan ske i gränsfall mellan PolisL 2:17 och SL 4:4. Som nämnt i avsnitt 4.5.2, så tillämpas som regel SL 4:4 i en situation där både PolisL 2:17 och SL 4:4 är tillämpliga. Detta synes då innebära att tjänsteansvar i princip kan uppstå om polismannen överträder de polisrättsliga principerna vid nödvärnshandlingen i en sådan gränssituation där SL 4:4 tillämpas om situationen till sin natur inte är så snabb och överraskande att polismannen fullständigt saknar förutsättningar för situationskontroll. Det var då inte fråga om någon ”akut” nödvärnssituation.²⁴¹ Om situationen däremot präglas av just sådan ”akuthet” och plötslighet som är kännetecknande för nödvärn, så kan man inte gärna kräva att polismannen i samma grad respekterar de polisrättsliga principerna.²⁴² Argumenten för att etablera tjänsteansvar är därmed svagare. Det bör här också påpekas att straffansvar, som nämnt ovan, kräver att gärningen bedömd som en helhet inte är ringa.

Det bör nämnas att tjänsteansvaret vid nödvärn inte bör sammanblandas med de generellt strängare krav som kan komma att ställas på polismannen vid försvarlighetsbedömningen med beaktande av dennes utbildning och erfarenhet. Har gränsen för tillåtet nödvärn överskridits, så aktualiseras istället excess (SL 4:4,2).

Tjänsteansvaret vid excess skall också kommenteras separat. Här är situationen annorlunda än vid tillåtet nödvärn. Man bör skilja mellan excess som straffnedsättande grund och excess som ursäktande grund. I det första fallet föreligger ett brott

240 Boucht 2011a, s. 401–405. Med rättsstridighet avses frågan om ett visst rättsfaktum är förenligt med rättsordningens normer.

241 Samtidigt torde man, åtminstone i vissa fall, kunna anse att brottet mot tjänsteplikten är ringa som en följd av den existerande nödvärnssituationen och på den grunden förneka ansvar för tjänsteansvar.

242 Man kan här kanske göra en parallell till det som Westerlund/Hagstedt/Wahlund 2018, s. 41–42 i den svenska diskussionen kallar ”kontrollerat nödvärn” och ”paniknödvärn”. Med kontrollerat nödvärn avses fall ”där polisen tidsmässigt har kontroll över situationen”. Med paniknödvärn avses situationer då ”gärningsmannen attackerar en polis på sådant sätt, att denne tidsmässigt inte har något annat realistiskt alternativ än att skjuta direkt verkanseld mot vitala kroppsdelar på angriparen.” Om än terminologin inte är optimal, och dessutom helt saknar rättsligt stöd, så kan den ändå fylla en viss pedagogisk situation just detta sammanhang. I ljus av förarbetena synes alltså tjänsteansvar då potentiellt kunna uppstå vid s.k. ”kontrollerat nödvärn”, medan det som utgångspunkt inte gärna bör göra det vid ”paniknödvärn”.

(gärningen är både rättsstridig och skuldbelagd), medan gärningsmannen i det senare fallet är helt ursäktad, dvs. han saknar skuld.

Om huvudgärningen inte är helt ursäktad, men bara föranleder strafflindring, så föreligger fortsatt ett brott (även om gärningen anses mindre klandervärd). Gärningsmannen döms då t.ex. för misshandel (SL 21:5) eller dödsvållande (SL 21:8) begången som excess i nödvärn. Straffet kan emellertid lindras med stöd av SL 6:8 4 punkten, som anger att straffet bestäms enligt en lindrigare straffskala om brottet har begåtts under omständigheter som nära påminner om omständigheter vilka leder till tillämpning av ansvarsfrihetsgrunder. I ett fall som detta framstår tjänsteansvar enligt SL 40:9–10 som motiverad vid sidan av ansvar enligt den allmänna straffbestämmelsen.

Om huvudgärningen å andra sidan är helt ursäktad, så anses gärningsmannen sakna skuld. Om tjänsteansvar bör uppkomma i en sådan situation framstår mer oklart. Å ena sidan kan det som utgångspunkt vara motiverat att låta den ursäktande grunden omfatta hela gärningen, så att separat tjänsteansvar inte utdöms. Men även om gärningsmannen kan anses ursäktad har han då ändå gått utöver det som gäller enligt PolisL 17,1. Följaktligen bör tjänsteansvar inte heller anses vara uteslutet i detta tillfälle.²⁴³

Föranleder då putativa situationer någon särskild bedömning? I dessa situationer föreligger inte objektivt någon nödvärnssituation, men gärningsmannen p.g.a. villfarelse med fog trodde att en sådan var för handen. Det torde inte finnas skäl att behandla dessa situationer på annat sätt än »vanliga» nödvärnssituationer, även om de förstnämnda strikt taget utgör ett sorts undantag till undantag (dvs. undantag till nödvärnsreglerna). Samma torde gälla putativa excesssituationer. Tjänsteansvar torde följaktligen vara uteslutet vid putativt nödvärn, medan ansvar däremot kan komma ifråga vid putativ excess. Om oaktsamhetsansvar uppstår som en följd av villfarelsen, t.ex. enligt SL 21:10, bör också normalt tjänsteansvar enligt SL 40:10 kunna dömas ut.

6.3 Handlande utanför gränserna för tillåtet nödvärn (SL 4:4) eller nödtillstånd (SL 4:5)

I avsnittet ovan har följderna av handlande utanför den laga befogenheten dryftats. I detta avsnitt behandlas följderna av att polismannen handlar utanför de gränser som gäller för nödvärn eller nödtillstånd, dvs. excess. Excessbestämmelsen kan anses motiverad med hänsyn till att nödvärns- och andra nödsituationer vanligtvis inträder plötsligt och oväntat och ger den som skall avvärja den hotande faran föga tid till övervägande. Man får därför godta att situationen i undantagsfall kan ta en sådan vändning att gärningsmannen inte kan klandras.

²⁴³ Också här bör man i vissa fall kunna anse att brottet mot tjänsteplikten är ringa och på den grunden förneka ansvar för tjänsteansvar. Om att excess kan ge upphov i tjänsteansvar, se också Frände et al. 2014, s. 864 och Helminen et al. 2012, s. 800.

Om polismannen handlar helt utanför en nödvärnssituation, så ansvarar han straffrättsligt för den följd som uppstår. I detta fall föreligger ingen nödvärnssituation.

Excess i nödvärn regleras i SL 4:4,2. Bestämmelsen anger att om gränsen för nödvärn har överskridits vid försvaret, så är gärningsmannen likväl fri från straffansvar om omständigheterna var sådana att det inte skäligen kunde ha krävts att han skulle ha reagerat på annat sätt med beaktande av hur farligt och oförutsett angreppet var samt situationen också i övrigt.

Excess kan förekomma i två situationer, antingen när strängare maktmedel än vad som tillåts har använts, eller när de tidsgränser som gäller för nödvärn har överskridits. Bedömningen av excess är i utgångspunkten subjektiv, dvs. man lägger till grund gärningsmannens situation och känslor i handlingsögonblicket.

Fråga är om en helhetsbedömning av situationen. Relevanta omständigheter kan vara angreppets farlighet och att situationen var oförutsedd. Ju mer oförutsedd situationen var och ju kortare betänketid gärningsmannen hade till sitt förfogande, desto större förståelse bör eventuella överreaktioner kunna få. I t.ex. HD 2013:60 ansåg HD att angreppets farlighet och överraskande natur samt situationen bedömd som helhet gjorde att gärningsmannens faktiska förmåga att överväga försvarshandlingens nödvändighet och försvarlighet var begränsad. Den som däremot inser att ett angrepp är förestående har normalt större möjlighet att anpassa försvaret till vad situationen kräver, medan kontrollförmågan vid helt överraskande angrepp ofta försvagas med påföljd att försvarshandlingen lättare överskrider gränsen för det tillåtna (se HD 2016:97). Att det våld som använts vid försvaret klart har överskridit det som kan anses försvarligt kan tala emot att ursäktlig excess föreligger.²⁴⁴ Men vid särskilt farliga angrepp som t.ex. utförs med livsfarligt vapen, kan samtidigt gärningsmannens agerande förtjäna större förståelse vid bedömningen.

Känslor som skräck eller rädsla kan påverka gärningsmannen så att hans förmåga att korrekt bedöma situationen och att kontrollera sitt handlande är till den grad nedsatt att beteendet blir förstaeligt och ursäktligt, om än inte tillåtet. Gärningsmannens personliga egenskaper bör sålunda beaktas både i nödvärnets försvarlighetsprövning och vid en eventuell excessprövning. Exempel på individuella egenskaper som kan komma ifråga är nervositet, lättskrämdhet och häftigt lynne men också mera tillfälliga subjektiva tillstånd, t.ex. akut rädsla eller panikkänsla

Eftersom det förutsätts att det inte ”skäligen kunde ha krävts” att gärningsmannen skulle ha reagerat på annat sätt, föreligger här dessutom ett normativt element. Av alla människor krävs en viss förmåga till självbehärskning. Enbart den omständigheten att gärningsmannen har svårt för att behärska sig och sina göranden berättigar därför inte i sig till ansvarsfrihet.²⁴⁵ Förståeliga och lindringsberättigande är framför allt sådana motivationssvårigheter som uppstår ur defensiva känslouttryckningar och reaktioner. Excessivt våld som beror på otyglade aggressiva känslouttryckningar, hat, hämndlystnad och raseri, bedöms däremot strängare.²⁴⁶

244 Se HD 2016:97.

245 RP 44/2002 rd, s. 124.

246 Se RP 44/2002 rd, s. 209.

Excess i nödvärn kan också förekomma när nödvärnets tidsgränser överskrids. Detta är fallet när försvararen inleder sitt försvar för tidigt eller låter det pågå längre än vad som skall anses försvarligt.

Excess i nödtillstånd regleras i SL 4:5,2. Enligt denna bestämmelse kan en handling som har begåtts för att rädda ett rättsligt skyddat intresse men som inte anses tillåten enligt SL 4:5,1, likväl innebära att gärningsmannen är fri från straffansvar om det inte skäligen kunde ha krävts att gärningsmannen skulle ha reagerat på annat sätt med beaktande av hur viktigt det räddade intresset var, hur oförutsedd och tvingande situationen var samt övriga omständigheter.

Såsom framgick ovan (se avsnitt 4.4), så förutsätter reglerna om nödtillstånd att gärningsmannen offrar ett mindre intresse framför ett större för att avvärja den fara som hotar. Om intressena står i omvänd ordning förväntas gärningsmannen avstå från att handla. Ursäktlig excess vid nödhandling kan därmed komma ifråga när värdeövervikten för det räddade är mindre, dvs. det räddade intresset inte är väsentligt värdefullare än det offrade. För ansvarsfrihet förutsätts då att gärningsmannens förfarande är förståeligt och ursäktligt.²⁴⁷

Också här är utgångspunkten en subjektiv bedömning. Det räddade intressets vikt kan vara en relevant omständighet t.ex. om gärningsmannen har bedömt värdet på ett annat sätt än rättsordningen, men grunderna för detta har varit förståeliga. Affektionsvärden kan vara ett sådant exempel. Gärningsmannen kan t.ex. anse att viss egendom med ett högt affektionsvärde (men lågt eller inget marknadsvärde) förtjänar ett skydd som är större än det skydd som rättsordningen förlämnar utifrån deras objektiva värden. Ju mer direkt intressena gäller gärningsmannen själv eller personer som står honom eller henne nära, desto mer förståeligt blir förfarandet. Men också situationer där liv offras för att rädda liv, t.ex. under en nödsituation, kan behöva bedömas som excess.

Också liknande omständigheter som beträffande nödvärnsexcessen blir relevanta vid nödtillstånd. Sålunda kan tidsbrist och en snabbt uppstådd fara göra att en överilad handling kan anses ursäktlig.

Excess, både i nödvärn och i nöd, bedöms straffrättsligt antingen som en ursäktande grund, som gör att gärningsmannen inte kan klandras och att straffansvar inte alls döms ut, eller som en straffnedsättande grund. Om situationen var sådan att han inte helt kan ursäktas kan excessen enligt SL 4:7 alltså beaktas inom ramen för straffmätningen. Om brottet har begåtts under omständigheter som nära påminner om omständigheter som leder till tillämpning av ansvarsfrihetsgrunder, så kan straffskalan enligt SL. 6:8,1 pkt. 4 sättas ned. När ett straff bestäms enligt en sådan reducerad straffskala får gärningsmannen enligt SL 6:8,2 dömas till högst tre fjärdedelar av det maximala fängelse- eller bötesstraff som föreskrivs för brottet, och lägst det minimum i den straffart som föreskrivs för brottet. Domstolen är emellertid inte tvungen att beakta omständigheterna som strafflindrande. Gärningsmannen kan alltså fortsatt dömas till fullt straff.

247 RP 44/2002 rd, s. 129.

ÅBEROPAD LITTERATUR

- Asp, Petter/Ulväng, Magnus/Jareborg, Nils: *Kriminalrättens grunder*, 2 uppl. (Iustus förlag 2013)
- Auglend, Ragnar: *Polisiær handleplikt, kommandomyndighet og lydighetsplikt i operativ og innsatsrettet virksomhet* (Gyldendal juridisk 2016)
- Auglend, Ragnar/Mæland, Henry John: *Politirett* 3. utg. (Gyldendal 2016)
- Beckman, Nils/Holmberg Carl/Hult, Bengt – Strahl, Ivar: *Brottsbalken. Jämte förklaringar. Brotten mot allmänheten och staten m.m.* (P.A. Norstedt & Söners förlag 1965)
- Boucht, Johan: ”Politirettslig fare – særlig ved ordensforstyrrelser”, *Tidsskrift for strafferett* (2018), s. 327–347
- __ : ”Finsk polis och s.k. riktade dödsskott”, *Tidsskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* (2017), s. 611–628
- __ : ”De yttre gränserna för finska polisens maktmedelsbruk – diskussion om en doktorsavhandling”, *Tidsskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* (2014), s. 288–302
- __ : ”Om polisiär maktmedelsanvändning enligt nya finska polislagen. Särskilt beträffande polismäns nödvärnsrätt och användning av skjutvapen”, *Tidsskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* (2013), s. 747–776
- __ : *Polisiär våldsanvändning. En straff- och offentligrättslig studie* (Iustus förlag 2011a)
- __ : ”Om objektivitetsprincipen i den polisiära verksamheten – utkast till problemställningar”, *Tidsskrift for Kriminalvidenskab* (2011b), s. 284–299.
- Boucht, Johan/Frände, Dan: *Finsk straffrätt. Grundkurs i straffrättens allmänna läror* (Edita, Polisskolans läroböcker 2007)
- Frände, Dan: *Allmän straffrätt* (Forum Iuris 2012)
- __ : ”Faredeliktens allmänna läror”, *Oikeustiede Iurisprudencia* (1994), s. 9–103
- Frände, Dan/Matikkala, Jussi/Tapani, Jussi/Tolvanen, Matti/Viljanen, Pekka/Wahlberg, Markus: *Keskeiset rikokset*, 3 uppl. (Edita 2014)
- Helminen, Klaus/Kuusimäki, Matti/Rantaeskola, Satu: *Polisiilaki* (Talentum 2012)
- Helminen, Klaus/Kuusimäki, Matti/Salminen, Markku: *Polisrätt* (Kauppakaari 2000)
- Henricson, Ib: *Politiret*, 3. utg (Jurist- og Økonomforbundets Forlag 2012)
- Honkasalo, Brynolf/Ellilä, Reino: *Suomen rikosoikeus. Yleiset opit II* (Suomalainen lakimiesyhdistys 1967)

- Hörnle, Tatjana: "Shooting Down a Hijacked Plane—The German Discussion and Beyond", *Criminal Law and Philosophy* (2009), s. 111–131.
- Jareborg, Nils: *Allmän kriminalrätt* (Iustus förlag 2001)
- Kerttula, Timo: *Vartijat ja järjestyksenvalvojat julikisen vallan käyttäjinä* (2010)
- Koskinen, Pekka, i Erkki Havansi/Pekka Koskinen, *Finlands straff- och processrätt. En introduktion*, 2 uppl. (Juristförbundets förlag 2002)
- Lernestedt, Claes: "Putativa farhågor", *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* (2008), s. 553–578
- Myhrer, Tor-Geir: *Våpeninstruks for politiet. Kommentarutgave* (Universitetsforlaget 2016)
- Mäenpää, Olli: *Principerna för god förvaltning* (Forum Iuris 2014)
- Norée, Annika: *Polisers rätt att skjuta* (Norstedts juridik 2004)
- : *Laga befogenhet. Polisens rätt att använda våld* (Stiftelsen Skrifter utgivna av Juridiska fakultet vid Stockholms universitet 2000)
- Nuotio, Kimmo: "Merkitseekö poliisimiehen oikeus hätävarjeluun oikeusturvaaukkoa?", i Nuutila, Ari-Matti/Pirjatanniemi, Elina (red.) *Rikos, rangaistus ja prosessi. Juhlajulkaisu Eero Backman 1945 – 14/5 – 2005* (2005), s. 233–238.
- Rikander, Henri, "The use of elektrochock weapons by the Finnish police in 2016", *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab* (2017), s. 119–152
- Routamo Eero/Ståhlberg, Pauli/Karhu, Juha: *Suomen vahingonkorvausoikeus* (Alma Talent 2006)
- Sinisalo, Kari: *Poliisin toimivallan määrytyminen. Tutkimus poliisin vallasta ylläpitää yleistä järjestystä ja turvallisuutta* (SLY 1971)
- Sjöholm, Erik: *När och hur får polisen ingripa? Polisrättens allmänna grunder*, 2 uppl. (1978)
- Tapani, Jussi/Tolvanen, Matti: *Rikosoikeuden yleinen osa. Vastuuoppi*, 2.painos (Talentum 2013)
- Terenius, Markus: *Poliisin voimankäyttö. Rikosoikeudellinen tutkimus sallitun voimankäytön rajoista* (SLY 2013)
- Tuori, Kaarlo: "En sista tillflyktsort för polisens allmänna befogenhet?", *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* (2004), s. 494–515
- Westerlund, Gösta/Hagstedt, Linus/Wahlund, Magnus: *Polisens vapen-användning. Polisens befogenheter att använda skjutvapen*, 3 uppl. (Bruun juridik, 2018).

SAKREGISTER

A

absolut nödvändigt 20, 21, 23, 58, 64, 77
abstrakt fara 59, 63
allmän ledare 40, 90
allmän befogenhet 120
allvarlig fara 45, 50, 58, 59, 60ff, 69, 70, 80, 85, 91, 93f, 127
Amnesty 23,
analogi 27, 28, 29
angrepp 43, 60, 69, 70, 88, 96ff, 100, 101, 109, 114, 118, 119
– obehörigt (orättmätigt) 16, 31, 43, 95, 96, 97, 98, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 113, 114, 117, 118, 119
– påbörjat eller överhängande 60, 95, 96, 98, 99
användning av maktmedel
– se maktmedel

B

batong 34, 36, 37, 71, 75, 77, 110
befogenhet 15, 24ff, 31ff, 47, 62, 68ff, 77, 81, 85, 89, 90, 95, 98, 99
– abstrakt 32
– primär 31, 32, 50, 51, 63, 112
– sekundär 50
– konkret (faktisk) 32, 71
beslut 19, 38, 40, 65ff, 85, 86, 91, 92, 94, 99
beslutsordning 31, 65, 66, 67, 92
– skjutvapenbruk 31, 65 ff.
beviskrav 124f
brottskonkurrens 132

C

CS 38

D

direkt och allvarlig fara 58f, 61, 63ff, 69, 80, 85
dödsskott 64, 68, 69, 70

E

effektivitet 15, 39, 73, 74, 116, 117
egendom 34, 47, 61, 63, 76, 78, 82, 96, 101, 139
EKMR 20, 24, 28f, 57, 59, 68ff, 77, 81, 83, 91, 93
elchockvapen 36, 38, 39, 61, 81, 82, 85, 87
etisk medvetenhet 46
Europarådet 22, 23
excess
– vid användning av maktmedel 90, 113, 126, 130 flg.
– vid nödvärn/nöd 90, 101, 102, 106, 113, 126, 130, 131, 137 flg.
expanderande kula 39

F

faktavillfarelse 123 flg.
fara
– direkt och allvarlig 58, 59, 61, 63, 64, 65, 69, 80, 85
– polisrättslig 60
– trängande 95, 110
fastkörning 54
felaktigt råd 68
fog 72, 100, 107, 123, 124, 125, 126, 127, 137
folksamling 62
fortgående (pågående) brott 98
fältchef 40ff, 85, 109, 134
förutsebarhet 15, 24, 28
förbudsvillfarelse 42, 45, 72, 100, 127ff
förhöjd nödvärnströskel 100
förmans befallning 42, 68, 70
förståndshandikapp 82
försvarlighet 33, 47, 48, 49, 57, 64, 65, 72, 78 ff, 84 ff., 108 ff., 110, 113, 121, 122, 125, 126, 136, 138

G

grundlagsutskottet 26, 69
grundläggande fri- och rättigheter 15, 19, 25, 26, 27, 51, 58, 71, 120, 129

H

handfängsel 31, 36, 37, 50, 51, 52, 75, 76, 118
handlingsplikt 19, 20, 21, 22, 32, 41, 120
helhetsbedömning 53, 71, 79, 91, 93, 95, 96, 100, 101, 109, 110, 111, 131, 133, 138
hinder 29, 34, 43, 47, 50, 51, 53, 54, 55, 59, 62, 70, 85, 86
hot 34, 48, 53, 55, 58, 66, 67, 76, 77, 98, 104, 115
– maktmedelsbruk 34, 55, 77
– skjutvapen 34, 58, 66
huvudgärning 134, 135

I

internationella rättsinstrument 22 ff.
intressekollision 32

K

kilande 53, 54,
klarhetskrav 26
konkret fara 59, 63
– polisrättslig 59
konkurrens 116, 132
kunskapskrav 78, 103
– om maktmedelssituationen 44
– som del av nödvändigheten 78
– om nödvärnssituationen 103

L

lagtolkning 16, 27, 28
– tolkning av rättsstatlig polisrätt 26 ff.
– sedvanerättens betydelse 26
lagval 115, 116
ledningsförhållanden 16, 25, 40, 85, 120
legalitetsprincipen 16, 24 ff., 26 ff., 28 ff., 70, 114, 119
– tydlighetskrav 26, 28
– definition 24 ff.
– grundlagsutskottets roll 26, 69
lex certa 26, 28, 29
lex generalis 116
lex specialis derogat legi generali 116
lindrigare lagens regel 29

M

maktmedel
– begrepp 33 flg.
maktmedelsanvändning
– redskap 33, 35ff
– skjutvapen 39, 57 ff
– direktiv 41
maktmedelsexcess 113, 130
medveten oaktsamhet 97
militärt manskap 88ff
minderårighet 82
motstånd
– verbalt motstånd 48
– passivt motstånd 39, 45, 47, 48, 49, 75
myndighetsåtgärder 98 ff.
mänskliga rättigheter 7, 16, 19, 20, 22, 23, 25, 71, 81,

N

normalspråklig betydelse 29
nödtilstånd
– som rättfärdigande grund 95 ff.
– som ursäktande grund 136, 139
nödvändighet 73 ff., 84 ff.
– kunskapskrav 78
– lindrigaste effektiva ingripande 34, 41, 74, 75, 85
– tidskrav 77
nödvärnsexcess 113, 130, 131, 139

O

oaktsamhet 79, 80, 84f, 96f, 104, 123, 132f
objektiv dubbelvärdering 76
objektiv norm 72, 100
objektiv tolkning 28
objektivitetsprincipen 73
objektsrelaterade omständigheter 80, 82
OC 34, 36, 37, 38, 44, 55, 61, 75, 77, 82, 83, 118, 125, 126
omedveten oaktsamhet 97
opartiskhet 24, 73
osakliga hänsyn 73

P

passivt motstånd 39, 45, 47, 48, 49, 75
polishund 39, 49, 61, 75, 105, 106
positionell asfyxi 36
principen om minsta olägenhet 32, 34,
39, 65, 79, 90, 110, 136
proportionalitetsprincipen 82
putativa situationer 44, 78, 97, 123ff
putativprövning 126

R

redskap
– farliga 35, 48
– mindre farliga 35, 36
– vid nödvärn 102
rekvisitvillfarelse 123
Republikens president 92, 94
resurser 48, 71, 76, 79, 88, 89, 91, 93,
109f,
retroaktivitetsförbudet 29
rimligen förutsebar 118
ringa tjänstefel 133
riskfaktorer 81
rättsstatlig rätt 25
rättsstridighet 33, 88, 97, 136
– begrepp 136

S

sidogärning 134, 135
situationsledare 40, 41, 90, 135
situationsrelaterade omständigheter 79
sjukvård 46
själv mord 62
skadeståndsansvar 108, 110, 134
skjutvapenbruk
– egendom
– person
skyddsplikt 19, 69, 87
spikmatta 53, 55
standardperson 126
straffnedsättning 136, 139
strypgrepp 36, 102

T

taktiska förberedelser 43 ff, 52, 80
terror 88, 89, 90, 91, 92, 93
tillåtande (rättfärdigande) grunder 29,
121
tjänsteutövning 33, 99, 106ff, 128,
130,
trapptänkande 75
tulltjänstemän 16
tydlighetskrav 27, 29

U

uppenbart ursäktlig 127
uppsåt 31, 36, 70, 89, 96, 97, 103,
116, 123, 124, 126, 127, 132, 133
ursäktande grund 42, 43, 127, 136,
137, 139
utbildning och erfarenhet 106, 108,
109, 112, 136
utomstående 46, 52ff, 61, 63f, 82ff,
91, 93, 103, 111

V

varning
– maktmedelsbruk 34f, 43f, 53ff,
58, 66, 77, 91, 93
– skjutvapen 58, 62, 66, 70, 77
villfarelse
– förbudsvillfarelse s. 127 flg.
– om tillåtande grund s. 123 flg.
– rekvisitvillfarelse s. 123
väktare 16
välfärdsstatlig rätt 25

Å

åtgärdseftergift 46, 80

Ö

överhängande 50, 51, 91, 93, 94, 98,
111

Detta är en lärobok om den rättsliga grunden för polisens användning av maktmedel enligt finsk rätt. Vid sidan av att analysera de rättsliga regler som gäller är bokens övergripande ambition tudelad. För det första att tydliggöra de konstitutionella rättsstatsdimensioner som maktmedelsfältet har, och då särskilt i förhållande till de mänskliga rättigheterna. För det andra att tydliggöra förhållandet mellan å ena sidan laga befogenhet enligt polislagen som rättsgrund för ett polisiärt ingripande med maktmedel, och, å andra sidan, nödvärn och nöd enligt strafflagen. I tillägg framförs också vissa rättspolitiska synpunkter *de lege ferenda*.

Boken är avsedd att användas i första hand som lärobok vid Polisyrkeshögskolan, men kan också vara av intresse för åklagare, domare eller andra som är intresserade av denna fråga. Boken är tänkt att kunna användas på alla nivåer i utbildningen, såväl på grundkurs som på befälskurs, och innehållet är därför stundtals mer detaljerat än vad en grundläggande lärobok normalt skulle göra anspråk på. Boken förutsätter kunskaper i straffrätt.

Johan Boucht är numera professor i straffrätt vid Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo och professor II i politi- og påtalerett vid Det juridiske fakultet, Universitetet i Bergen. Han är också docent i straffrätt vid Helsingfors universitet, och har sedan 2003 undervisat i straffrätt och maktmedelsrätt vid Polisyrkeshögskolan.

